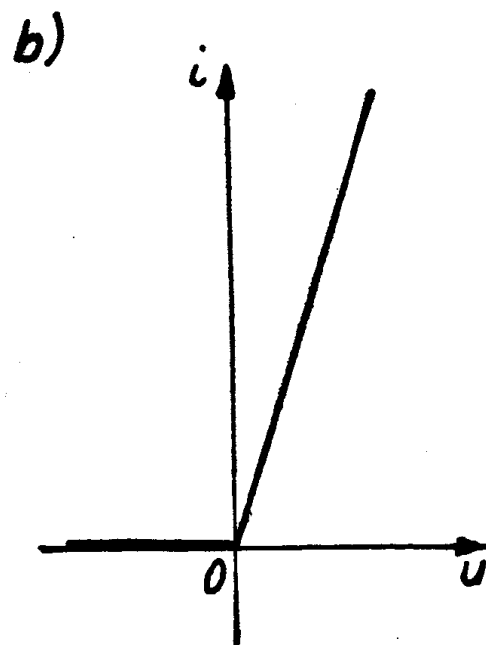
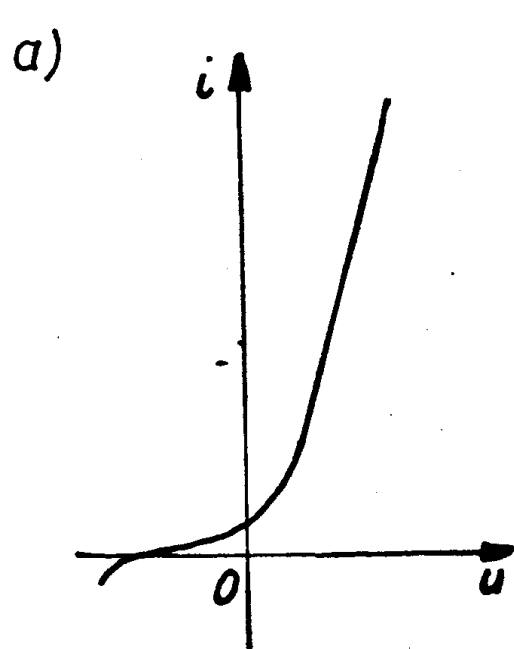

Analogowe układy elektroniczne

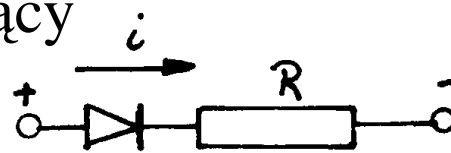
prof. dr hab. Maciej Włodarczyk

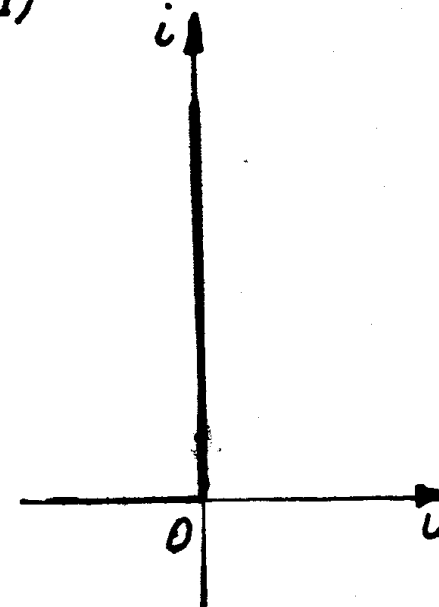
c)

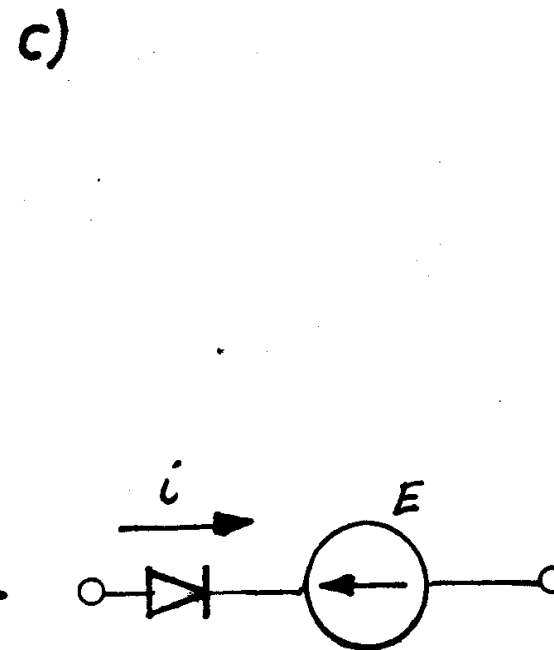
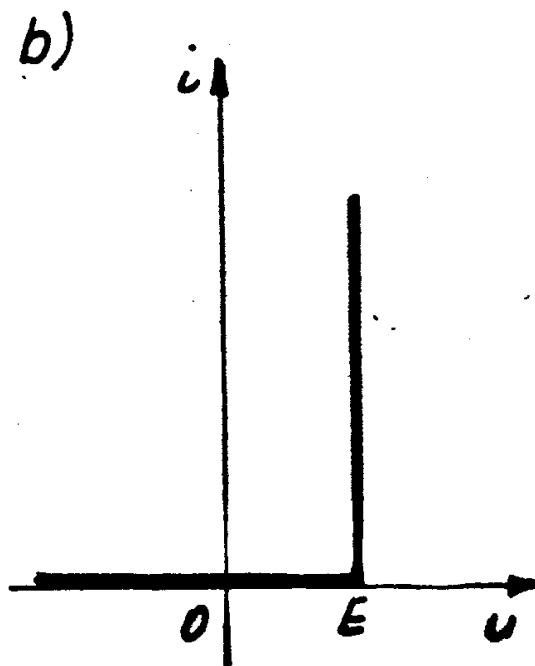
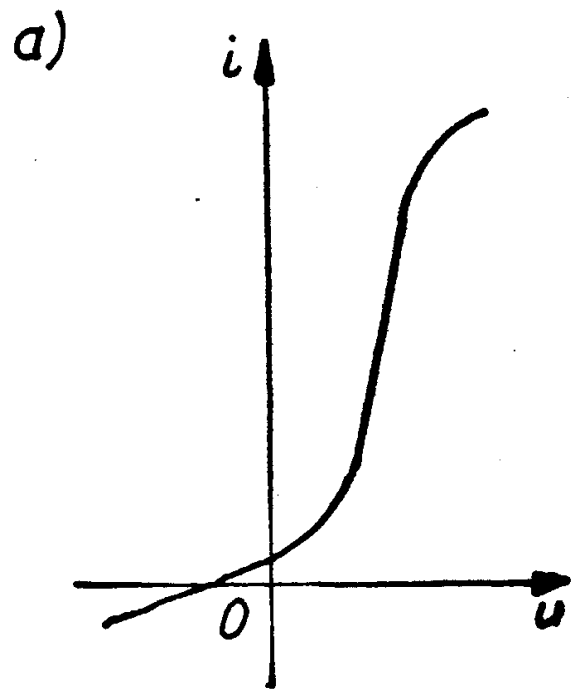
Rys. 2. Charakterystyki napięciowo-prądowe diody półprzewodnikowej:

- a) charakterystyka rzeczywista,
- b) charakterystyka zlinearyzowana,
- c) schemat zastępczy odpowiadający charakterystyce zlinearyzowanej
- d) charakterystyka idealna

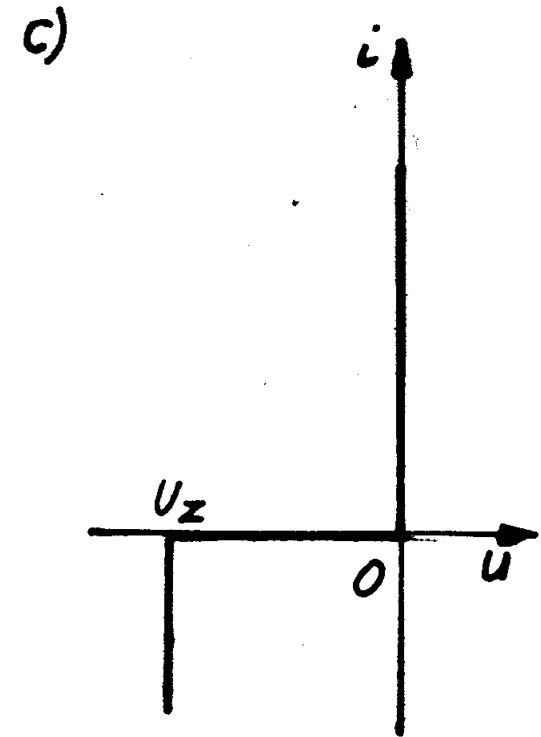
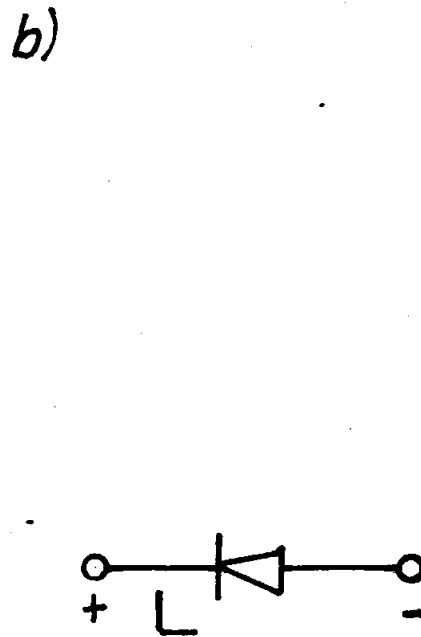
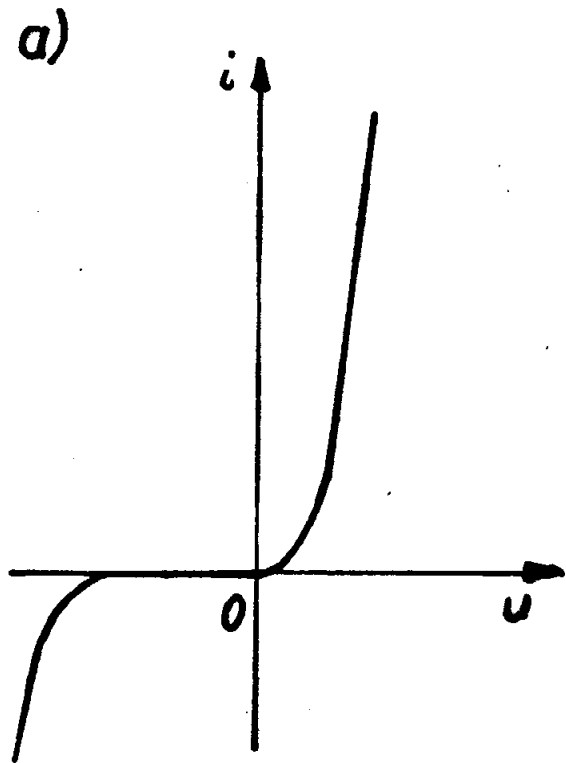

d)

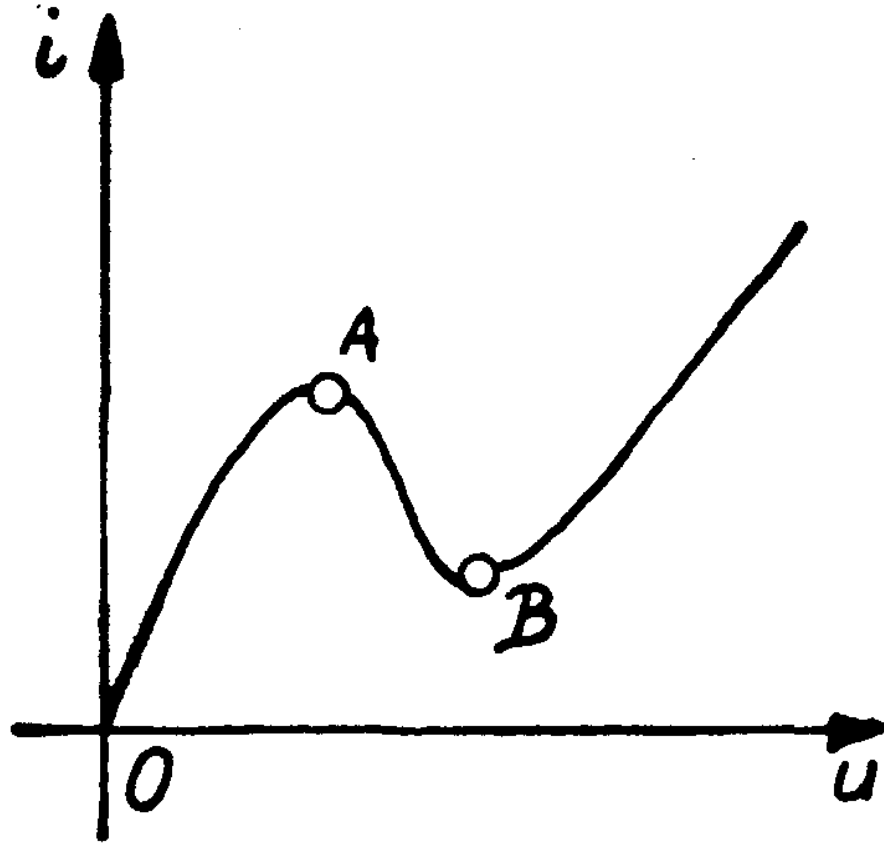
Rys. 3. Charakterystyki napięciowo-prądowe prostownika rtęciowego:
 a) charakterystyka rzeczywista, b) charakterystyka zlinearyzowana,
 c) schemat zastępczy odpowiadający charakterystyce zlinearyzowanej b)

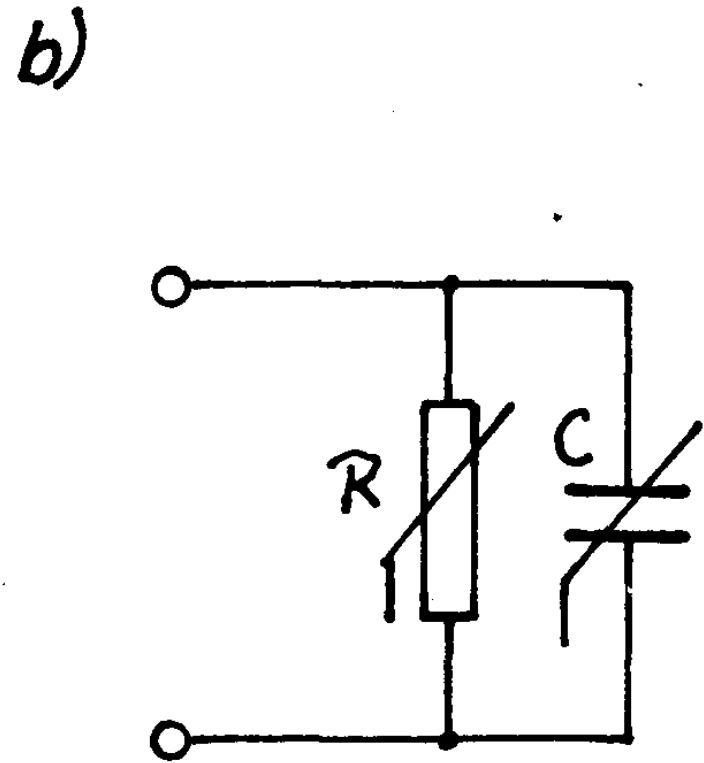
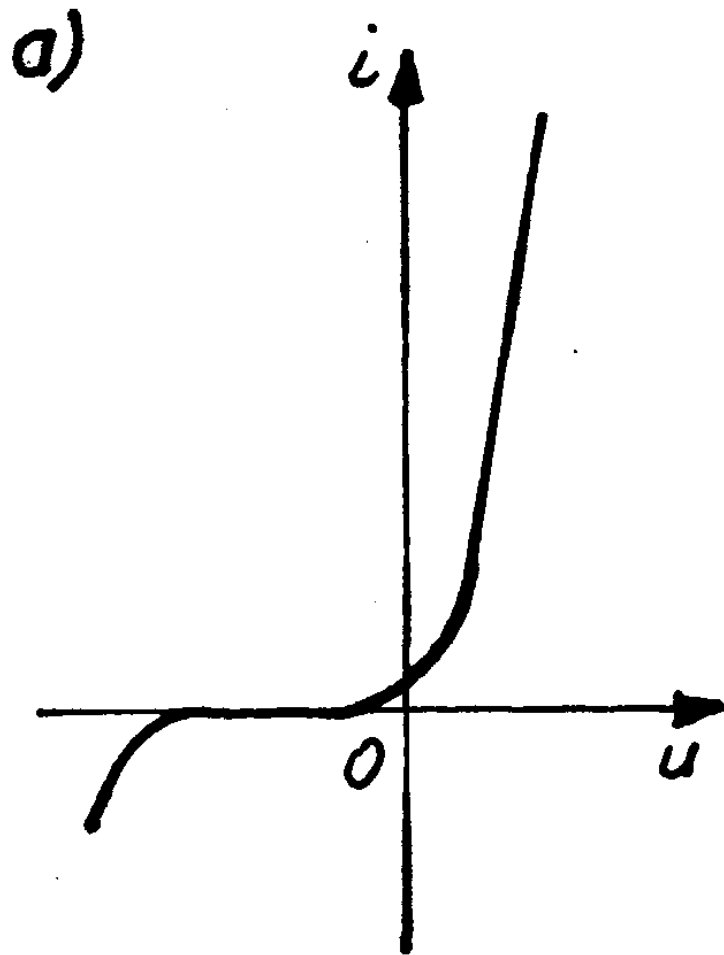
Rys.4. Charakterystyki diody Zenera:

a) charakterystyka rzeczywista,

b) symbol umowny, c) charakterystyka zlinearyzowana

Rys. 5. Charakterystyka napięciowo-prądowa diody tunelowej

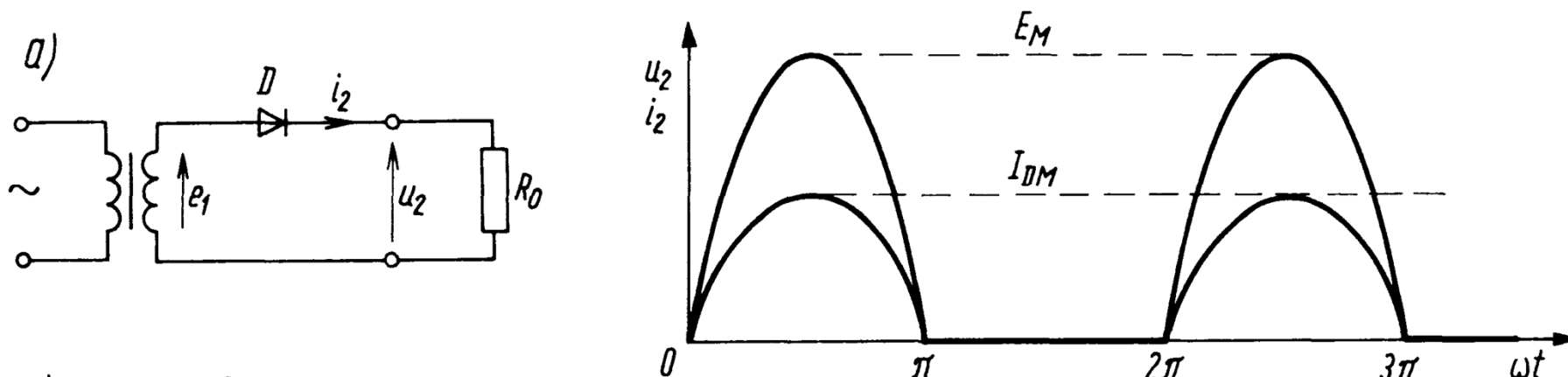
Rys. 6. Dioda pojemnościowa: a) charakterystyka rzeczywista,
b) schemat zastępczy

W analizie zwykłych prostowników sieciowych przyjmuje się również daleko posuniętą **idealizację** transformatora, który uważa się za urządzenie liniowe, o znikomym małej **indukcyjności** rozproszenia i dużej **indukcyjności** głównej.

W konsekwencji przyjmuje się, że przebiegi napięcia i prądu po wyprostowaniu składają się z połówek **sinusoidy**.

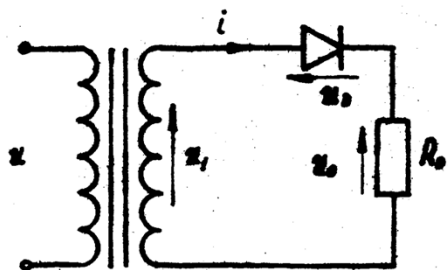
Prostowanie półfalowe

Najprostszy układ prostowania półfalowego, zwanego inaczej jednopółówkowym, przedstawiono na rysunku 7 i 8a).

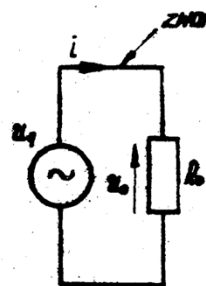

Rys. 7. Prostownik półfalowy

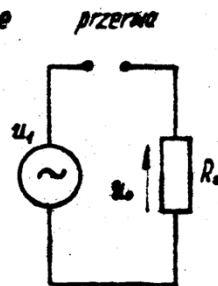
a)

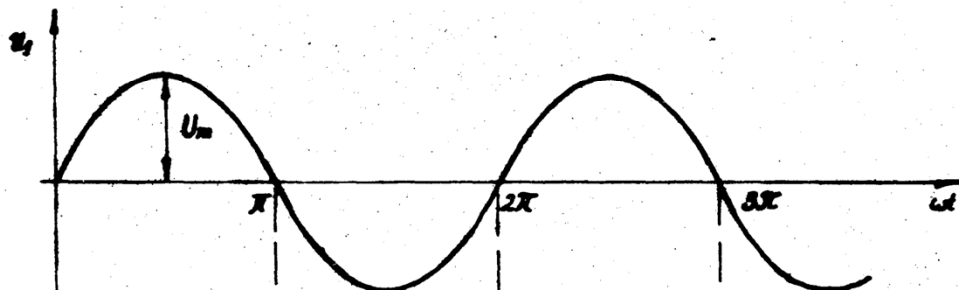
b) $u_1 > 0$

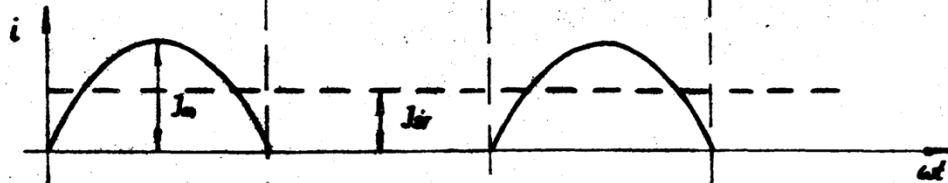
c) $u_1 < 0$

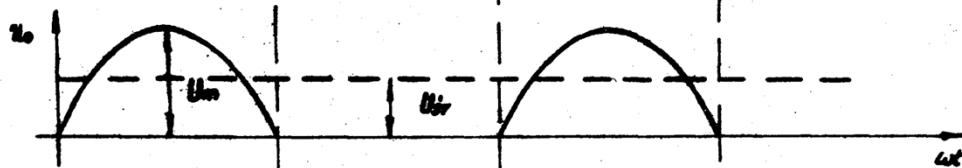
d)

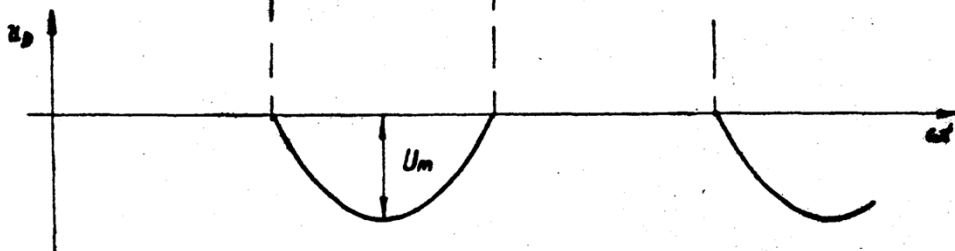
e)

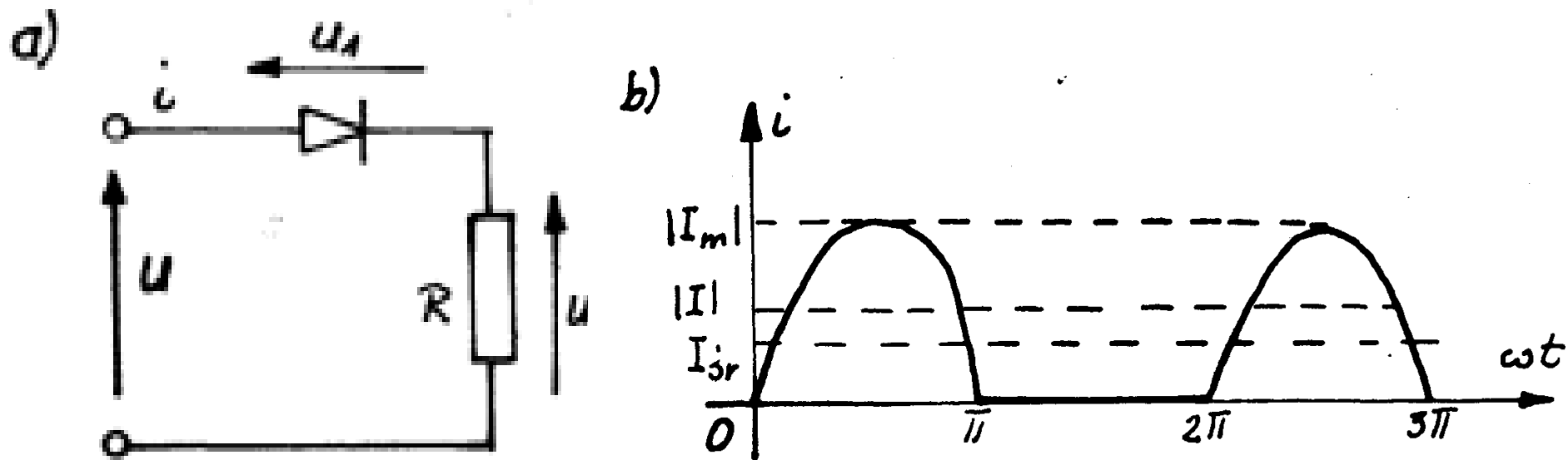
f)

g)

Rys. 8. Prostowanie półfalowe: a) schemat obwodu,
b) przebieg prądu wyprostowanego

Prąd ten jest okresowy, odkształcony, zawiera składową stałą, pierwszą harmoniczną oraz harmoniczne parzyste.

Szereg Fouriera prądu wyprostowanego półfalowo przedstawionego na rysunku 8b) ma postać:

$$i(\omega t) = \frac{|I_m|}{\pi} + \frac{|I_m|}{2} \sin \omega_1 t - \frac{2}{\pi} \sum_{n=2}^{\infty} \frac{|I_m| \cos n \omega_1 t}{(n-1)(n+1)}$$

przy czym $n=2,4,6,8,\dots$

Wartość średnia całokresowa prądu wynosi

$$I_{\text{sr}} = \frac{1}{2\pi} \int_0^{\pi} |I_m| \sin \omega t d(\omega t) = \frac{|I_m|}{\pi}$$

i jest równa składowej stałej rozwinięcia w szereg Fouriera.

Wartość skuteczna prądu wyprostowanego półfalowo

$$|I| = \sqrt{\frac{1}{2\pi} \int_0^{\pi} |I_m|^2 \sin^2 \omega t d(\omega t)} = \frac{|I_m|}{2}$$

i równa się amplitudzie pierwszej harmoniczej rozwinięcia w szereg Fouriera.

W stanie przewodzenia prostownika ze źródła napięcia sinusoidalnie zmiennego jest dostarczana moc czynna, która przy założeniu rezystancji prostownika równej zero, wynosi

$$P = R|I|^2 = R \frac{|I_m|^2}{4}$$

Moduł mocy pozornej wydawanej przez źródło

$$|S| = |U||I| = \frac{|U_m|}{\sqrt{2}} \frac{|I_m|}{2} = \frac{R|I_m|^2}{2\sqrt{2}}$$

Moc bierna pobierana w obwodzie z rys.7b) jest równa zero (odbiornik rezystancyjny).

Moc odkształcenia

$$D = \sqrt{|S|^2 - P^2} = \sqrt{\frac{R^2 |I_m|^4}{8} - \frac{R^2 |I_m|^4}{16}} = \frac{R|I_m|^2}{4}$$

Współczynnik mocy definiowany dla przebiegów odkształconych jako stosunek mocy czynnej do mocy pozornej wynosi

$$\cos \vartheta = \frac{P}{|S|} = \frac{\sqrt{2}}{2} \cong 0,707$$

i jest mniejszy od jedności w wyniku powstania mocy odkształcenia. Moc użyteczna pobrana przez odbiornik

$$P_u = R |I_{sr}|^2 = \frac{R}{\pi^2} |I_m|^2$$

Sprawność prostownika przekształcającego prąd przemienny w jednokierunkowy, określona jako stosunek mocy użytecznej do mocy pobranej ze źródła, wynosi

$$\eta = \frac{P_u}{P} = \frac{4}{\pi^2} \cong 0,406$$

Współczynnik kształtu, zdefiniowany jako stosunek wartości skutecznej do wartości średniej prądu, w tym przypadku wynosi

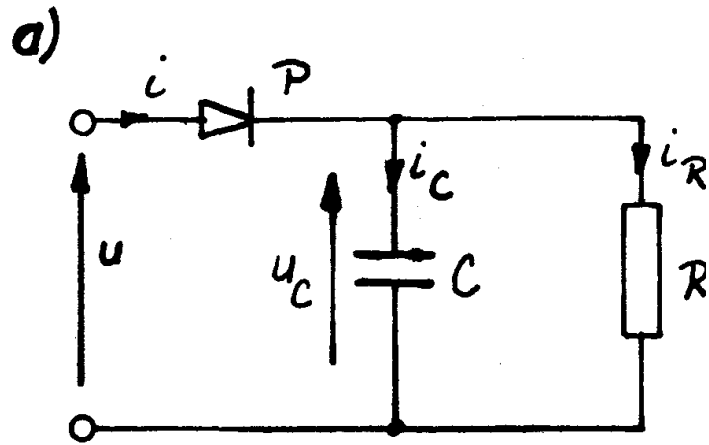
$$k_k = \frac{|I|}{I_{\text{sr}}} = \frac{\pi}{2} \cong 1,57$$

Duża moc odkształcenia, mały współczynnik mocy oraz niska sprawność świadczą o złym wykorzystaniu źródła.

Niejednokrotnie tętnienia prądu mogą być szkodliwe dla pracy układów stałoprądowych. Dlatego też w układach rzeczywistych stosuje się układy wygładzające tętnienia, tłumiące wyższe harmoniczne prądu i poprawiające sprawność obwodu.

Do zmniejszenia tętnień stosowane są filtry wygładzające: pojemnościowy, indukcyjny, indukcyjno-pojemnościowy.

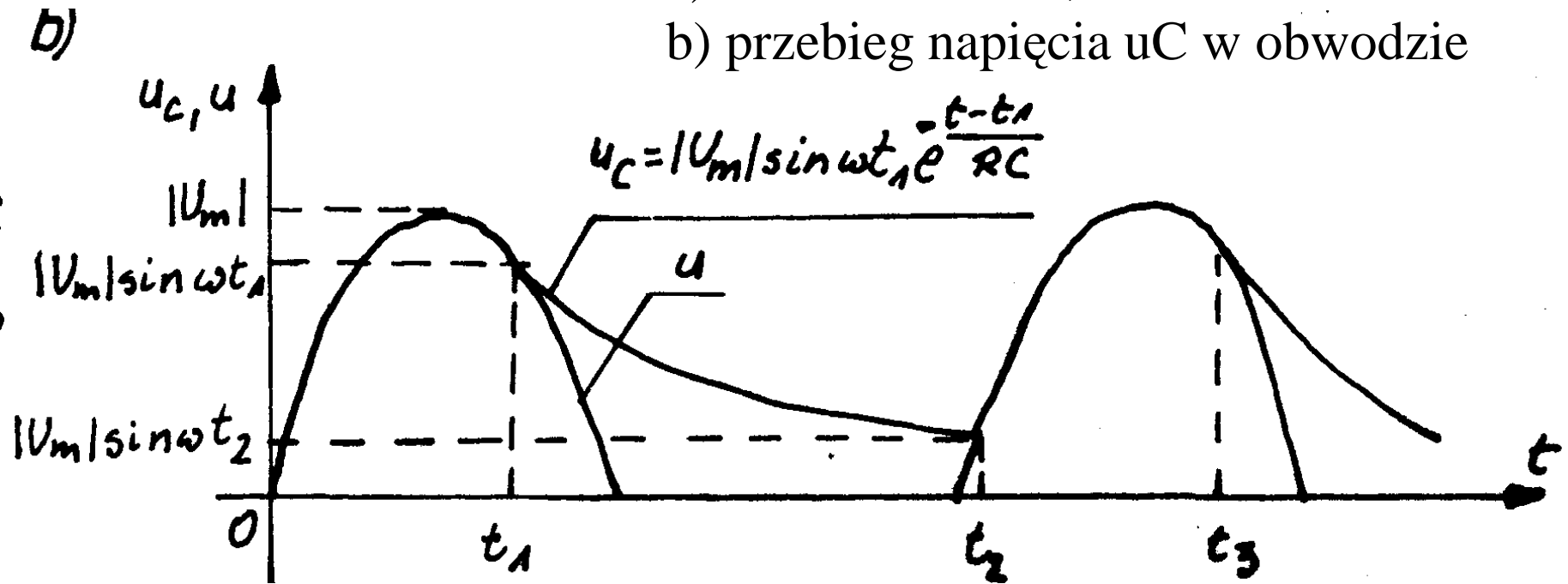
Najbardziej rozpowszechnionym układem wygładzającym jest układ, w którym równolegle do odbiornika o rezystancji R jest włączony kondensator o pojemności C (rys.9a).

Rys.9. Wygładzanie tętnień za pomocą filtra pojemnościowego w układzie prostowania półfalowego:

a) schemat układu,

b) przebieg napięcia u_C w obwodzie

Działanie wygładzające filtru pojemnościowego oparte jest na fakcie, że wyższe harmoniczne prądu przepływają przez kondensator (reaktancja pojemnościowa maleje ze wzrostem częstotliwości), a składowa stała przez rezystor.

Prostownik przewodzi prąd wówczas, gdy wartość chwilowa napięcia doprowadzonego ze źródła jest większa od wartości chwilowej napięcia na zaciskach kondensatora ($u > u_C$).

W stanie przewodzenia prostownika zostaje ładowany kondensator C. Stan ten trwa do chwili t_1 , w której napięcie źródła zrówna się z napięciem na zaciskach kondensatora. Napięcie to wynosi

$$u = |U_m| \sin \omega t_1$$

W chwili t_1 prostownik przestaje przewodzić, a energia kondensatora wyładowuje się przez rezystor powodując w czasie $t_1 < t < t_2$ stopniowe, wykładnicze obniżanie się napięcia na kondensatorze.

Kondensator zacznie się ładować ponownie w chwili t_2 , w której prostownik ponownie przejdzie w stan przewodzenia.

W chwili t_3 prostownik przechodzi w stan zaporowy i zjawisko powtarza się.

Przebieg napięcia na kondensatorze w obwodzie prostowania jednopółokowego przedstawiono na rysunku 4.38b).

Aby opisać szczegółowo pracę takiego układu należy rozpatrzeć stan nieustalony ze zmieniającymi się cyklicznie warunkami początkowymi.

Wyznamy chwilę t_1 przejścia prostownika ze stanu przewodzenia w stan zaporowy. W stanie przewodzenia prostownika

$$i_R = \frac{|U_m|}{R} \sin \omega t \quad i_C = C \frac{du}{dt} = \omega C |U_m| \cos \omega t$$

$$i = i_R + i_C = \frac{|U_m|}{R} \sin \omega t + \omega C |U_m| \cos \omega t$$

W chwili t_1 prąd i staje się równy zero, tzn.

$$\frac{|U_m|}{R} \sin \omega t_1 + \omega C |U_m| \cos \omega t_1 = 0$$

stąd $\operatorname{tg} \omega t_1 = -\omega CR$ zatem $t_1 = \frac{1}{\omega} \operatorname{arctg}(-R\omega C)$

W czasie $t_1 < t < t_2$ kondensator rozładowuje się ze stałą czasu RC .

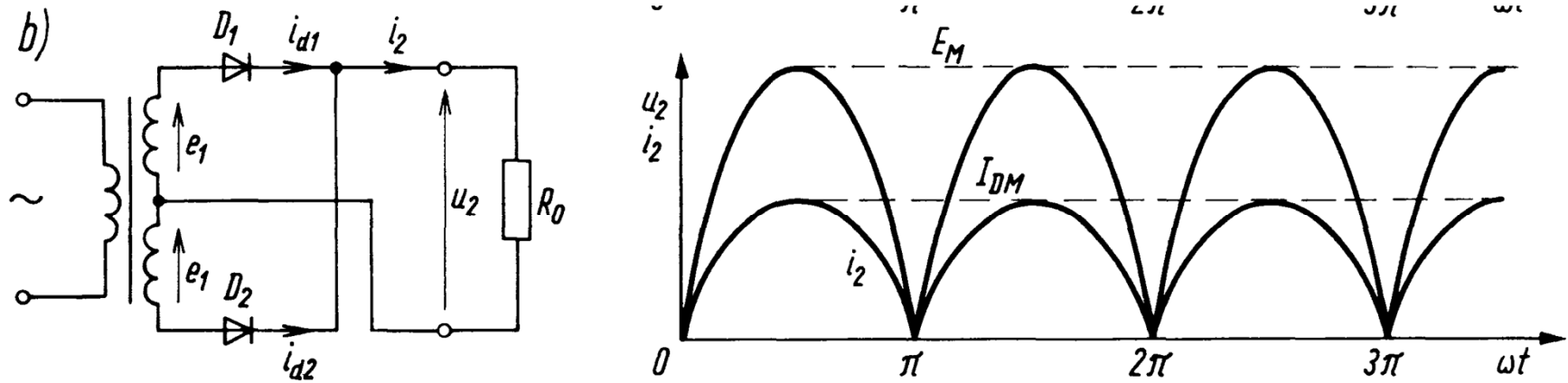
Im większa stała czasu, tym łagodniejsze są tętnienia.

Ze względu na równość napięć na kondensatorze i odbiorniku rezystancyjnym, charakter przebiegu prądu iR jest taki sam jak przebiegu napięcia u_C .

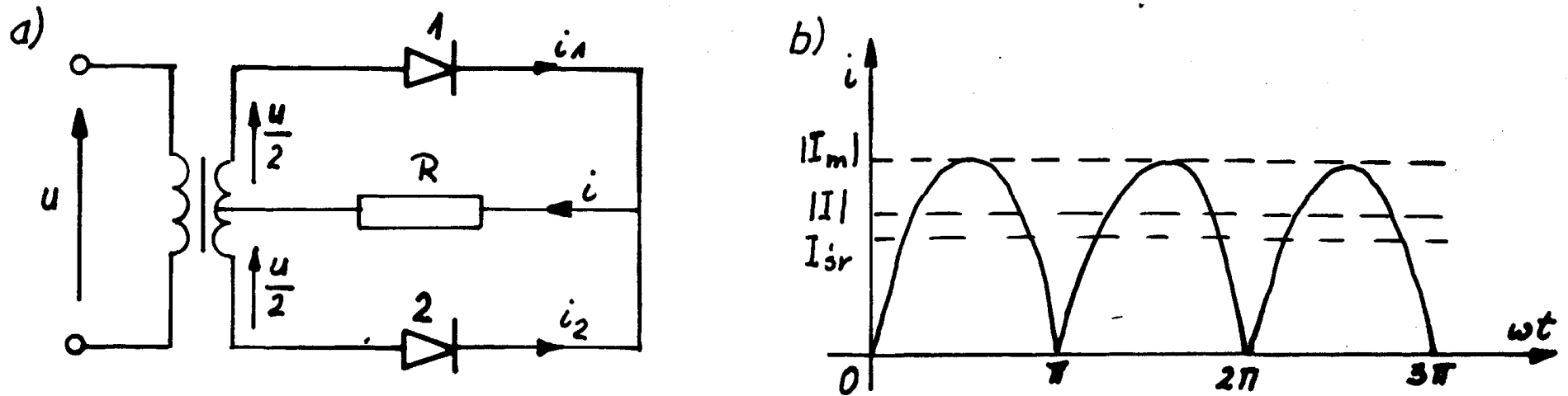
W celu wyznaczenia czasu t_2 korzysta się z równania

$$|U_m| \sin \omega t_2 = |U_m| \sin \omega t_1 \exp\left(-\frac{t_2 - t_1}{RC}\right)$$

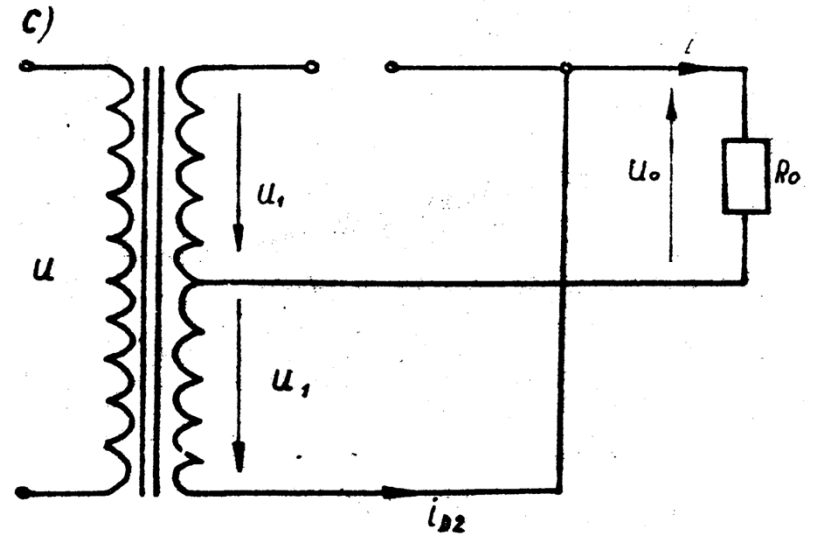
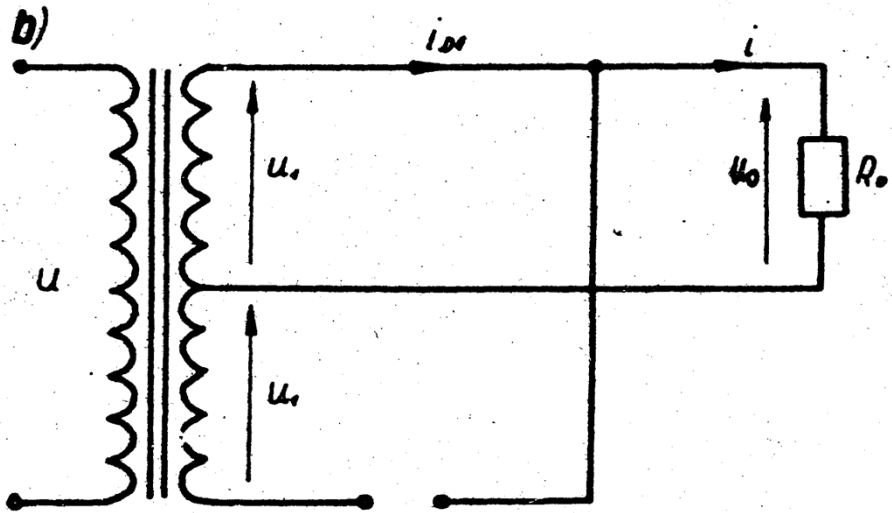
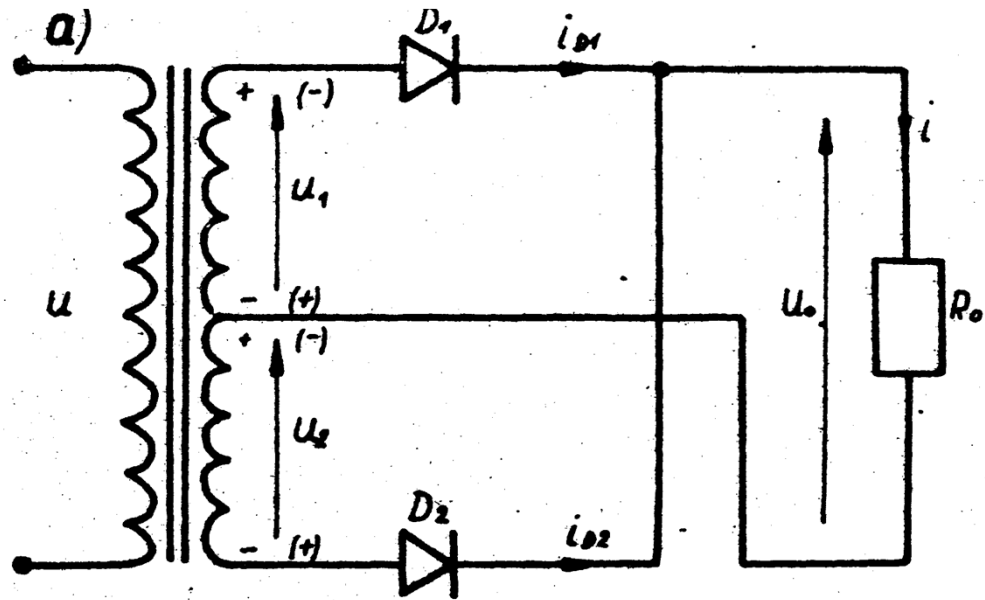
Bezpośrednie wyznaczenie czasu t_2 przy znanym t_1 nie jest możliwe. Można go wyznaczyć stosując metodę prób.

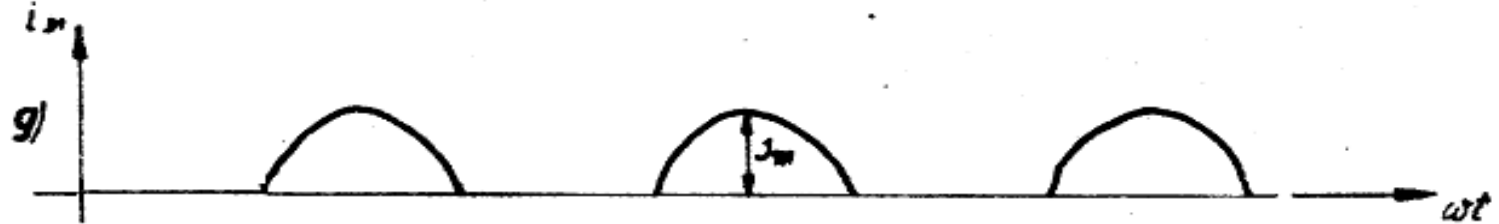
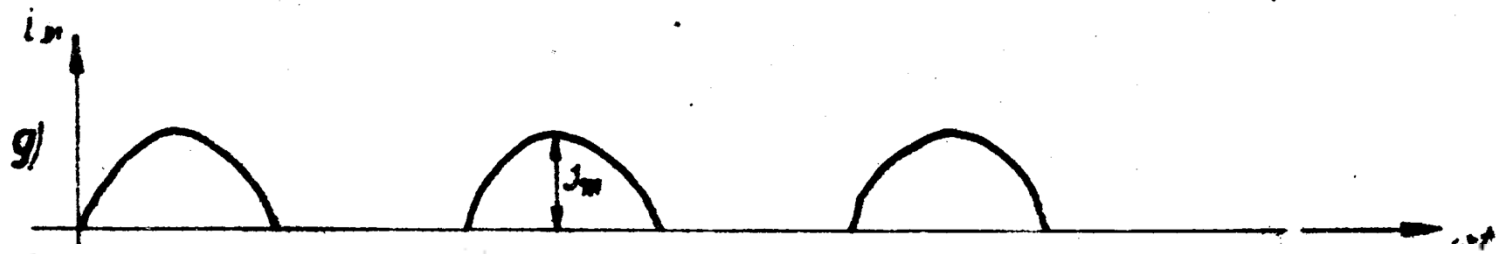
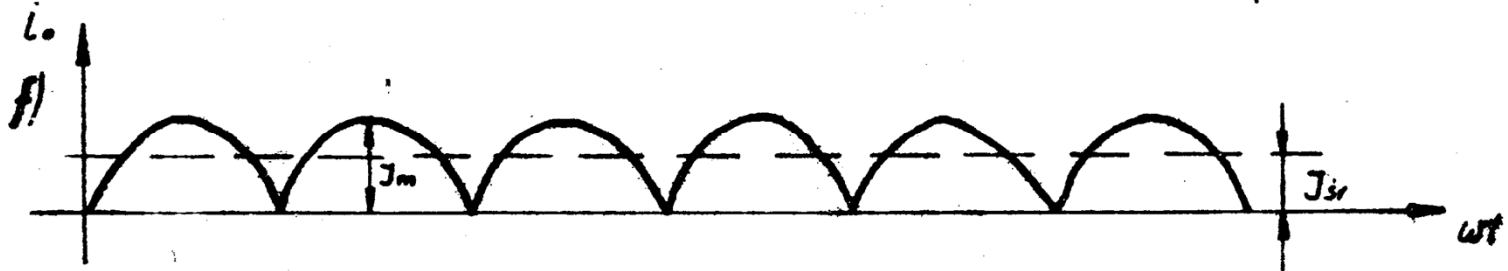
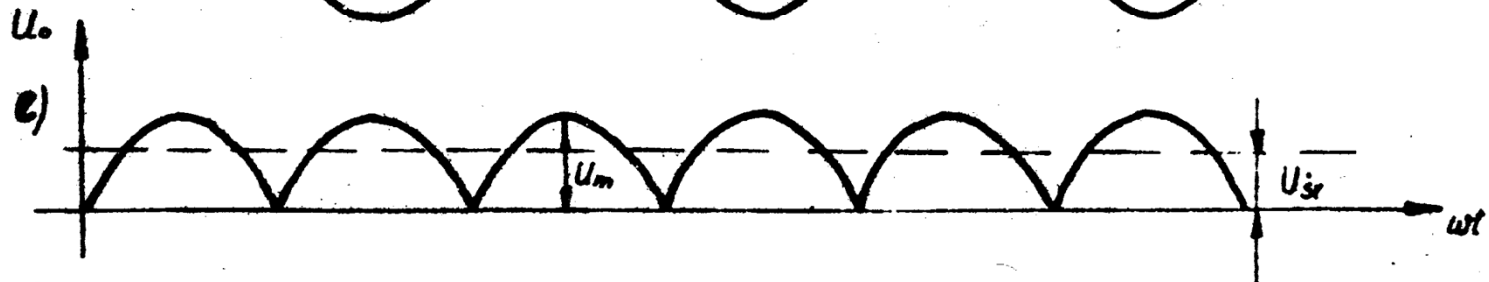
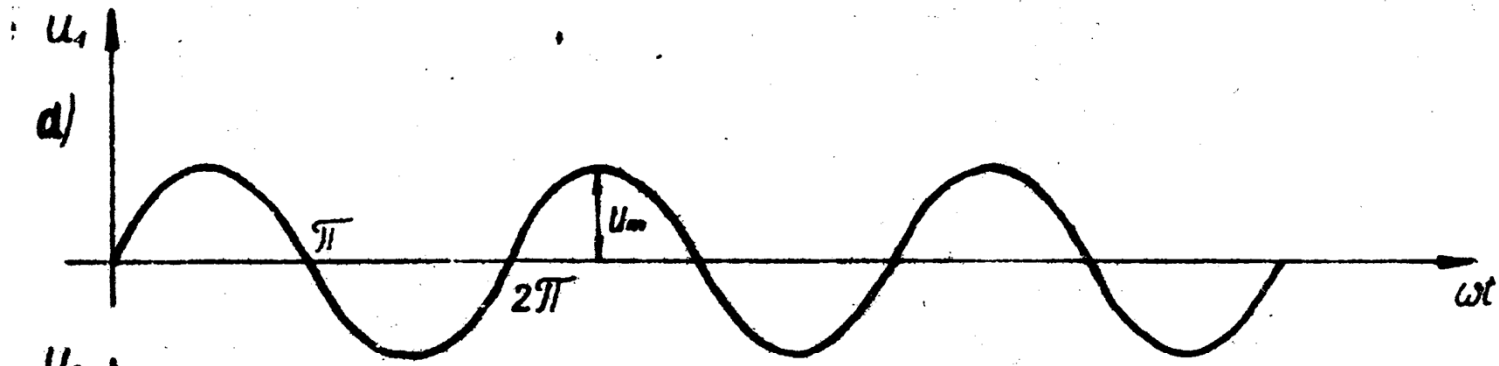

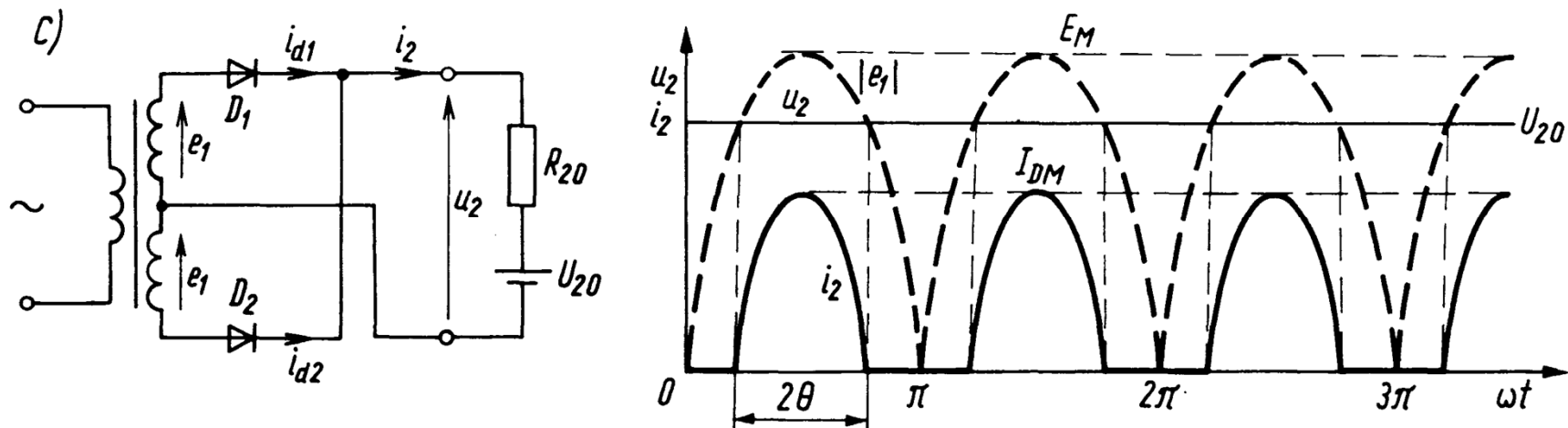
Rys.10. Prostownik całofalowe: a) schemat układu o dwóch prostownikach, b) przebieg napięcia i prądu wyprostowanego

Rys.11. Prostowanie całofalowe: a) schemat układu o dwóch prostownikach, b) przebieg prądu wyprostowanego

Rys.12. Prostownik całofalowy w układzie ładowania baterii galwanicznej: a) schemat układu o dwóch prostownikach, b) przebieg napięcia i prądu wyprostowanego.

Otrzymany prąd jest okresowy, odkształcony, zawiera składową stałą oraz wyższe harmoniczne parzyste (nie zawiera pierwszej harmonicznej).

Szereg Fouriera prądu wyprostowanego całofalowo przedstawionego na rysunku 4.39b) ma postać:

$$i(\omega t) = |I_m| |\sin \omega t| = \frac{2|I_m|}{\pi} - \frac{4|I_m|}{\pi} \sum_{n=2}^{\infty} \frac{\cos(n\omega t)}{(n-1)(n+1)}$$

gdzie $n = 2, 4, 6, 8, \dots$

Wartość średnia prądu wyprostowanego całofalowo wynosi

$$I_{\text{sr}} = \frac{1}{\pi} \int_0^{\pi} |I_m| \sin \omega t d\omega t = \frac{2|I_m|}{\pi} \cong 0,637|I_m|$$

i jest równa składowej stałej rozkładu w szereg Fouriera.

Wartość skuteczna prądu wyprostowanego całofalowo wynosi

$$|I| = \sqrt{\frac{1}{\pi} \int_0^{\pi} |I_m|^2 \sin^2 \omega t d(\omega t)} = \frac{|I_m|}{\sqrt{2}} \cong 0,707|I_m|$$

Jak widać z przytoczonych obliczeń wartość średnia i skuteczna prądu wyprostowanego całofalowo są takie same jak dla prądu sinusoidalnie zmiennego.

Moc czynna odbiornika

$$P_u = R |I_{\text{sr}}|^2 = R \frac{4|I_m|^2}{\pi^2}$$

Moc pobrana ze źródła

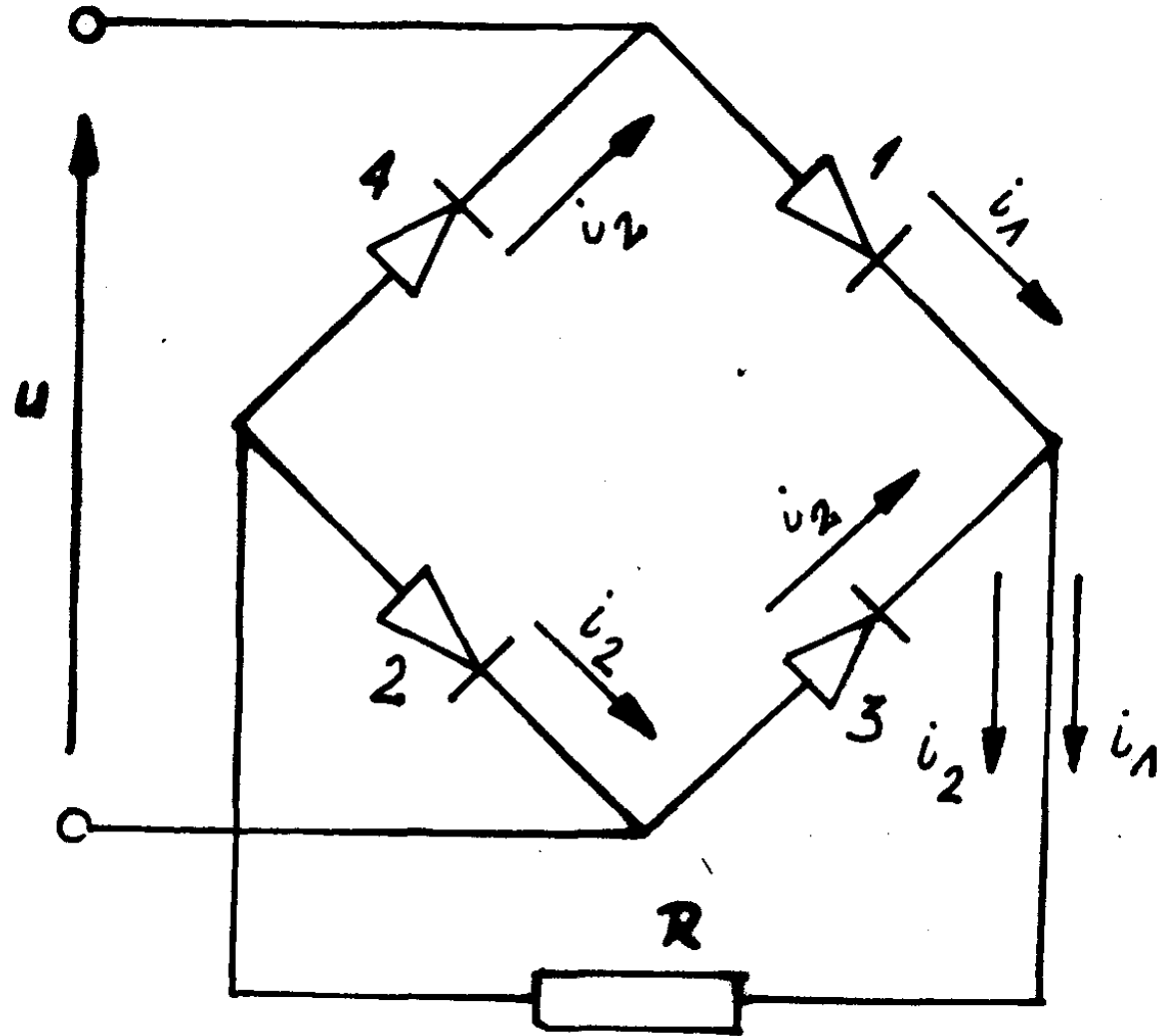
$$P = R |I|^2 = R \frac{|I_m|^2}{2}$$

Sprawność układu prostowania dwupołówkowego

$$\eta = \frac{P_u}{P} = \frac{8}{\pi^2} \cong 0,812$$

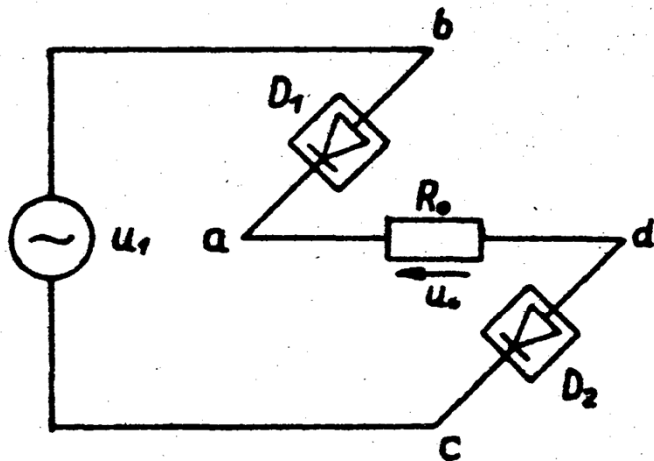
Współczynnik kształtu przebiegu sinusoidalnego wyprostowanego całofalowo

$$k_k = \frac{|I|}{I_{\text{úr}}} = \frac{\pi}{2\sqrt{2}} \cong 1,11$$

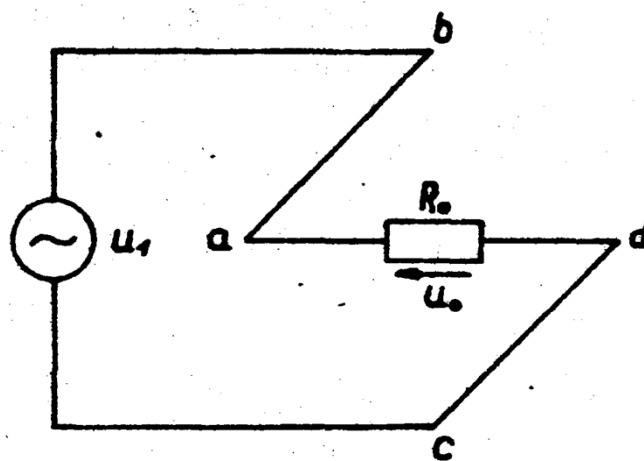

Rys.13. Układ mostkowy Graetza do prostowania dwupołwkowego

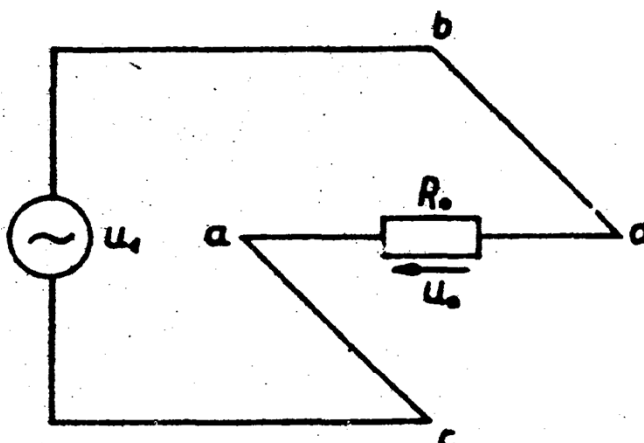
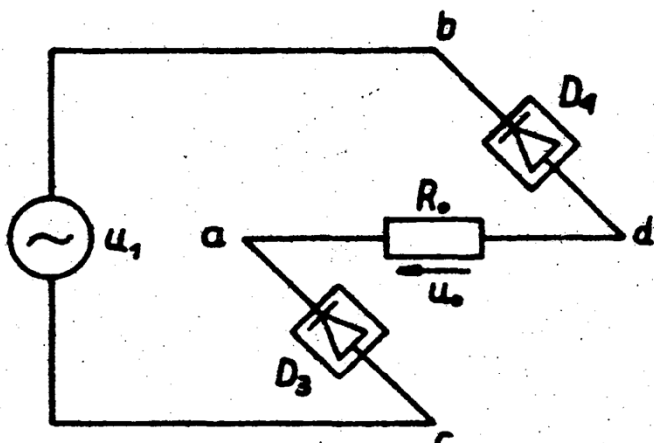

b)

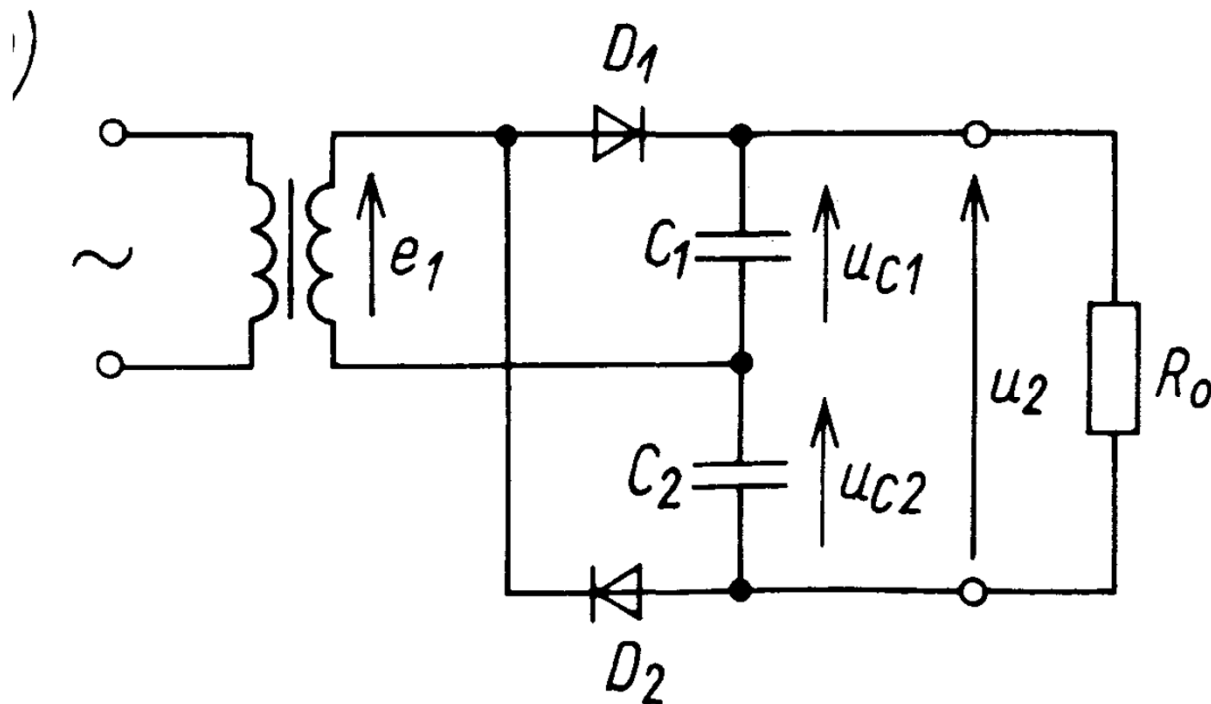
c)

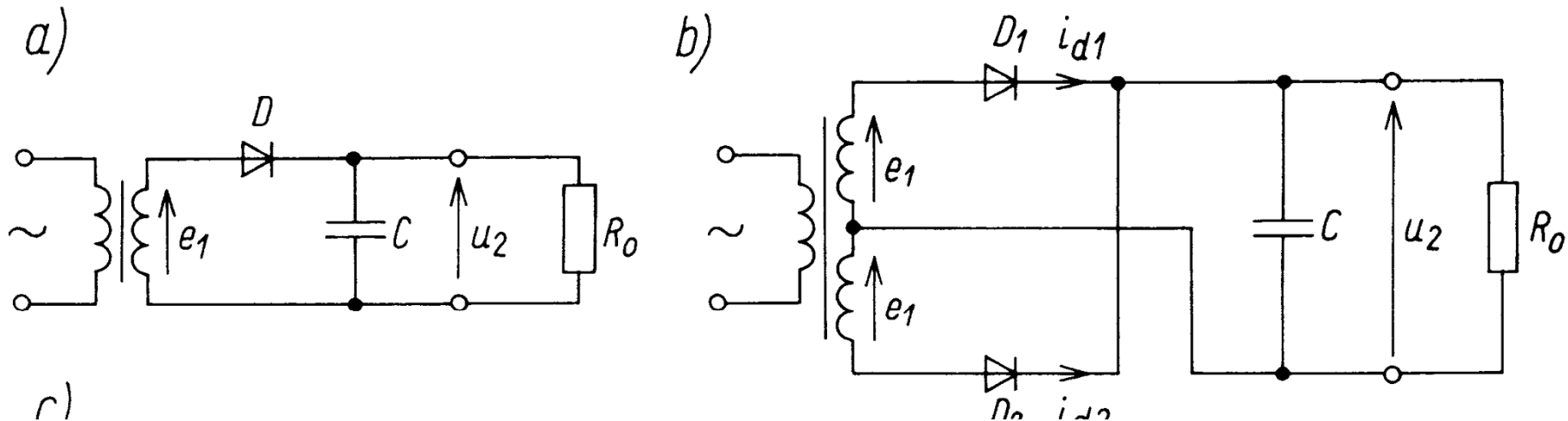

Maksymalne napięcie U_{DR} zwrotnej polaryzacji diod w układzie Graetza jest równe E_M i to jest główną zaletą tego układu w porównaniu z układem o dzielonym uzwojeniu transformatora, w którym maksymalne napięcie zwrotnej polaryzacji diod jest równe $2E_M$. Zaletą układu Graetza jest

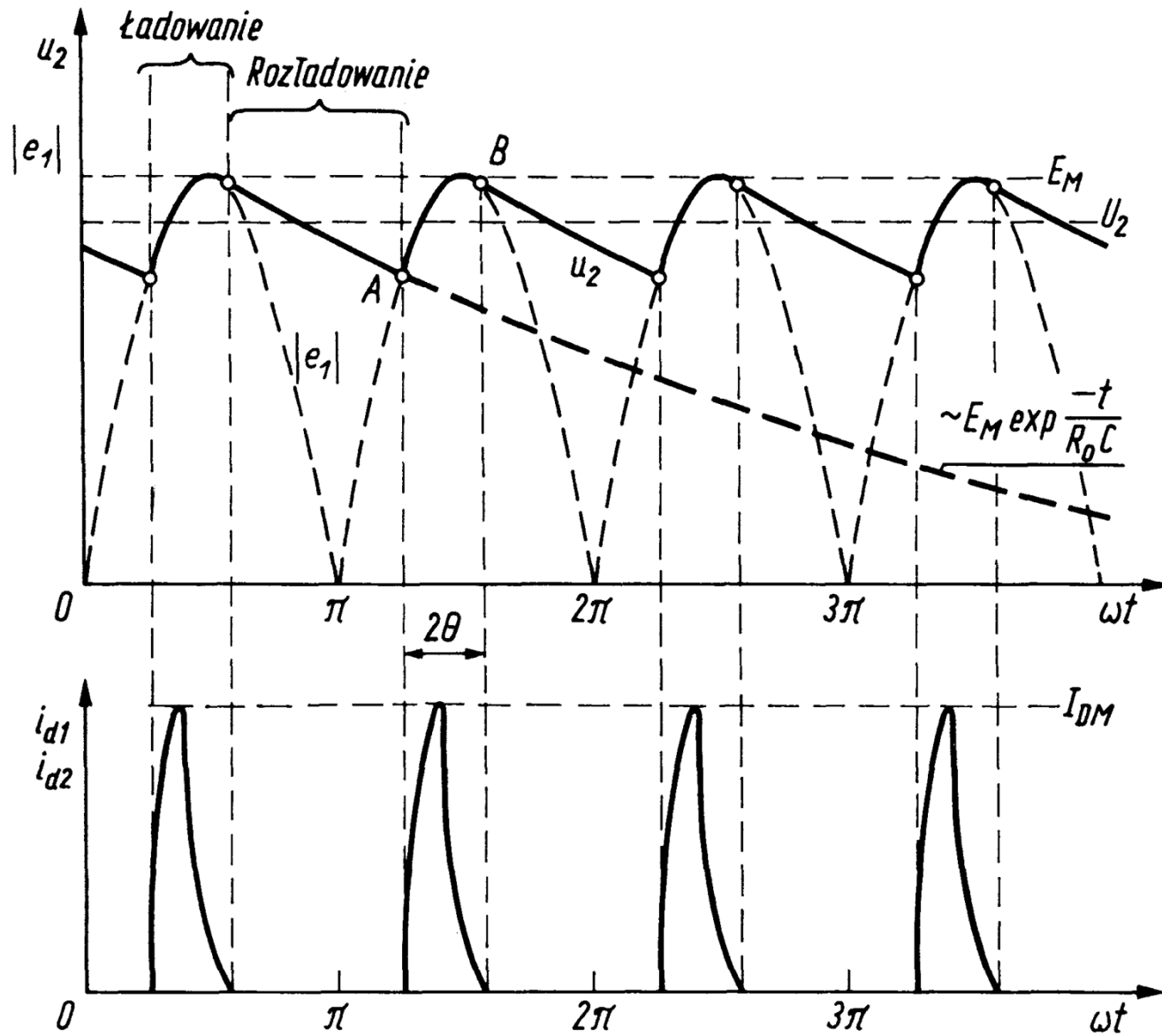
również równość dodatnich i ujemnych połówek SEM dostarczanej przez to samo uzwojenie. W układzie z dzielonym uzwojeniem należy liczyć się z pewną asymetrią napięć dostarczanych przez oddzielne połówki uzwojenia, przyczyniającą się do powstania dodatkowych tętnień.

Na rysunku 6.11b jest przedstawiony prostownik w układzie Delona. Jest to podwajacz napięcia, gdyż umożliwia otrzymanie napięcia stałego blisko dwukrotnie większego niż amplituda E_M SEM wytwarzanej przez pojedyncze uzwojenie wtórne transformatora. Napięcie wyjściowe U_2 jest sumą napięć U_{C_1} i U_{C_2} na kondensatorach C_1 i C_2 (zwykle $C_1 = C_2$) ładowanych przemiennie przez diody D_1 , D_2 .

Idealizowane przebiegi napięcia wyjściowego u_2 i prądów diod i_{d1} , i_{d2} , występujące w prostowniku dwupołówkowym z rys. 6.2b, są pokazane na rys. 6.4. Wykresy są reprezentatywne dla prostownika o wewnętrznej rezystancji R_S bardzo małej w porównaniu z rezystancją obciążenia R_O . W takim prostowniku napięcie u_2 praktycznie powtarza przebieg wyprostowanej SEM $|e_1|$, na odcinku od punktu A do B . W tym czasie napięcie $|e_1|$ jest jednak nieco większe od u_2 , dzięki czemu pojemność C jest ładowana impulsem prądu, zanikającym w punkcie B , gdy napięcie u_2 zrównuje się z malejącą SEM $|e_1|$. Następuje okres odłączenia obwodu wyjściowego od transformatora, wówczas pojemność C rozładowuje się (w układzie z rys. 6.2b zachodzi rozładowanie wykładnicze ze stałą czasową $R_O C$). W przybliżeniu tak samo przebiega proces rozładowania w filtrach wieloogniwowych, gdyż przy dużej pojemności na wejściu filtru występuje już praktycznie napięcie stałe, tzn. można w przybliżeniu przyjąć, że przez indukcyjność L pierwszego ogniwa filtru płynie taki sam prąd, jak przez rezystancję obciążenia R_O . Oczywiście, występują pewne tętnienia prądu i napięcia wyjściowego

Rys. 6.4. Przebiegi prądów i napięć w prostowniku dwupołówkowym z rys. 6.2b

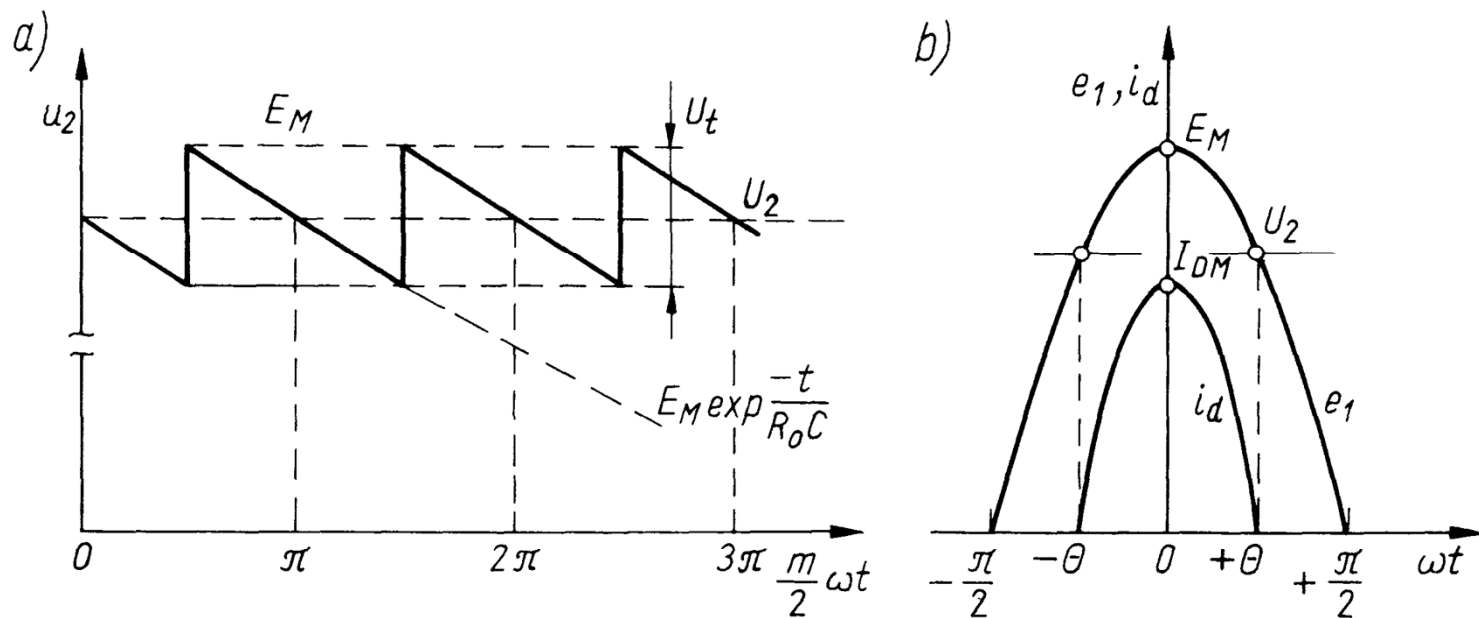
rezystancji ładowania do rezystancji rozładowania pojemności R_S/R_O , gdy wskutek silnego ładowania i słabego rozładowywania pojemności odcinek AB (rys. 6.4) jest bardzo krótki i może być zastąpiony skokowym przyrostem napięcia U_t . Przybliżenie to może być uogólnione na prostowniki jedno- i dwupołwkowe i wielofazowe przez określenie liczby m impulsów prądu ładujących pojemność wejściową filtra w ciągu jednego okresu (dla prostownika dwupołwkowego $m = 2$, jednapółwkowego $m = 1$, trójfazowego jedno- i dwupołwkowego $m = 3$, trójfazowego dwupołwkowego $m = 6$ itd.). Ponieważ można przyjąć, że napięcie u_2 osiąga w szczycie wartość równą E_M , to zmniejszanie się napięcia u_2 w czasie rozładowania można opisać zależnością

$$u_2 = E_M \exp\left(\frac{-t}{R_O C}\right) \quad (6.8)$$

(zakładając odczyt czasu od chwili skoku napięcia).

Napięcie międzyszczytowe tętnień jest równe zmianie u_2 , jaka zachodzi w czasie $t = T/m$. Przy dużej pojemności C (spełniającej warunek $R_O C \gg T/m$) tętnienia mogą być bardzo małe

$$U_t = E_M \left[1 - \exp\left(\frac{-T}{m R_O C}\right) \right] \approx E_M \frac{T}{m R_O C} \quad (6.9)$$

Rys. 6.5. Przybliżone przebiegi: a) napięcia na pojemności; b) impulsu prądu diody ładującego pojemność – stosowane w analizie układów prostowniczych z filtrem o wejściu pojemnościowym

Wartość średnia napięcia wyprostowanego jest zbliżona do E_M

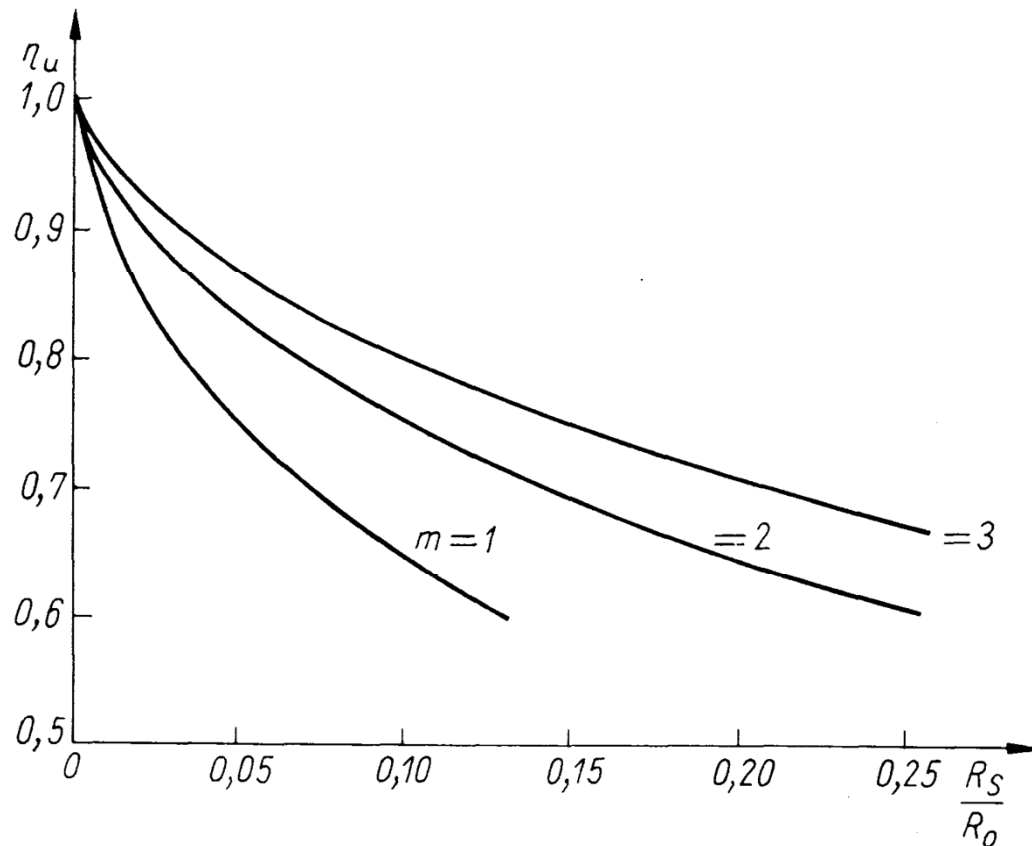
$$U_2 \approx E_M - \frac{U_t}{2} = E_M \left(1 - \frac{T}{2m R_o C} \right) \approx E_M \quad (6.10)$$

Gdy zwiększa się obciążenie prostownika (tzn. gdy zmniejsza się rezystancja R_O i zwiększa się pobór prądu I_2), kondensator wejściowy filtru rozładowuje się bardziej, co wpływa zarówno na napięcie U_2 , jak i na U_t . Względna zmiana napięcia wyjściowego U_2 jest jednak mała, natomiast może powiększyć się znacznie napięcie tętnień U_t . Zależność tętnień od poboru prądu można uwypuklić przez podstawienie do wzoru (6.9) określenia $I_2 = U_2/R_O \approx E_M/R_O$, otrzymuje się wtedy wzór

$$U_t \approx I_2 \frac{T}{mC} = \frac{I_2}{mfC} \quad (6.11)$$

Względną zawartość tętnień w napięciu zasilającym U_t/U_2 nazywa się *współczynnikiem tętnień (zawartości tętnień)*

$$k_t = \frac{U_t}{U_2} \approx \frac{T}{mR_O C} = \frac{1}{mfR_O C} \quad (6.12)$$

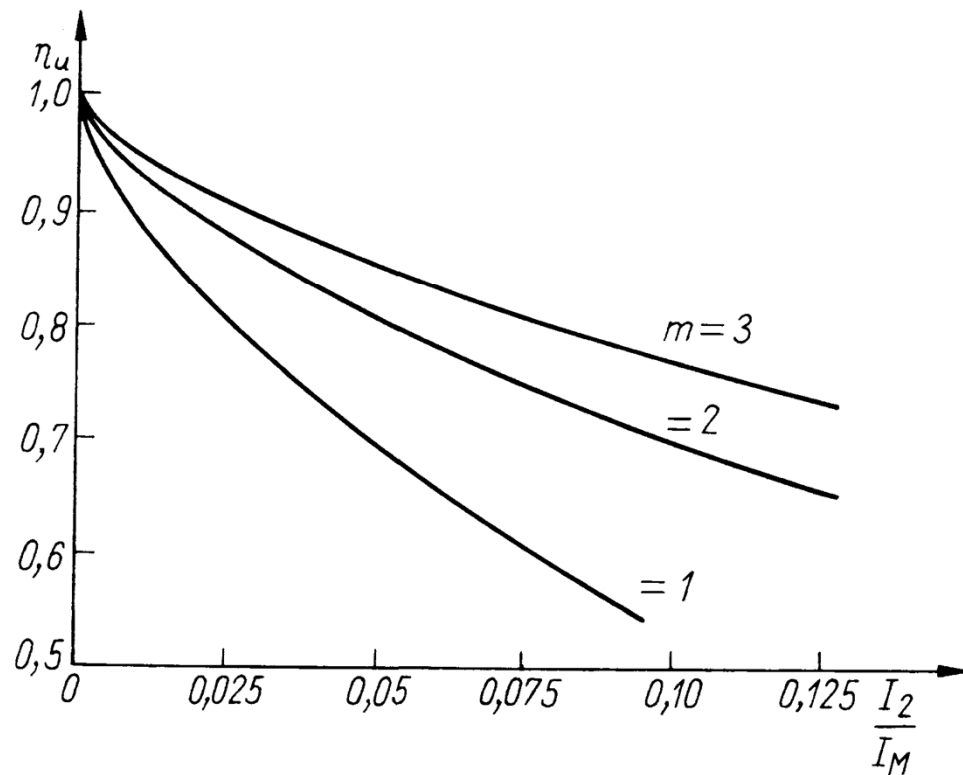

Rys. 6.6. Współczynnik wykorzystania napięcia jako funkcja stosunku rezystancji R_S/R_0

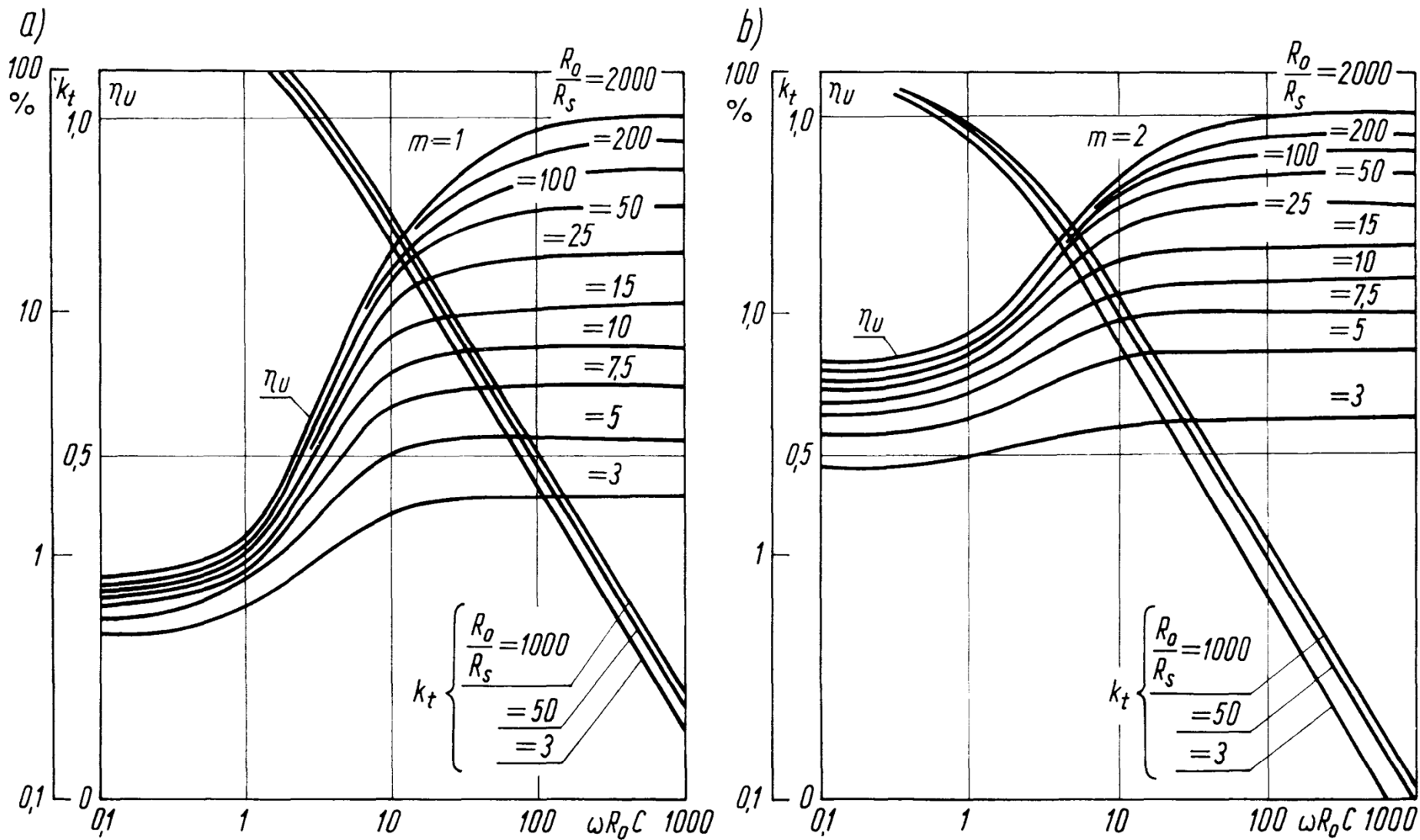
jest to maksymalny prąd szczytowy, jaki może popłynąć przez diodę przy zwarciu wyjścia, w wyniku oddziaływania SEM E_M na rezystancję wewnętrzną R_S , jako jedyną rezystancję występującą w obwodzie diody. Impuls prądu ładowania o takiej wartości szczytowej może również wystąpić w chwili włączenia prostownika do sieci, gdy napięcie na kondensatorze jest jeszcze równe zero. Dlatego prąd I_M jest nazywany *prądem udarowym* (lub niepowtarzającym się prądem szczytowym). Prąd I_M jest ważnym paramet-

rem diody, jego wartość dopuszczalna powinna być duża, wielokrotnie większa niż szczytowa wartość prądu ładowania I_{DM} w typowych warunkach ciągłej pracy elementu prostującego. Obecnie coraz częściej określa się prąd I_M diody jako wartość dopuszczalną przy przepływie ciągłym, tzn. jako wartość prądu stałego.

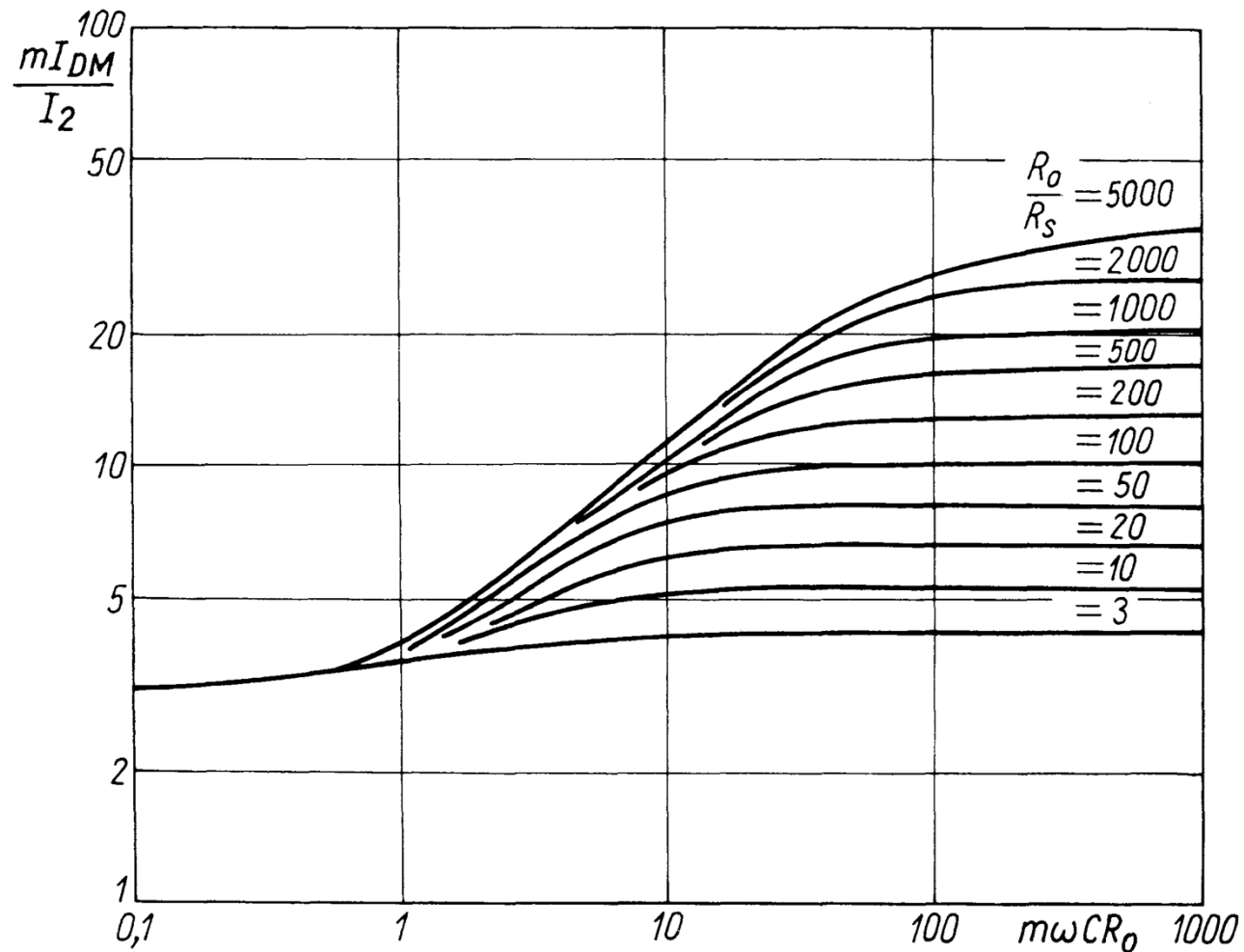

Rys. 6.7. Współczynnik wykorzystania napięcia jako funkcja stosunku prądów I_2/I_M – wykresy przedstawiają również zależność napięcia wyjściowego od prądu obciążenia w postaci unormowanej

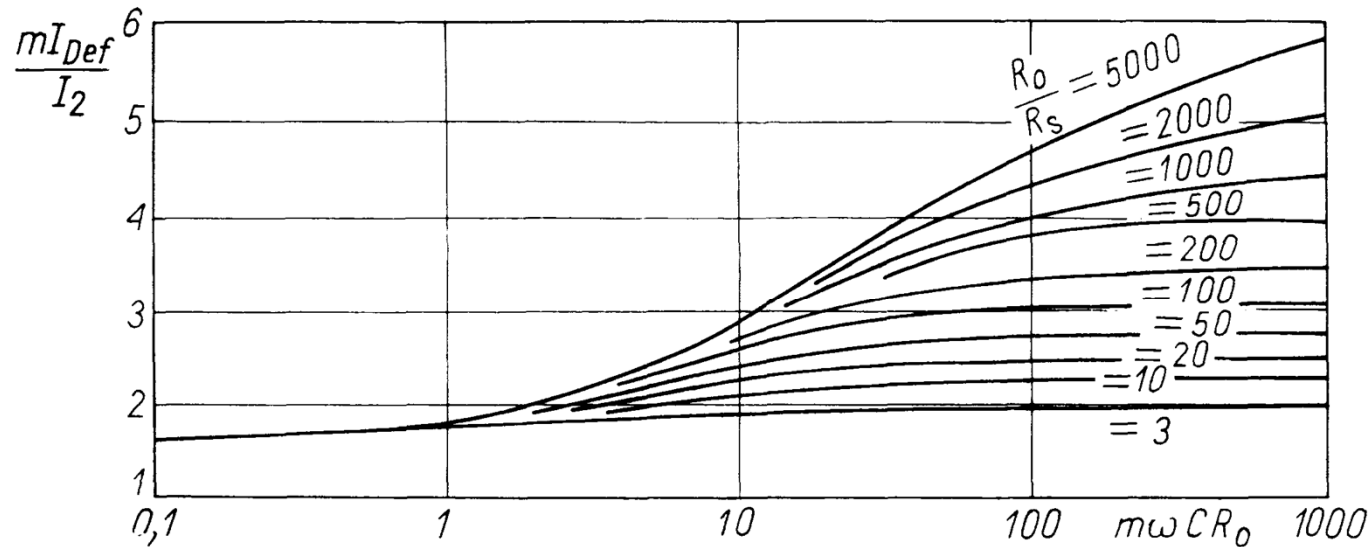

Rys. 6.8. Wykresy obrazujące zależność współczynnika wykorzystania napięcia i współczynnika tętnień od parametrów układów: a) jednopółkowego ($m = 1$); b) dwupółkowego ($m = 2$)

niż prąd średni płynący przez diodę. W podobny sposób na rys. 6.10 przedstawiono stosunek wartości skutecznej I_{Def} i wartości średniej impulsów prądu płynących przez pojedynczy element prostowniczy.

Rys. 6.9. Zależność prądu szczytowego diody od parametrów prostownika

Rys. 6.10. Zależność wartości skutecznej impulsów prądu diody od parametrów prostownika

Prąd ładujący kondensator impulsami (rys. 6.4 i rys. 6.5b) ma dużą wartość skuteczną, prawie o rząd większą niż wartość średnia. Oznacza to wydzielanie wewnątrz prostownika, a zwłaszcza w elementach prostujących, znacznie większej mocy, niż można sądzić na podstawie składowej średniej prądu.

Moc wydzielaną w obciążeniu P_O i moc traconą wewnątrz prostownika P_S można określić następująco:

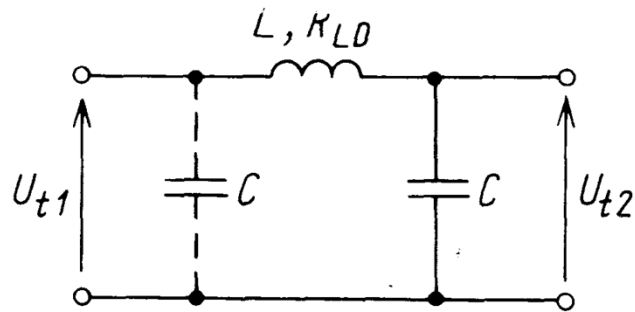
$$P_O = I_2 U_2 = I_2^2 R_O; \quad P_S = m I_{Def}^2 R_S \quad (6.19a,b)$$

więc sprawność energetyczną prostownika η_P można wyrazić wzorem

$$\eta_P = \frac{P_o}{P_o + P_s} = \frac{1}{1 + \frac{R_s}{m R_o} \left(\frac{m I_{Def}}{I_2} \right)^2} \quad (6.20)$$

Zwiększenie rezystancji R_o powoduje zwiększenie sprawności η_P , co bezpośrednio wynika ze wzoru (6.20), ale należy również zwrócić uwagę na jednoczesne powiększanie się stosunku prądów I_{Def}/I_2 (rys. 6.10), przeciwdziałające wzrostowi sprawności.

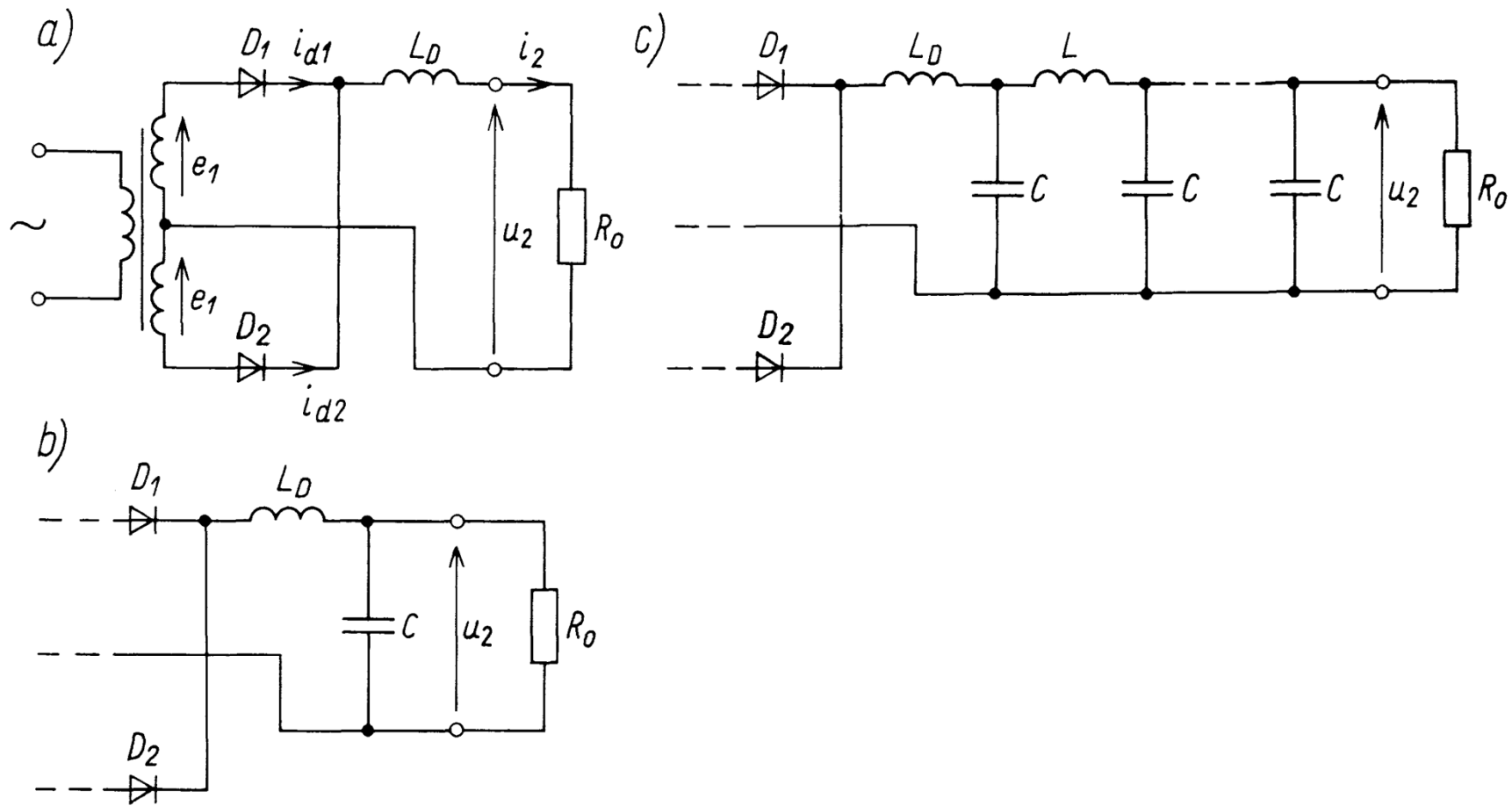
Trzeba powiedzieć, że obliczanie sprawności prostownika według wzoru (6.20) nie jest dokładne, gdyż rezystancja R_s z reguły nie jest dokładnie znana, jest bowiem wielkością wypadkową, reprezentującą łącznie element prostowniczy i transformator. Rezystancja wewnętrzna prostownika nie jest też wielkością stałą i tylko, gdy jest mała – a tak jest w większości przypadków – może być zastąpiona wielkością stałą R_s , co uwalnia od wielu kłopotów, jakie mogłyby wynikać z zastanawiania się nad istotą tej rezystancji i próby jej opisu. Nie od rzeczy będzie zauważyć, że przy ścisłej analizie przepływu impulsu prądu w czasie ładowania pojemności należałoby ewentualnie uwzględnić również indukcyjność rozproszenia transformatora, co znacznie skomplikowałoby problem. Oczywiście stosując programy analizy numerycznej można uwzględnić wiele czynników,

Rys. 6.12. Ogniwo filtru LC

Dla przykładu, przy $L = 0,2$ H i $C = 1000 \mu\text{F}$ otrzymuje się $f_o = 11,25$ Hz i przy $m = 2$, $f = 50$ Hz tłumienie wynosi $|F| = 0,0128$, tzn. jest ok. 80-krotne.

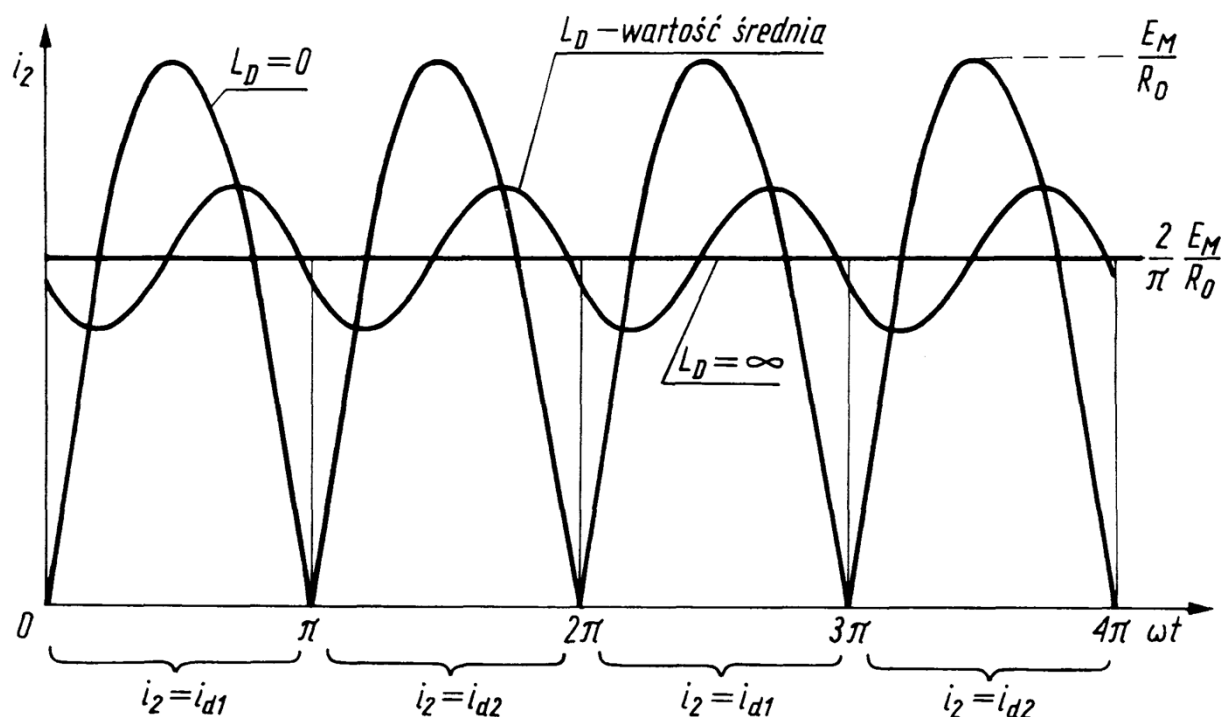
Stosowanie indukcyjności (dławików) jest jednak uciążliwe ze względu na ich dużą masę i wymiary, należy się też liczyć ze spadkiem napięcia stałego na rezystancji uzwojenia R_{LD} .

Rys. 6.13. Prostownik dwupołwkowy z filtrem o wejściu indukcyjnym: a) układ podstawowy; b) układ z dodatkowym kondensatorem; c) zastosowanie filtra wieloogniowego LC

Właściwości prostowników z filtrem o wejściu indukcyjnym omówimy na przykładzie prostownika dwupołówkowego z rys. 6.13a. Przebiegi czasowe prądów w tym układzie są przedstawione na rys. 6.14, dla stanu ustalonego układu. Prąd i_2 płynący przez obciążenie składa się z kolejnych impulsów prądów i_{d1} , i_{d2} płynących przez diody D_1 , D_2 , które – co jest cechą charakterystyczną dla tego układu – przewodzą na przemian przez pełne połowy okresu.

Kształt impulsów prądowych zależy w stopniu decydującym od indukcyjności dławika L_D . Dla $L_D = 0$ diody są bezpośrednio połączone

Rys. 6.14. Przebiegi czasowe prądu i_2 płynącego przez dławik i obciążenie w układzie prostownika z rys. 6.13a, przy trzech różnych wartościach indukcyjności L_D

z rezystancją R_O , identycznie jak w układzie z rys. 6.1b. Dla indukcyjności bardzo dużej, zapewniającej dużą wartość stałej czasowej $L_D/(R_S + R_O) \gg T/2$, prąd i_2 dzięki stabilizującym właściwościom indukcyjności jest wygładzany i zmienia się w ciągu okresu wokół wartości średniej

$$I_2 = \frac{2}{\pi} \frac{E_M}{R_O + R_S} \approx \frac{2}{\pi} \frac{E_M}{R_O} \quad (6.22)$$

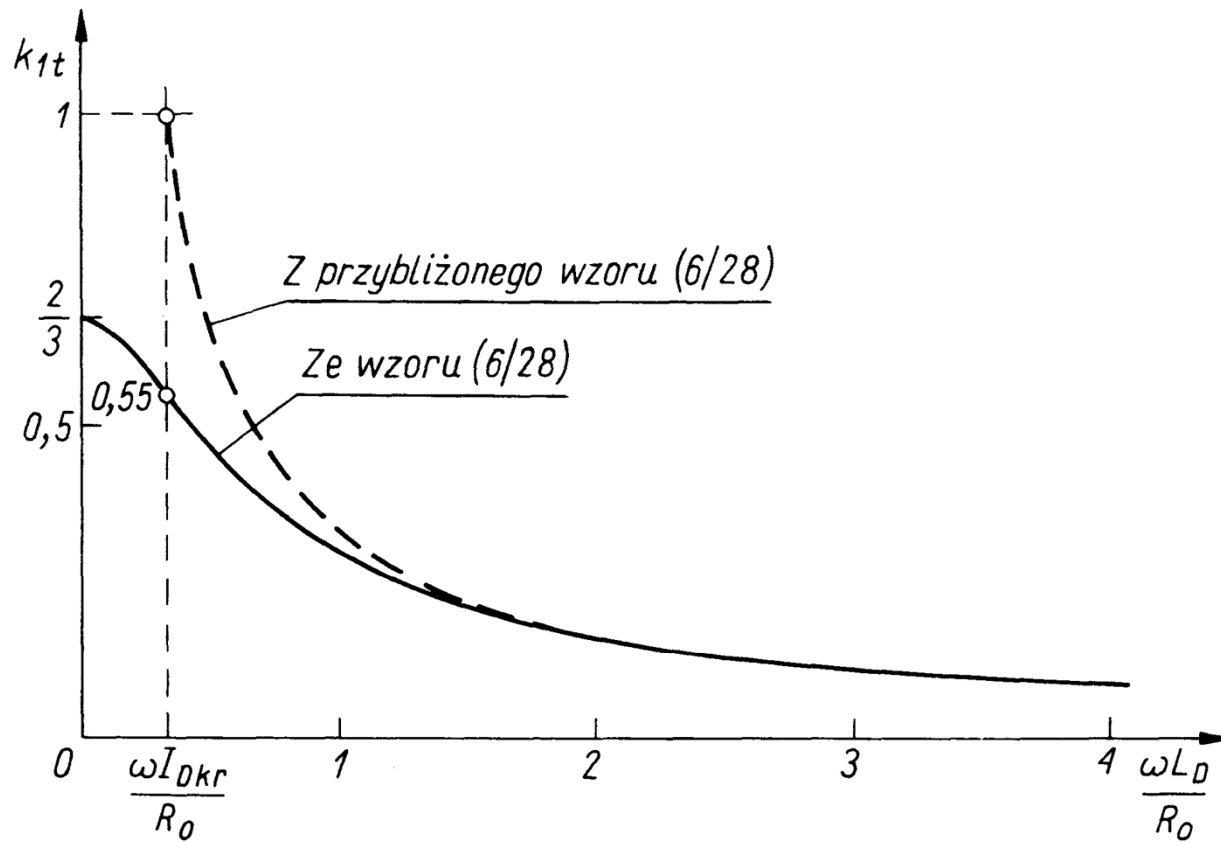
Odpowiednio, napięcie wyjściowe u_2 waha się w ciągu okresu wokół wartości średniej

$$U_2 = \frac{2}{\pi} \frac{R_O}{R_O + R_S} E_M \approx \frac{2}{\pi} E_M \quad (6.23)$$

(dla uproszczenia w dalszych rozważaniach pomija się rezystancję R_S wobec znacznie większej rezystancji R_O , nie uwzględnia się również małej rezystancji uzwojenia dławika R_{LD}).

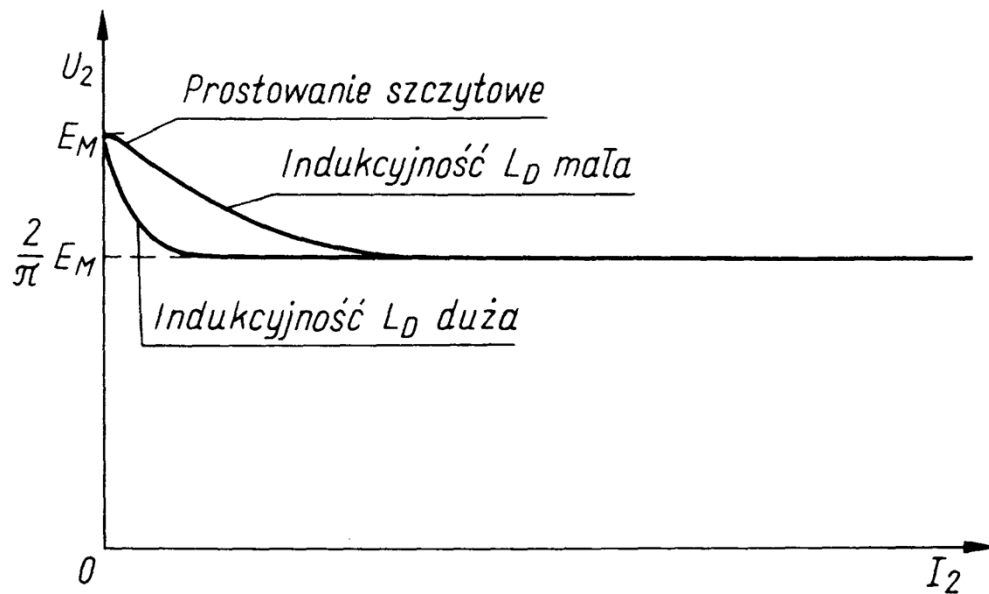
Teoretyczną granicą, do której dąży wykres prądu i_2 dla L_D dążącym do nieskończoności, jest stałe natężenie prądu o wartości określonej wzorem (6.22). Oczywiście, nieskończenie duża wartość L_D , nawet gdyby mogła być zrealizowana, byłaby niepraktyczna, gdyż powodowałaby nieskończenie długi czas ustalania się prądu w układzie. W praktyce stosuje się wartości L_D i stałej czasowej L_D/R_O dostatecznie duże, aby zmiany prądu i_2 występujące w ciągu okresu były możliwie małe.

$$k_{1t} \approx \frac{L_{Dkr}}{L_D} \quad (6.30)$$

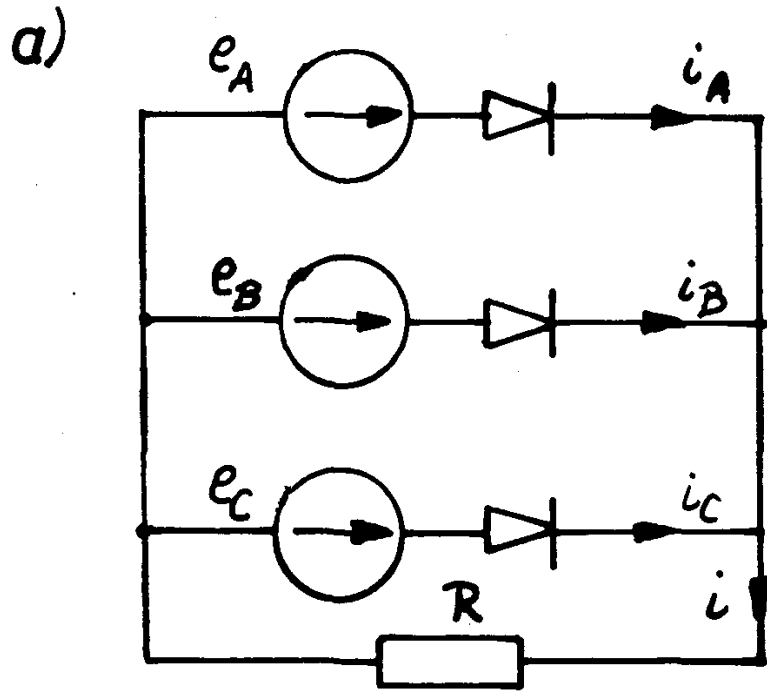
Rys. 6.15. Zawartość podstawowego składnika tętnień (jako funkcja zredukowanej indukcyjności L_D) dla układu prostownika z rys. 6.13a

bliskiej E_M , co oznacza, że przy małych prądach w takim układzie zachodzi prostowanie szczytowe. Prąd, przy którym następuje stopniowo przejście do prostowania szczytowego, zależy od wartości indukcyjności L_D . W pierwszym przybliżeniu następuje to przy prądzie obciążenia takim, dla którego zastosowana indukcyjność staje się indukcyjnością krytyczną, tj. dla prądu $I_2 \approx U_2 / (3\omega L_D) = 2E_M / (3\pi\omega L_D)$.

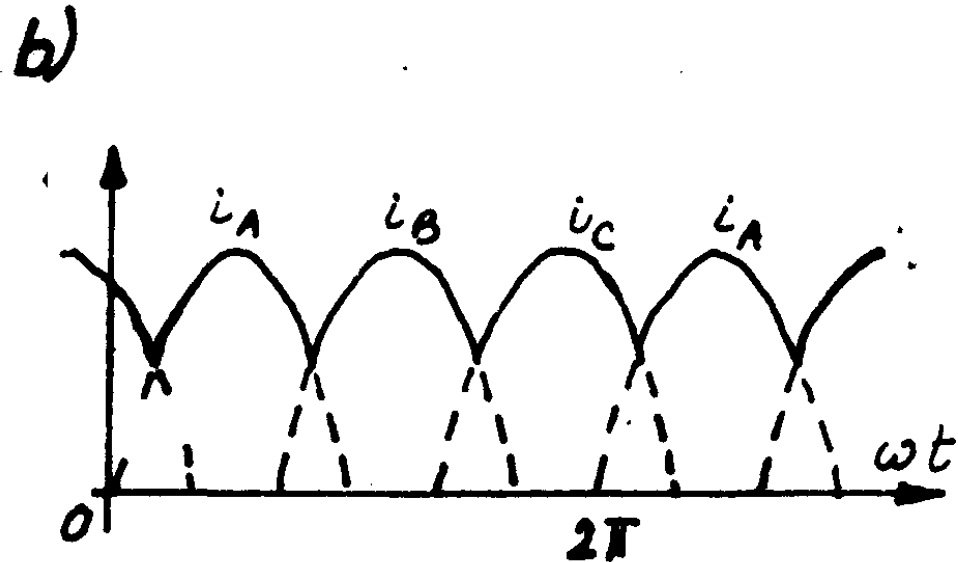

Rys. 6.16. Charakterystyka prądowo-napięciowa prostownika dwupołwkowego z filtrem o wejściu indukcyjnym i z kondensatorem (rys. 6.13b)

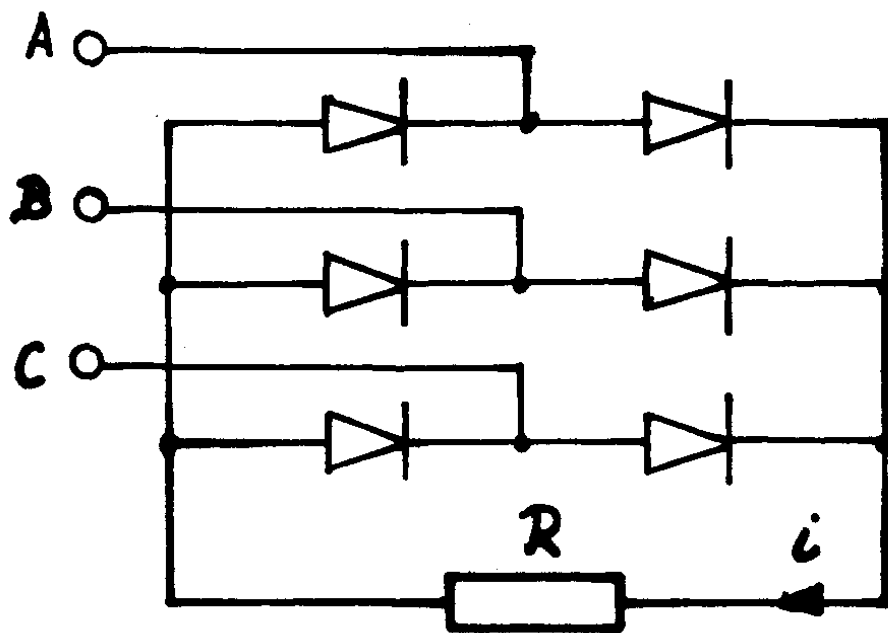
Teoretycznie można zbudować prostownik jednapołówkowy z filtrem o wejściu indukcyjnym, jednak układy takie nie mają korzystnych cech i nie są stosowane.

Rys. 4.41. Prostowanie trójfazowe:
 a) schemat układu z trzema prostownikami,
 b) przebieg prądu wyprostowanego

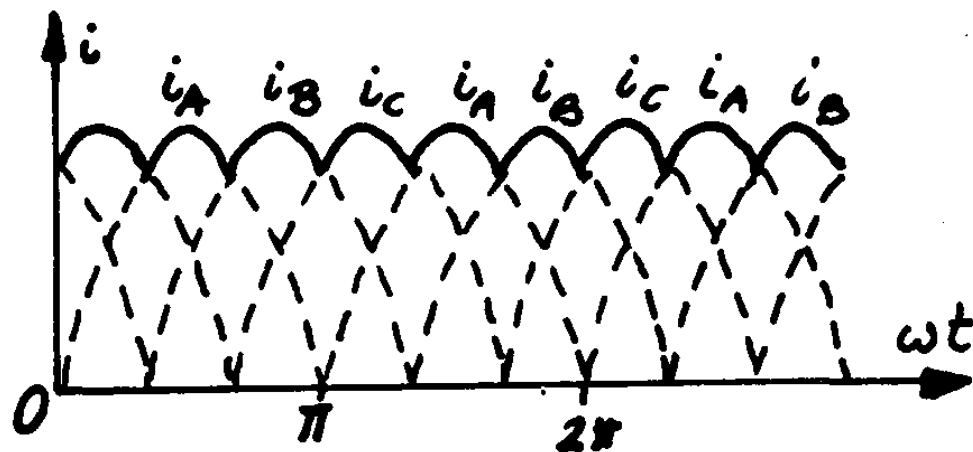
a)

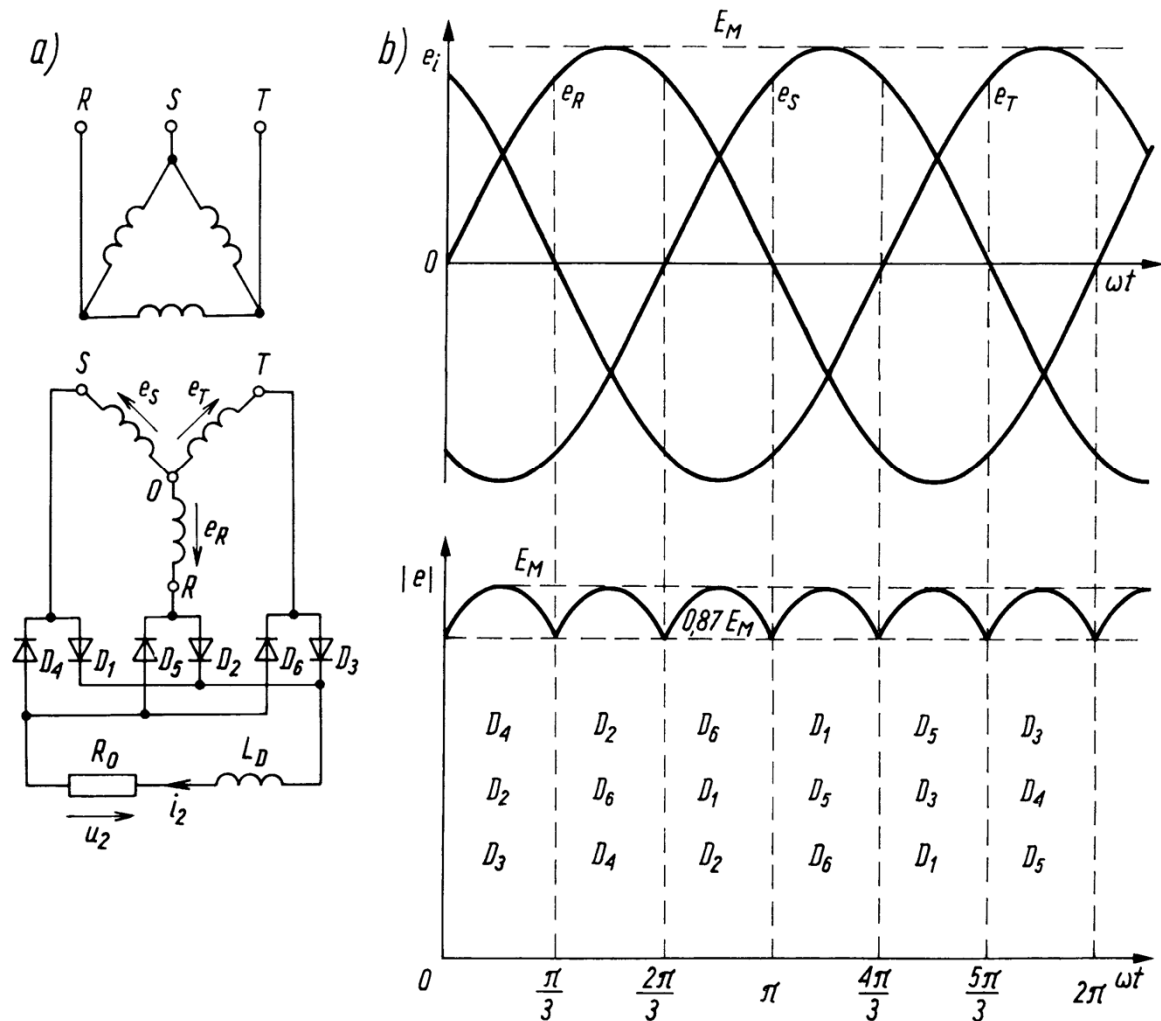

Rys.4.42. Prostowanie trójfazowe:

a) schemat układu z sześcioma prostownikami,
b) przebieg prądu wyprostowanego

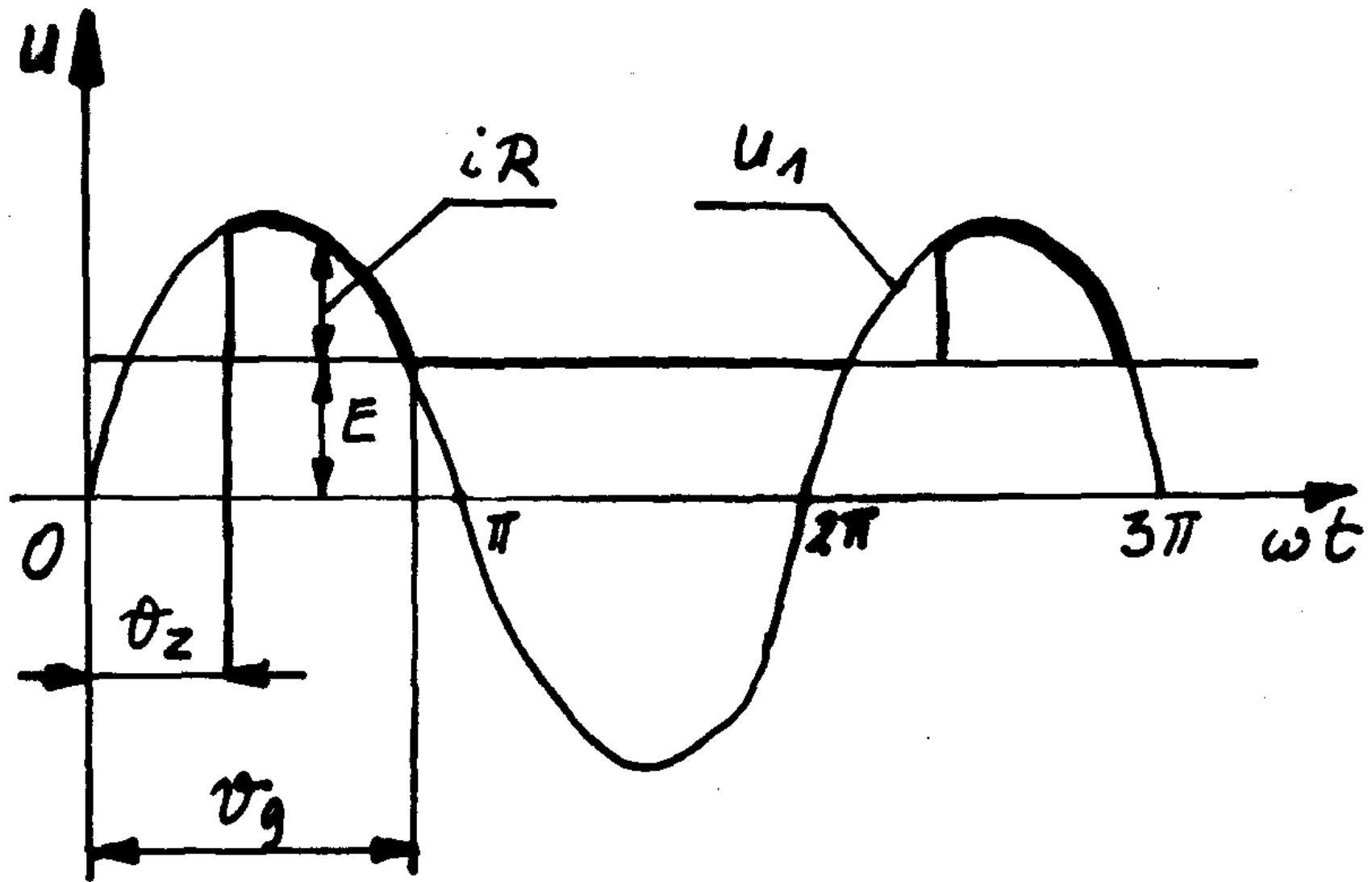
b)

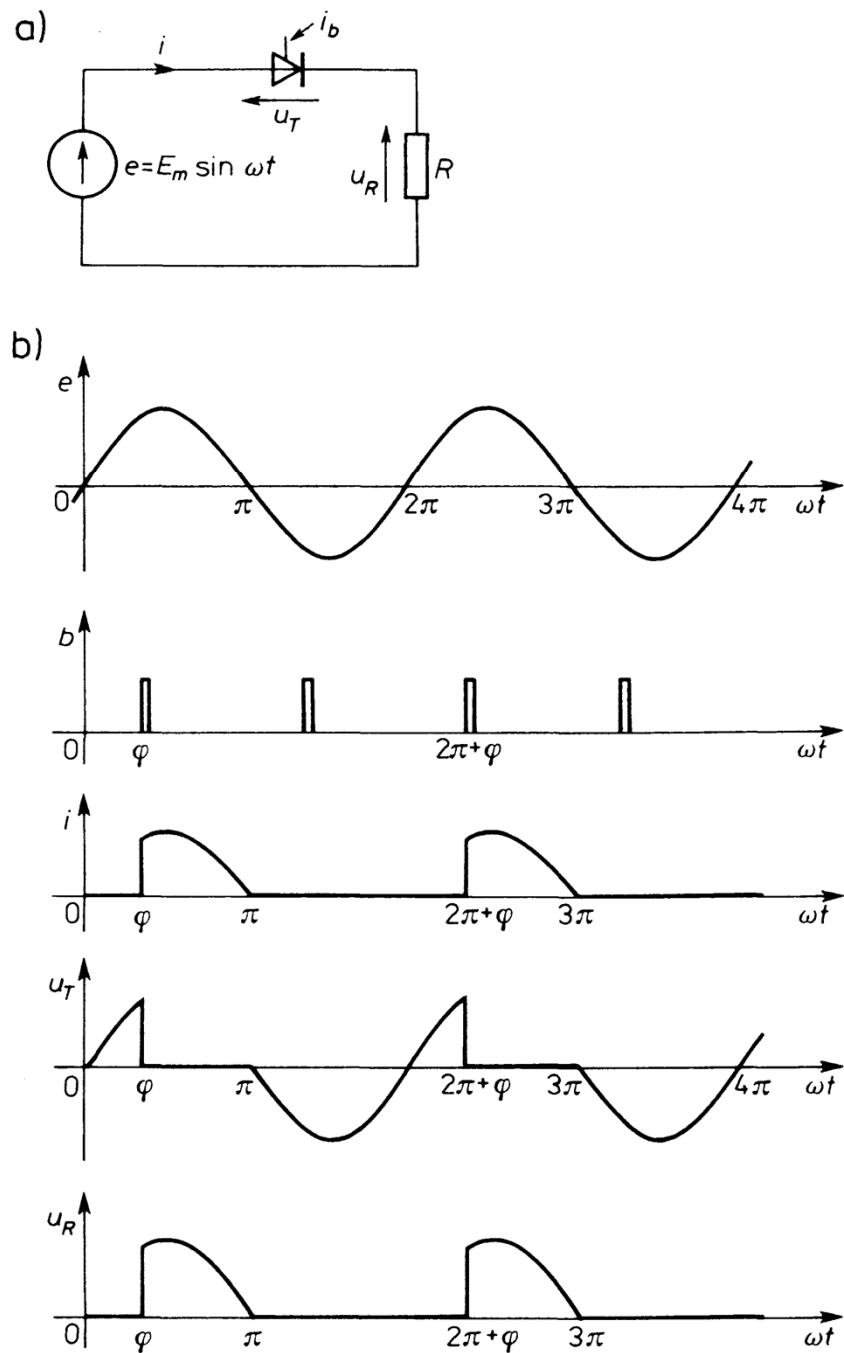

Rys. 6.17. Prostownik trójfazowy: a) układ z prostowaniem dwupołówkowym z filtrem o wejściu indukcyjnym; b) przebiegi napięć występujące w układzie (przebieg prądu nie pokazany)

Przy identycznym stosunku L_D/R_0 i przy dużej indukcyjności tętnienia w tym układzie są ponad 50 razy mniejsze niż w rozważanym poprzednio prostowniku dwupołówkowym.

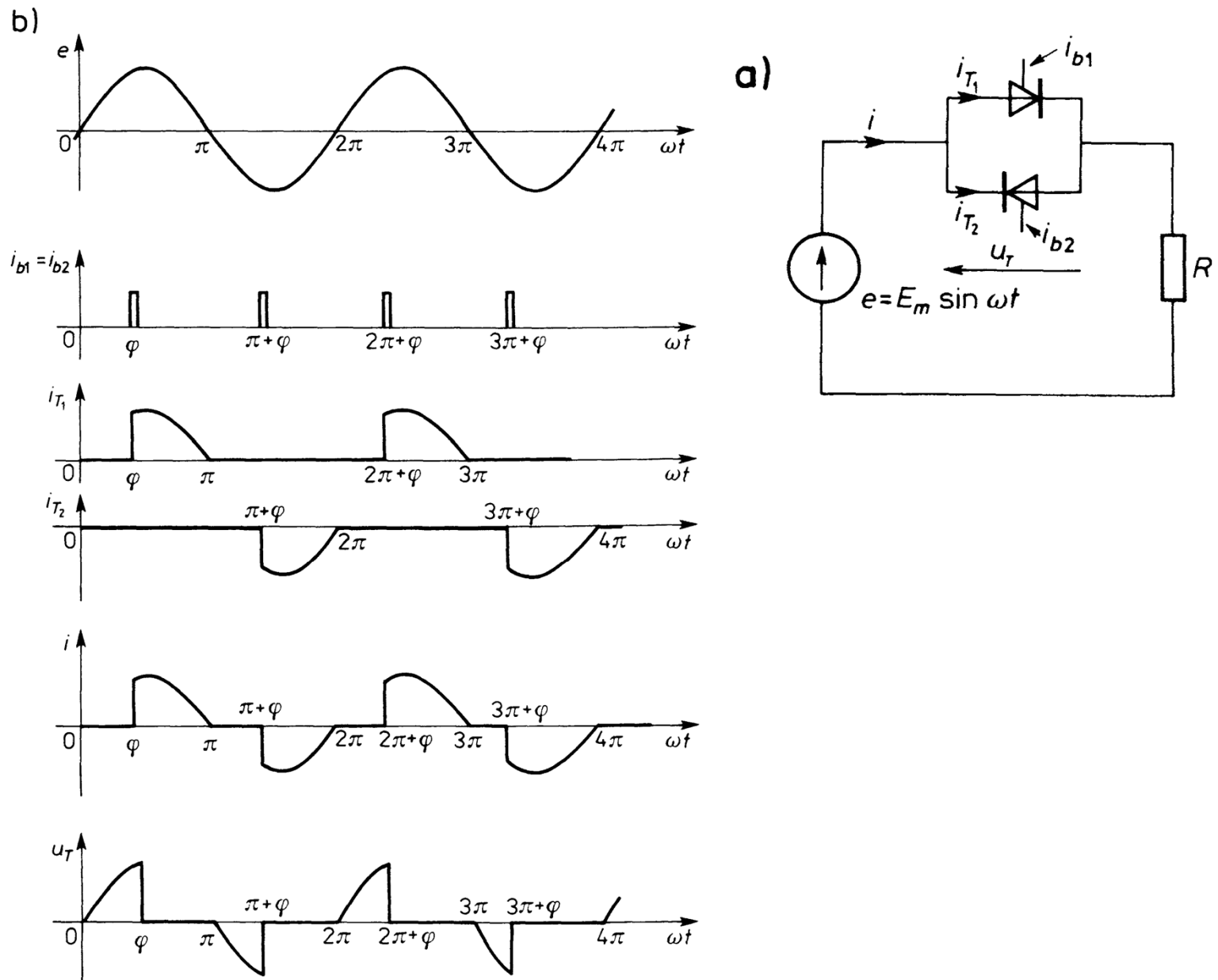

Rys.4.45. Przebiegi napięć w obwodzie z zaworem sterowanym przy obciążeniu rezystancyjnym

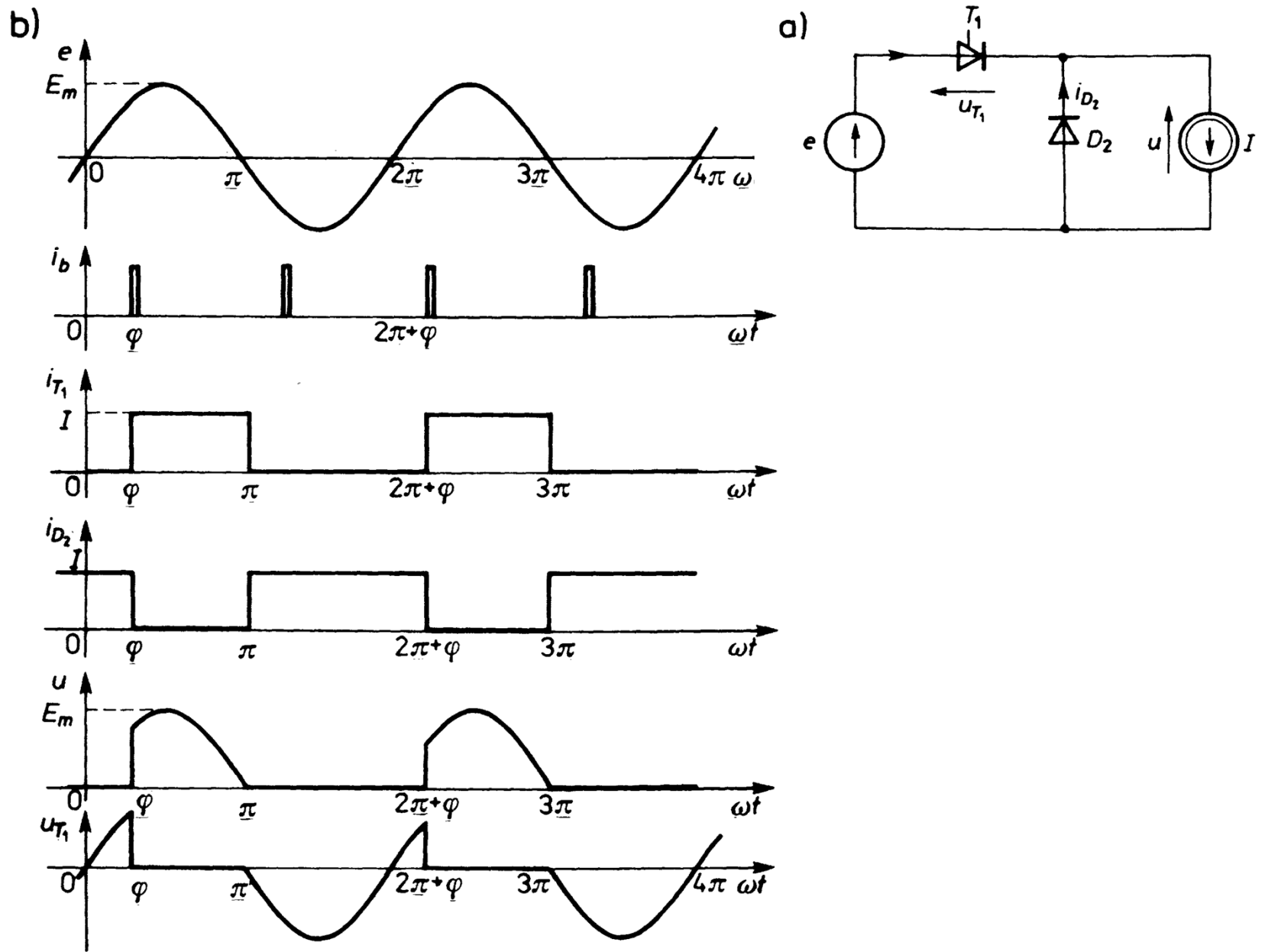

Rys. 7.19. Jednospulowy prostownik tyrystorowy: a) schemat obwodu; b) przebiegi napięć i prądów

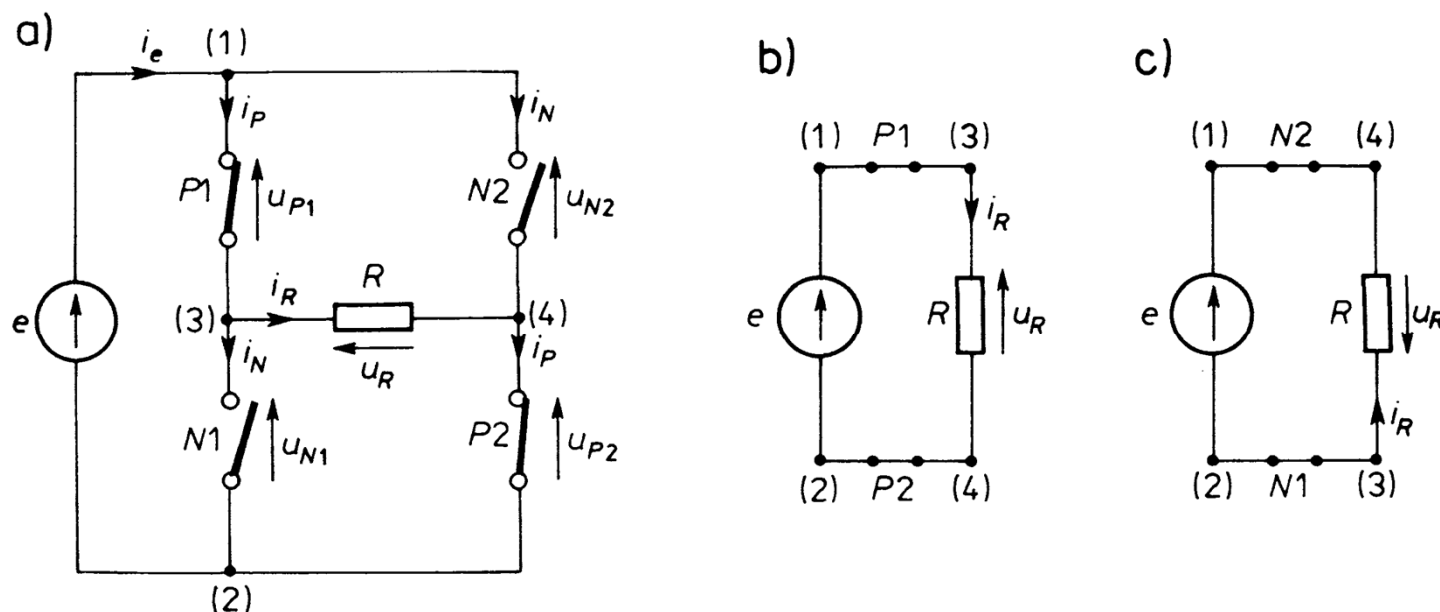
Rys. 7.20. Układ tyrystorowy regulujący wartość skuteczną prądu przemiennego: a) schemat obwodu; b) przebiegi napięć i prądów

Rys. 7.21. Układ z diodą zwrotną: a) schemat obwodu; b) przebiegi napięć i prądów

Po zastąpieniu wyłączników przez tranzystory otrzymamy układ pokazany na rys. 7.23b. Do baz tranzystorów powinny być doprowadzone prostokątne impulsy prądu, na przemian do pary tranzystorów P i pary tranzystorów N .

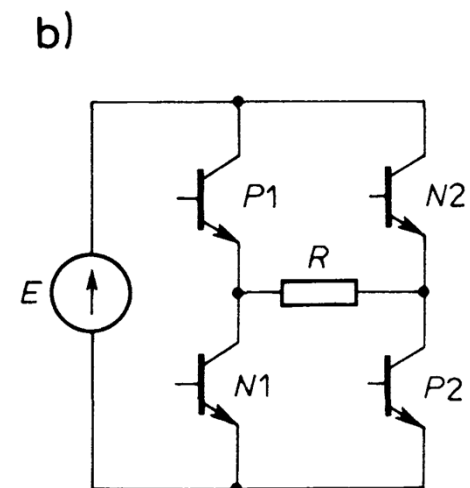
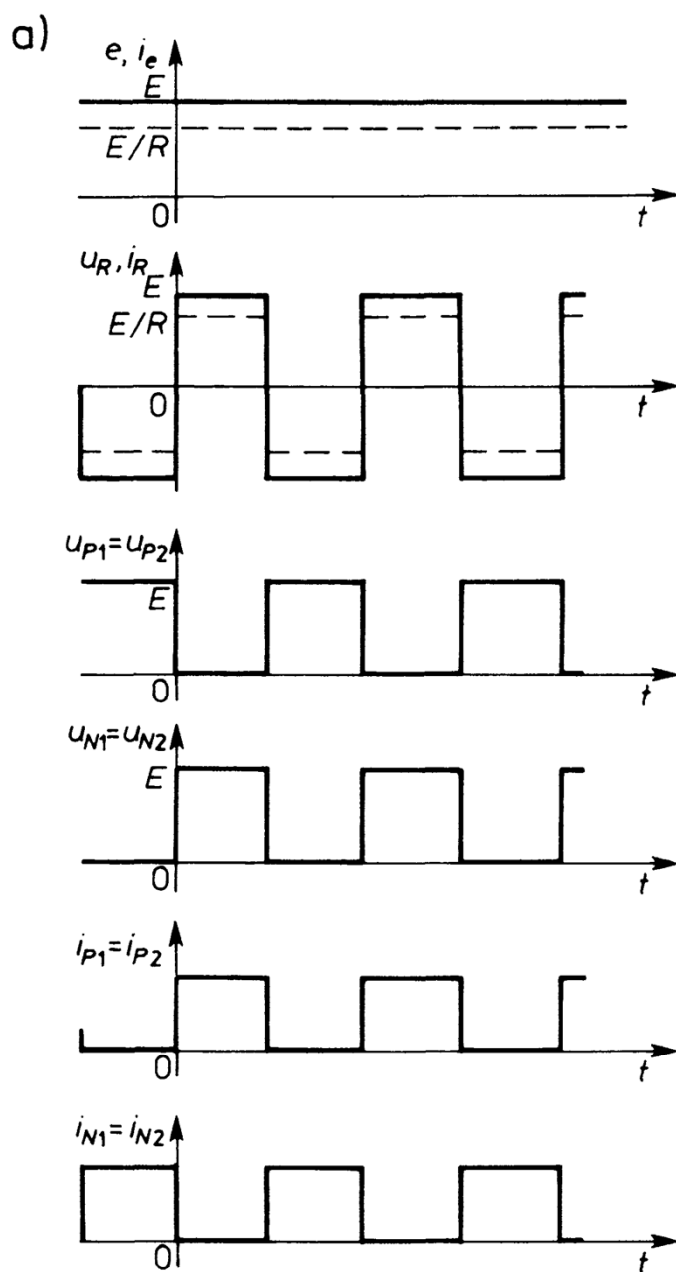
Opisany układ nosi nazwę falownika. Falownik jest układem DC/AC, zmieniającym stałe napięcie zasilania na zmienne napięcie na odbiorniku.

Rys. 7.22. Mostek przełączający: a) schemat mostka; b) obwód odpowiadający przewodzeniu wyłączników P ; c) obwód odpowiadający przewodzeniu wyłączników N

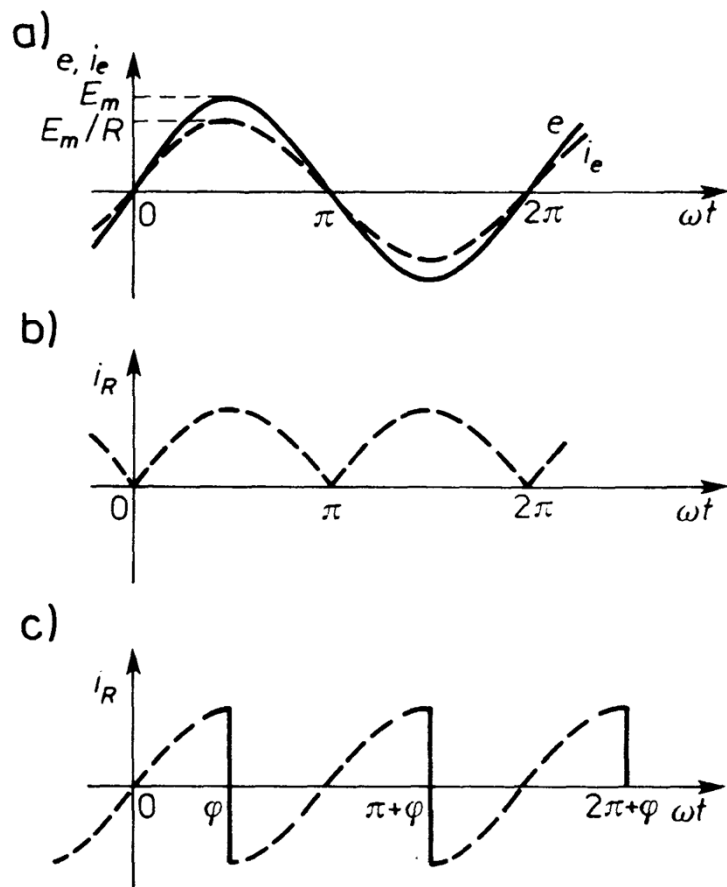
Mostek zasilany ze źródła napięcia sinusoidalnego

Założmy, że mostek z rys. 7.22a zasilany jest napięciem sinusoidalnym $e = E_m \sin \omega t$. Podobnie jak w przypadku zasilania napięciem stałym, przy zamkniętych wyłączni-

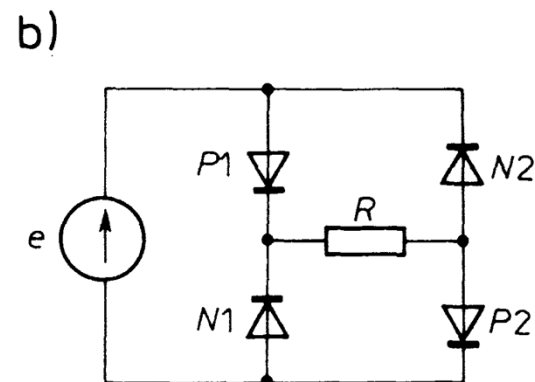
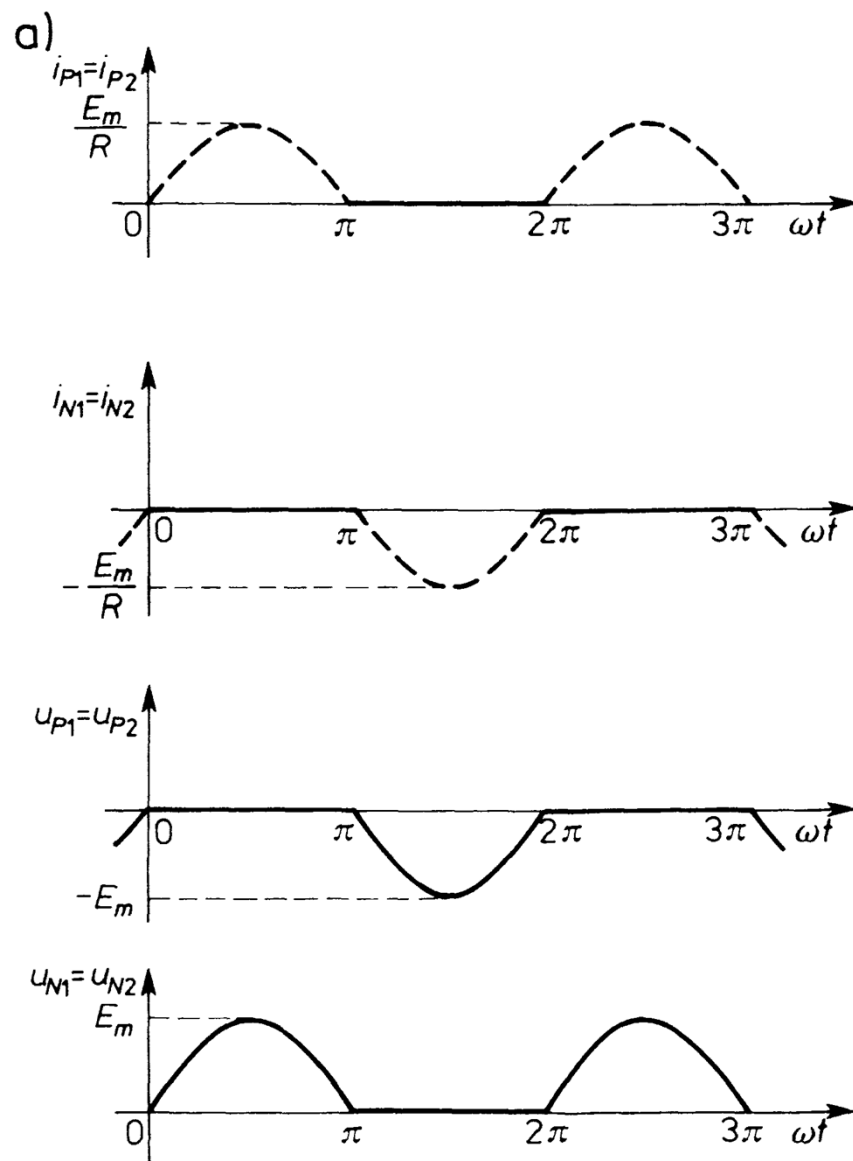

Rys. 7.23. Mostek zasilany napięciem stałym — falownik: a) przebiegi napięć i prądów; b) falownik tranzystorowy

kach P obowiązuje obwód pokazany na rys. 7.22b, a przy zamkniętych wyłącznikach N — obwód pokazany na rys. 7.22c. Przebiegi prądu w rezystorze zależą od fazy przełączania mostka. Jeśli pary wyłączników P i N zamykają się i otwierają na przemian w chwilach, w których $\omega t = 0, \pi, 2\pi, \dots$, to prąd rezystora będzie taki jak na rys. 7.24b.

Rys. 7.24. Mostek zasilany napięciem sinusoidalnym: a) przebiegi napięcia i prądu zasilania; b) prąd opornika przy kącie przełączania $\varphi = 0$; c) prąd opornika przy kącie przełączania $\varphi \neq 0$

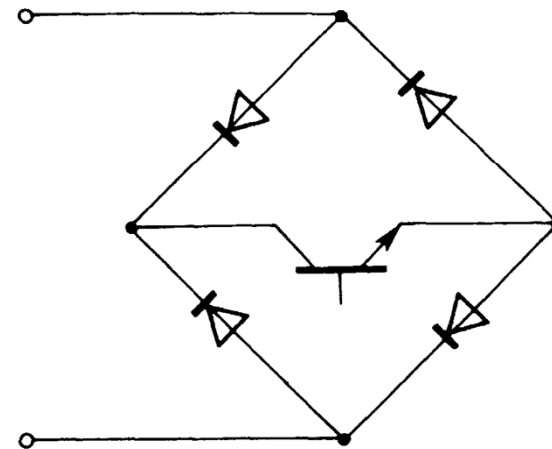
Rys. 7.25. Mostek diodowy: a) przebiegi prądów i napięć; b) schemat mostka Greatza

Wartość średnia prądu wyprostowanego prostownika dwupołówkowego (dwupulsowego), zasilającego rezystor, jest dwa razy większa od wartości średniej prostownika jednapołówkowego

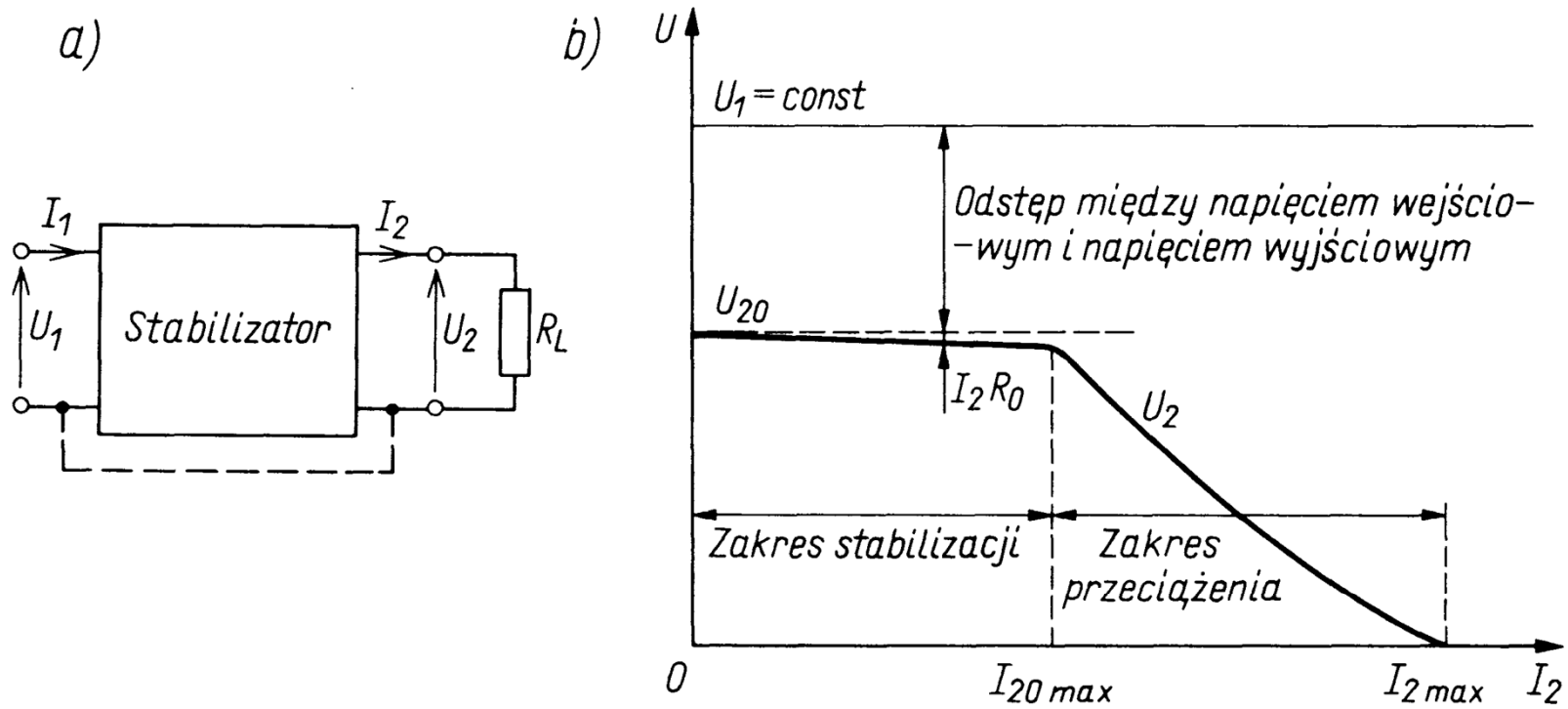
$$\bar{I} = \frac{2E_m}{\pi R} .$$

Po zastąpieniu diod przez tyrystory otrzymujemy prostownik dwupulsowy sterowany. Tyrystory umożliwiają opóźnienie chwili włączenia wyłączników, natomiast chwile wyłączenia pozostają takie same jak w mostku diodowym. Wartość średnia prądu wyprostowanego mostka sterowanego, zasilającego rezystor, jest dwa razy większa niż określona równaniem (7.11) wartość prądu w prostowniku sterowanym jednopulsowym.

Realizację wyłącznika umożliwiającego przepływ prądu w obu kierunkach zapewnia układ pokazany na rys. 7.26.

Rys. 7.26. Realizacja wyłącznika przewodzącego prąd w dwu kierunkach

Rys. 10.1. Stabilizator napięcia: a) oznaczenie napięć i prądów; b) charakterystyka wyjściowa

Podstawowe parametry stabilizatora to:

U_{20} – nominalne (znamionowe) napięcie stabilizacji;

I_{20max} – największy prąd wyjściowy w zakresie stabilizacji;

I_{2max} – największy prąd wyjściowy zwarciov;

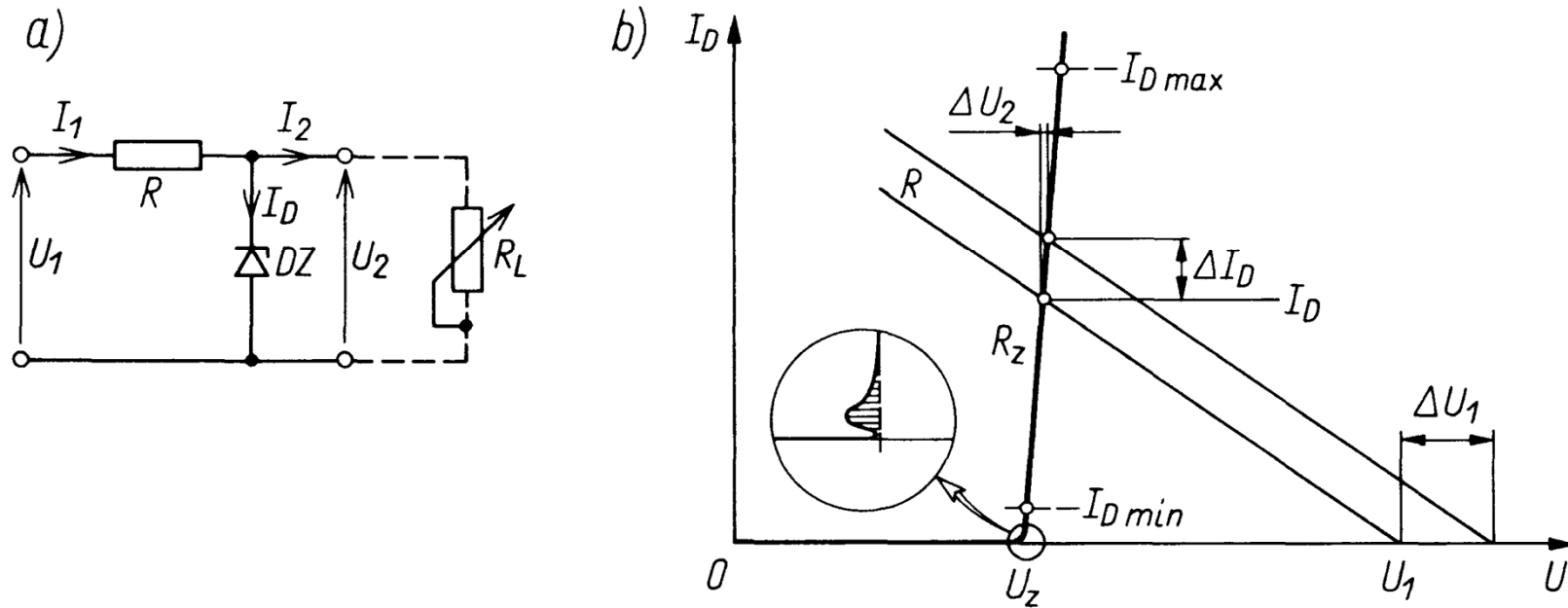
U_{1min} , U_{1max} – zakres dopuszczalnych zmian napięcia wejściowego;

$$S_U = \frac{\Delta U_2}{\Delta U_1} - \text{współczynnik stabilizacji napięcia}; \quad (10.1)$$

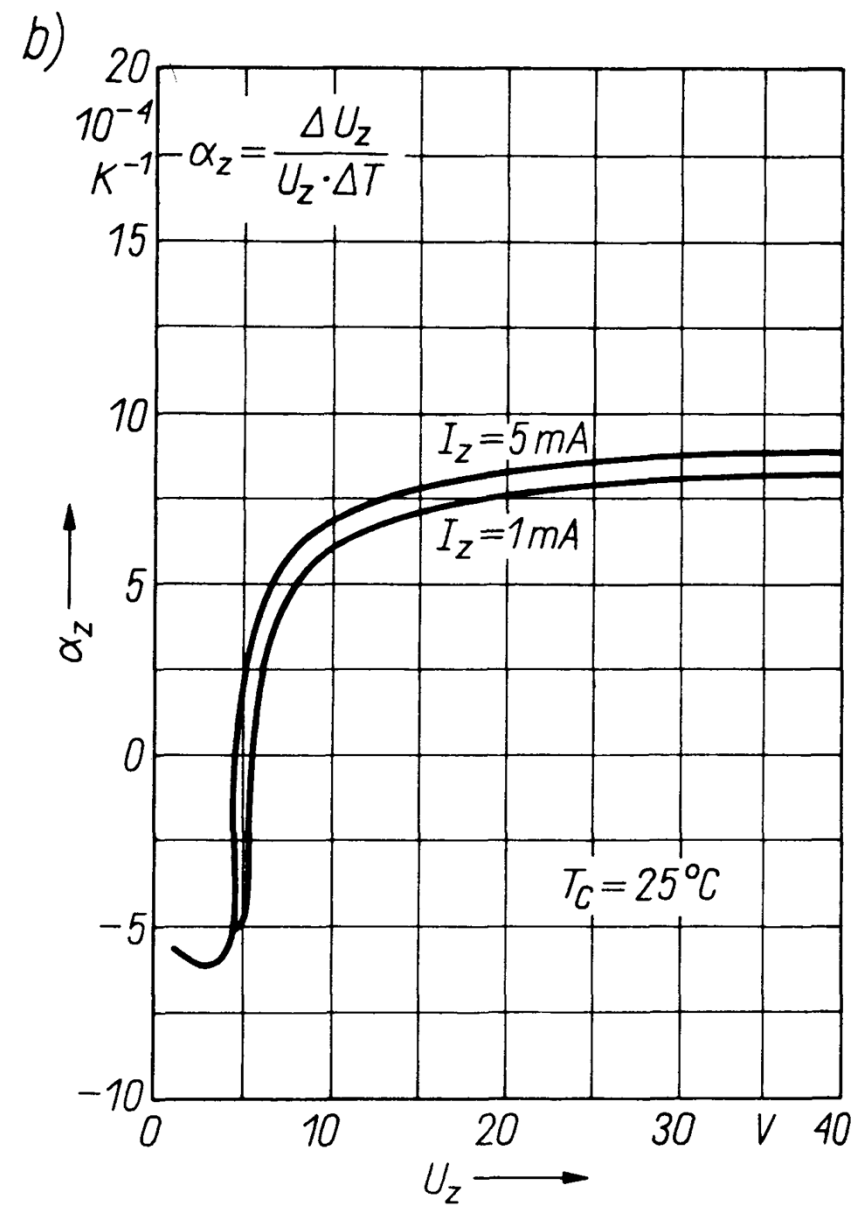
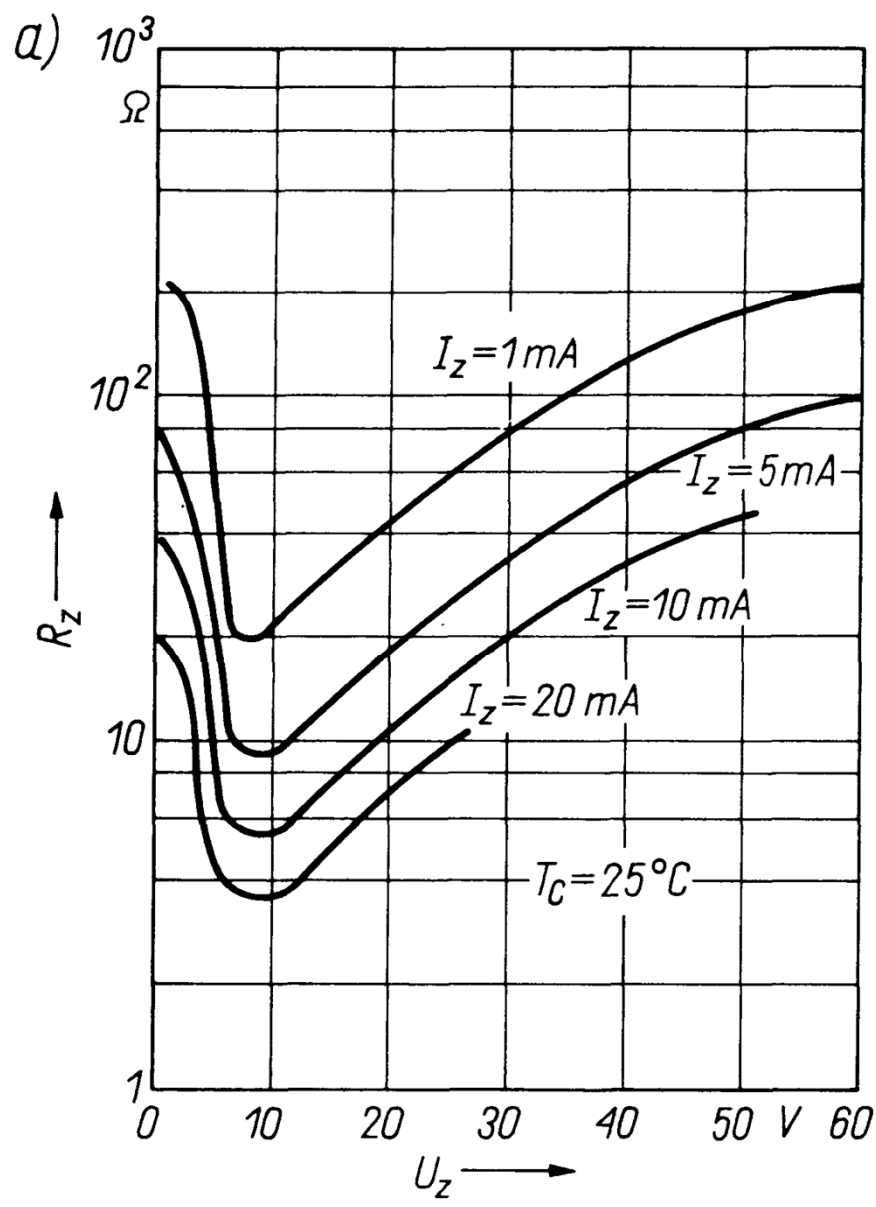
$$S_T = \frac{\Delta U_2}{U_2 \cdot \Delta T} - \text{współczynnik temperaturowy}; \quad (10.2)$$

$$R_O = - \frac{\Delta U_2}{\Delta I_2} = \left| \frac{\Delta U_2}{\Delta I_2} \right| - \text{rezystancja wyjściowa}; \quad (10.3)$$

$$\eta = \frac{U_2 I_2}{U_1 I_1} - \text{sprawność energetyczna}; \quad (10.4)$$

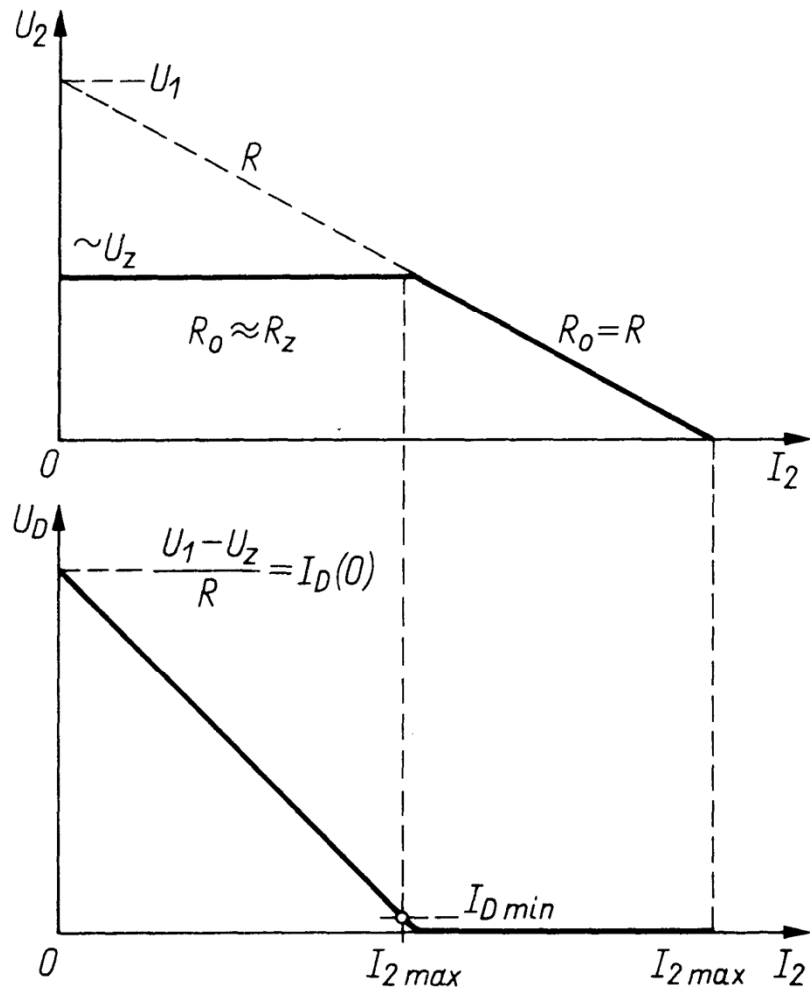

Rys. 10.2. Stabilizator parametryczny: a) układ z diodą Zenera; b) wyznaczenie prądu diody I_D w zależności od napięcia wejściowego U_1 i rezystancji R , przy $I_2 = 0$ (zamieszczono powiększony fragment progu charakterystyki diody)

Rys. 10.3. Dioda Zenera – zależności: a) rezystancji wewnętrznej R_z , oraz b) współczynnika temperaturowego napięcia U_z od prądu I_z i od nominalnego napięcia U_z

Ograniczenie najmniejszej wartości prądu diody do I_{Dmin} (zwykle ok. 1–5 mA) wynika z potrzeby zachowania odstępu od progowego zakrzywienia charakterystyki DZ, w którym często występują silne szумы związane z zapoczątkowującym się dopiero przebiciem (typu Zenera lub typu lawinowego) oraz uwidaczniającym się odcinkiem lokalnym charakterystyki o cechach ujemnej rezystancji, pokazanym w powiększeniu na rys. 10.2b.

Rys. 10.4. Zależność napięcia wyjściowego i prądu DZ od prądu wyjściowego w stabilizatorze z rys. 10.2

Prąd DZ nie może przekraczać pewnej wartości maksymalnej I_{Dmax} , wynikającej z dopuszczalnej mocy rozpraszanej w diodzie. Oczywiście, największy prąd płynie przez diodę przy zasilaniu stabilizatora największym napięciem ze źródła pierwotnego (U_{1max}), przy pracy bez obciążenia. Dlatego największa wartość prądu I_{20max} na jaką można liczyć, jest równa $I_{Dmax} - I_{Dmin}$. Ograniczona wartość prądu wyjściowego i mała sprawność są przyczyną, że stabilizatory z DZ spełniają zwykle funkcje pomocniczych lokalnych stabilizatorów o małym poborze prądu, np. źródeł napięć odniesienia (w tym celu wykorzystuje się DZ termicznie skompensowane).

Przykład 10.1. Zaprojektować stabilizator z diodą Zenera na napięcie 6,2 V, zasilany ze źródła pierwotnego $U_{1max} = 32$ V, $U_{1min} = 22$ V, przy $I_{20max} = 10$ mA. Dioda Zenera o $U_Z = 6,2$ V ma średnią rezystancję $R_Z \leq 40 \Omega$, $I_{Dmin} = 2$ mA, $I_{Dmax} = 40$ mA, $\alpha_Z = 4 \cdot 10^{-4}/K$.

1. Prąd wejściowy I_1 nie może być mniejszy niż suma prądów $I_{20max} + I_{Dmin}$, zatem $I_{1min} = 10 + 2 = 12$ mA.
2. Największą rezystancję R zapewniającą przepływ prądu $I_{1min} = 12$ mA przy $U_1 = U_{1min} = 22$ V oblicza się ze wzoru

$$R_{max} = \frac{U_{1min} - U_Z}{I_{1min}} = \frac{22 - 6,2}{12 \cdot 10^{-3}} = 1317 \Omega$$

3. Najmniejszą rezystancję, zapewniającą nieprzekroczenie prądu maksymalnego diody nawet przy $U_1 = U_{1max} = 32$ V oblicza się następująco:

$$R_{min} = \frac{U_{1max} - U_Z}{I_{Dmax}} = \frac{32 - 6,2}{40 \cdot 10^{-3}} = 645 \Omega$$

4. Można zastosować rezystancję nieco tylko mniejszą od R_{max} , np. uwzględniając tolerancję wykonania rezystorów, można przyjąć $R = 1100 \Omega$, wówczas współczynnik stabilizacji

$$S_U \approx \frac{R_Z}{R} = \frac{40}{1100} = 0,0364$$

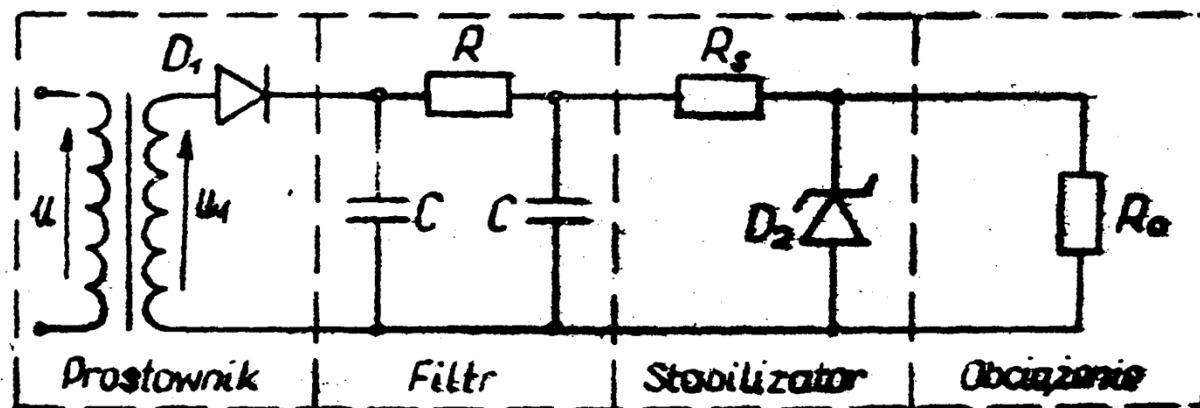
5. Rezystancja wyjściowa stabilizatora R_o określona równoległym połączeniem rezystancji R_Z i R , przy $R \gg R_Z$ jest zbliżona do rezystancji R_Z . Przy poborze pełnego prądu I_{20max} należy zatem liczyć się ze zmniejszeniem napięcia U_2 względem nominalnej wartości o $\Delta U_2 \approx \approx I_{20max} R_Z = 0,01 \cdot 40 = 0,4$ V.
6. Przy przyroście temperatury o 1 K nastąpi przyrost napięcia wyjściowego o $\Delta U_Z = = \alpha_Z U_Z \cdot 1 \text{ K} = 0,0004 \cdot 6,2 = 0,0025 \text{ V} = 2,5 \text{ mV}$.
7. Sprawność energetyczna układu zdefiniowana jako

$$\eta = \frac{U_2 I_2}{U_1 I_1} 100\% = \frac{U_1 I_2}{\frac{U_1(U_1 - U_2)}{R}} 100\%$$

przy maksymalnym prądzie wyjściowym $I_2 = 10$ mA, $U_2 = 6,2$ V oraz przy $U_1 = 22$ V wynosi 20%, a przy $U_1 = 32$ V tylko 8%.

8. STABILIZACJA NAPIĘCIA

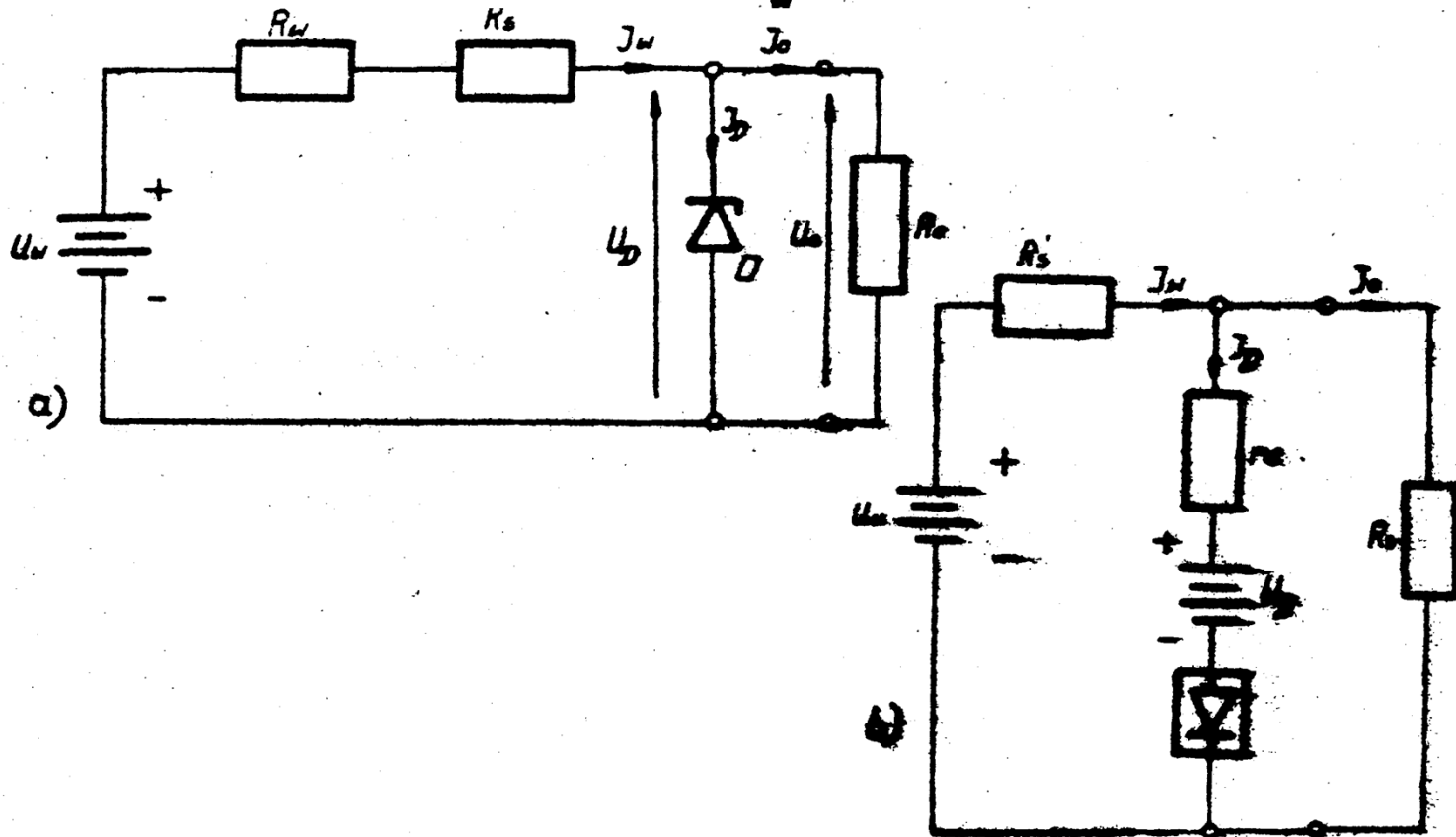
W poprzednim rozdziale pokazaliśmy, że prostowniki zaopatrzone w filtry stanowią źródła napięcia stałego o małym poziomie tętnień. Wykazują one jednak duży wpływ zmian napięcia zasilania i zmian obciążenia na wartość napięcia stałego. Zmiana obciążenia powoduje równocześnie zmianę wartości tętnień w napięciu wyjściowym prostownika. W wielu zastosowaniach wymagane są urządzenia prostownicze o stałej wartości napięcia stałego, niezależnie od zmian napięcia zasilającego lub zmian obciążenia. Często stałość napięcia stałego winna być niezależna od obu wyżej wymienionych wpływów równocześnie, przy bardzo małych tętnieniach. W takich przypadkach stosuje się stabilizatory napięcia.

Rys.8.1. Układ zasilacza stabilizowanego

Rezystancja r_w jest mniejsza niż R_w /zasilacz bez stabilizatora/.
Rezystancja szeregową R_s spełnia dwie podstawowe funkcje :

- a/ ogranicza prąd diody do bezpiecznej wartości /takiej by nie przekroczyć dopuszczalnej mocy diody/,
- b/ umożliwia stabilizację napięcia wyjściowego $U_o = U_D$ przy zmianach napięcia wejściowego U_w

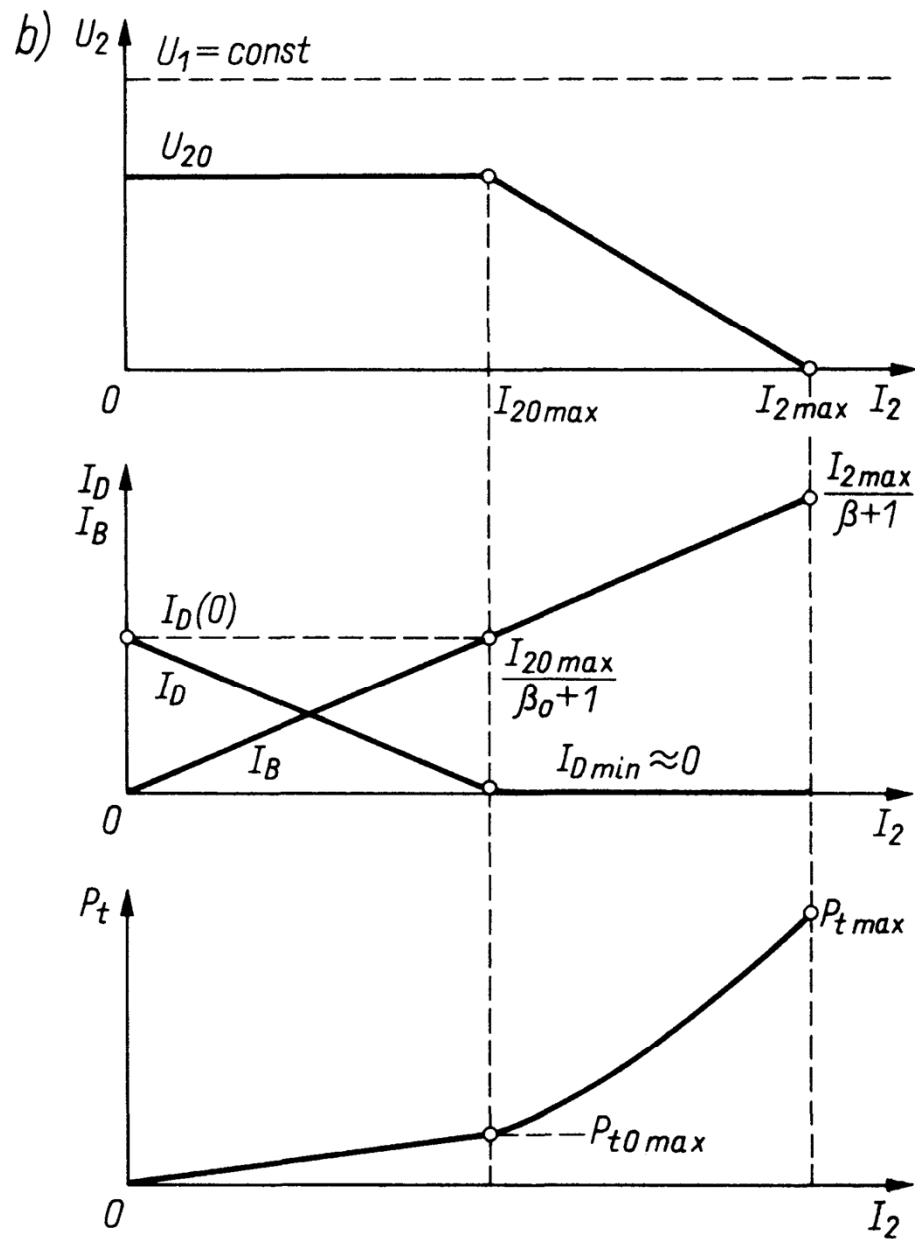
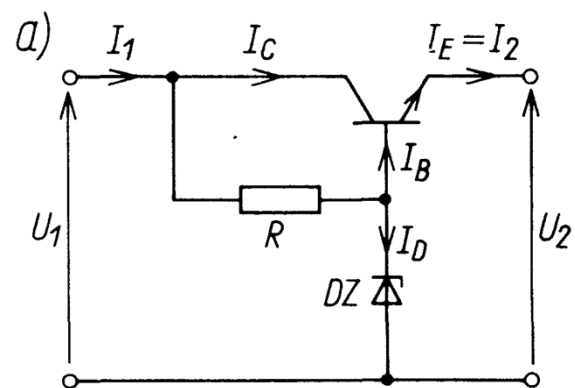

Udoskonaloną formą stabilizatora z DZ jest układ z tranzystorem pracującym w konfiguracji wtórnika emiterowego (rys. 10.5a). Wtórnik powtarza stabilizowane napięcie z DZ, z przesunięciem o napięcie U_{EB} zależne logarytmicznie od prądu $I_2 = I_E$ (i zależne od temperatury), zatem w zakresie stabilizacji

$$U_2 \approx U_Z + U_{EB} \approx U_Z - \varphi_T \ln \frac{I_2}{I_{SE_0}} \quad (10.9)$$

W tym układzie można zastosować zwiększoną rezystancję R (co jest korzystne ze względu na wartość współczynnika stabilizacji S_U), a mimo to można uzyskać dużą wartość prądu wyjściowego, gdyż nawet przy małym prądzie I_B pobieranym ze stabilizatora diodowego prąd wyjściowy $I_2 = I_E = I_B(\beta_0 + 1)$ dzięki wzmocnieniu może być wystarczająco duży.

Rys. 10.5. Stabilizator parametryczny z tranzystorem: a) schemat; b) charakterystyki układu

Rezystancja wyjściowa jest sumą h_{11b} i $R_Z/(\beta_0 + 1)$, tzn.

$$R_o \approx \frac{R_Z + r_{bb'}}{\beta_0 + 1} + \frac{0,026 \text{ V}}{I_2} \quad (10.10)$$

Charakterystyki stabilizatora (rys. 10.5b) uwidaczniają, że w zakresie stabilizacji w miarę zwiększania prądu wyjściowego I_2 prąd bazy I_B powiększa się kosztem prądu diody I_D , który maleje. Przy prądzie wyjściowym

$$I_{20max} = \frac{U_1 - U_Z}{R} (\beta_0 + 1) \quad (10.11)$$

dioda wyłącza się i dalsze powiększanie prądu I_2 jest rezultatem wzmacniania prądu płynącego przez rezystancję R , w całości wpływającego do bazy. Największy prąd w zakresie przeciążenia przy $U_2 = 0$ (prąd zwarciovym) wynika z odłożenia prawie całego napięcia U_1 na rezystancji R

$$I_{2max} = \frac{U_1 - U_{BE}}{R} (\beta_0 + 1) \approx \frac{U_1}{R} \beta_0 \quad (10.12)$$

Ważnym problemem jest powiększanie się mocy strat w tranzystorze. W zakresie stabilizacji wzrost mocy strat P_t jest liniowy względem prądu I_2 , gdyż napięcie kolektor-emiter, równe $U_1 - U_2$, jest niemal stałe. Zatem na krańcu zakresu stabilizacji

$$P_t = P_{t,max} = (U_1 - U_{20})I_{20,max} \approx \frac{(U_1 - U_{20})^2}{R} \beta_0 \quad (10.13)$$

W zakresie przeciążenia powiększa się nie tylko prąd I_2 , lecz również napięcie kolektor-emiter, co prowadzi do szybszego wzrostu mocy strat. Przy zwarciu wyjścia

$$P_t = P_{t,max} = U_1 I_{2,max} \approx \frac{U_1^2}{R} \beta_0 \quad (10.14)$$

Stosunek mocy

$$k_p = P_{tmax}/P_{t_0max} = [U_1/(U_1 - U_{20})]^2 \quad (10.15)$$

wyraża względne przeciążenie tranzystora poza zakresem stabilizacji. Przy napięciu U_1 tylko niewiele większym od U_{20} wartość k_p może być duża, ale mimo to należy dążyć do pracy z możliwie małymi napięciami U_1 , gdyż przyczynia się to do zmniejszenia mocy strat tranzystora w całym zakresie charakterystyki.

Przykład 10.2. Obliczyć parametry stabilizatora z rys. 10.5a z DZ o parametrach z przykładu 10.1 i z tranzystorem o $\beta_0 = 60$, $r_{bb'} = 10 \Omega$, $U_{BE}(0,1 \text{ A}) = 0,6 \text{ V}$, jeżeli $R = 1,5 \text{ k}\Omega$, $U_1 = 11-17 \text{ V}$.

1. Napięcie wyjściowe $U_{20} = U_Z - U_{BE} \approx 6,2 - 0,6 = 5,6 \text{ V}$.
2. Największe prądy, jakie mogą płynąć przez DZ przy $I_2 = 0$: przy $U_1 = 11 \text{ V}$ $I_D(0) = (U_1 - U_Z)/R = (11 - 6,2)/1500 = 0,0032 \text{ A}$, natomiast przy $U_1 = 17 \text{ V}$ $I_D(0) = 0,0072 \text{ A}$.
3. Prądy wyjściowe przy $U_1 = 11 \text{ V}$:

$$I_{20max} = (\beta_0 + 1)I_D(0) = 61 \cdot 0,0032 = 0,195 \text{ A},$$

$$I_{2max} = (\beta_0 + 1)(U_1 - U_{BE})/R = 61 \cdot (11 - 0,6)/1500 = 0,423 \text{ A},$$

natomiast przy $U_1 = 17 \text{ V}$ $I_{20max} = 0,439 \text{ A}$, $I_{2max} = 0,667 \text{ A}$.

Uwaga. Prądy I_{20max} zostały obliczone bez uwzględnienia $I_{Dmin} = 2 \text{ mA}$, uwzględnienie tego prądu ograniczałoby maksymalny użyteczny prąd wyjściowy do wartości zmniejszonych o $(\beta + 1) I_{Dmin} = 0,12 \text{ A}$.

4. Moce tracone w tranzystorze przy $U_1 = 11 \text{ V}$

$$P_{t_0max} = (U_1 - U_{20})I_{20max} = (11 - 5,6) \cdot 0,195 = 1,05 \text{ W},$$

$$P_{tmax} = U_1 I_{2max} = 11 \cdot 0,423 = 4,65 \text{ W} \quad (k_p = 4,3),$$

natomiast przy $U_1 = 17 \text{ V}$, $P_{t_0max} = 5 \text{ W}$, $P_{tmax} = 11,34 \text{ W} \quad (k_p = 2,3)$.

5. Współczynnik stabilizacji $S_U \approx R_Z/R = 40/1500 = 0,027$.
6. Rezystancja wyjściowa R_O zależy od prądu np. przy prądzie $I_2 = 50 \text{ mA}$, $R_O \approx (R_Z + r_{bb'})/(\beta + 1) + 0,026 \text{ V}/I_2 = (40 + 10)/61 + 0,026/0,05 = 1,3 \Omega$.
7. Współczynnik temperaturowy napięcia U_{20} zależy od współczynników temperaturowych DZ i napięcia złączonego $U_{BE} = -U_{EB'}$, tzn. $\Delta U_{20}/K = \alpha_Z U_Z - c$ (przy czym $c \approx -2 \text{ mV/K}$), zatem na podstawie wyników z przykładu 10.1

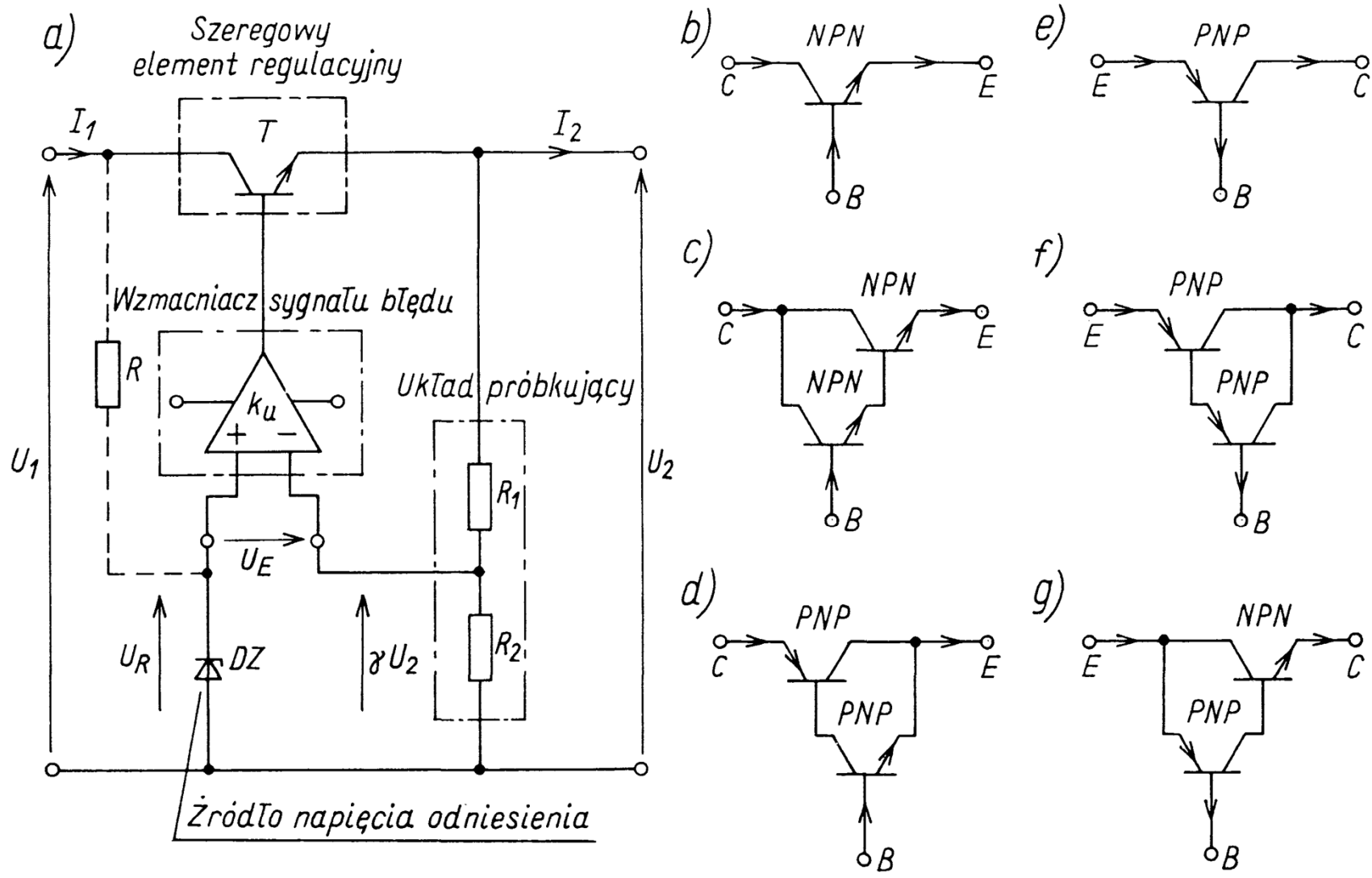
$$\Delta U_{20}/K = 2,5 + 2 = 4,5 \text{ mV/K}.$$

UKŁADY ZE SPRZĘŻENIEM ZWROTNYM

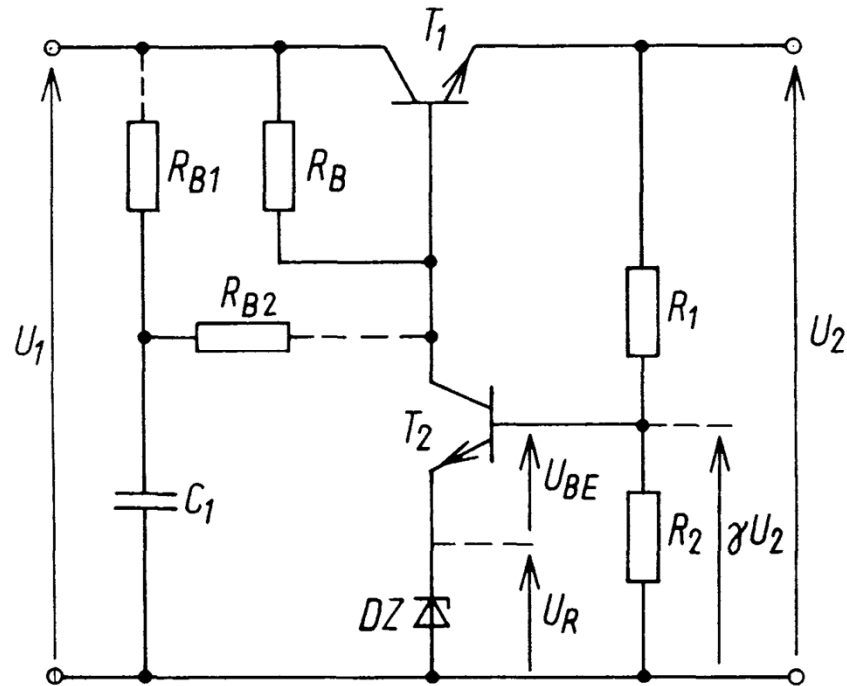
. Zasada działania

Do zasilania urządzeń małej i średniej mocy najczęściej stosuje się stabilizatory ze sprzężeniem zwrotnym, o typowej budowie przedstawionej na rys. 10.6a. Napięcie wyjściowe U_2 jest stabilizowane dzięki tranzystorowi T włączonemu między źródło pierwotne i obciążenie. Tranzystor ten spełnia funkcję szeregowego elementu regulacyjnego. Sygnał sterujący powstaje w ciągłym procesie porównywania napięcia wyjściowego U_2 ze stałym napięciem U_R , nazywanym *napięciem odniesienia* lub *napięciem referencyjnym*. Spełnia ono rolę wzorca, a ponieważ napięcia U_2 i U_R w ogólnym przypadku

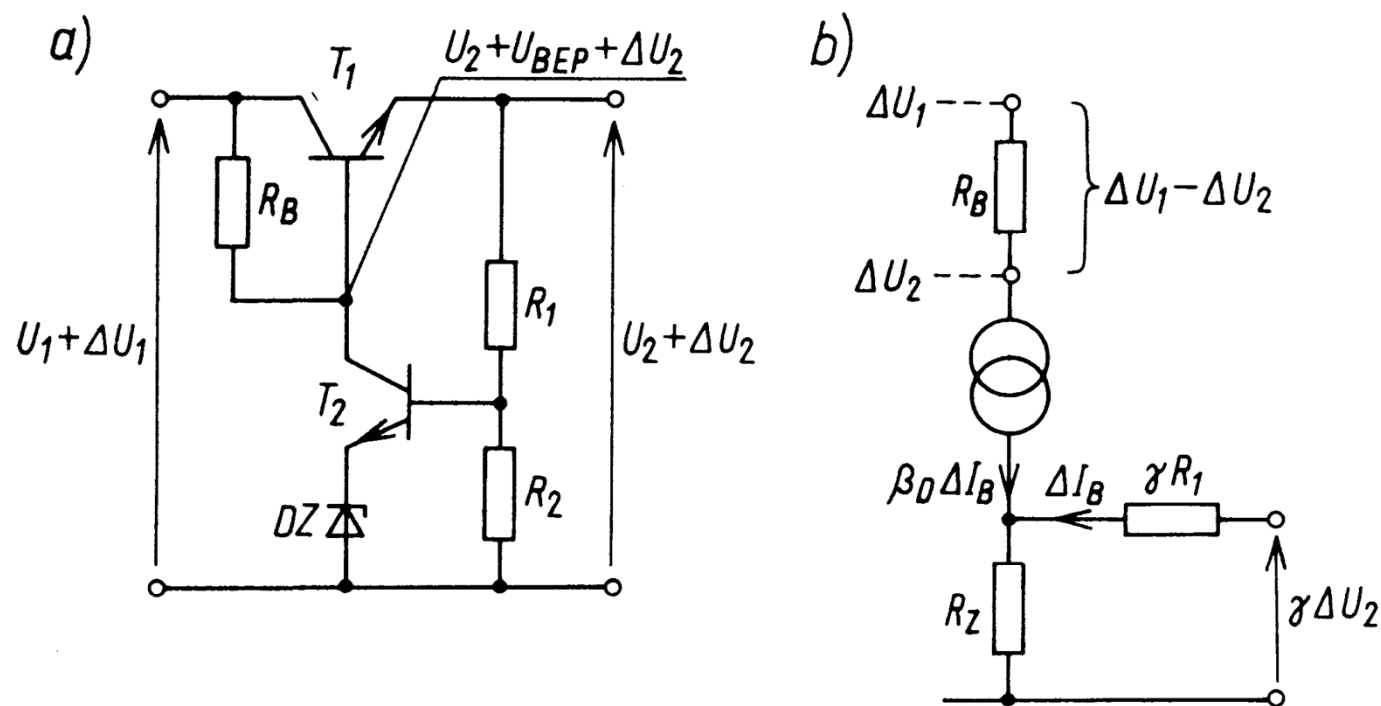
Rys. 10.6. Stabilizator napięcia ze sprzężeniem zwrotnym i szeregowym elementem regulacyjnym: a) układ ogólny; oraz elementy regulacyjne: b, e) pojedyncze typu NPN i PNP; c, f) połączenia Darlingtona typu NPN i PNP; d, g) połączenia „paradoksalne” zastępujące tranzystory typu NPN i PNP

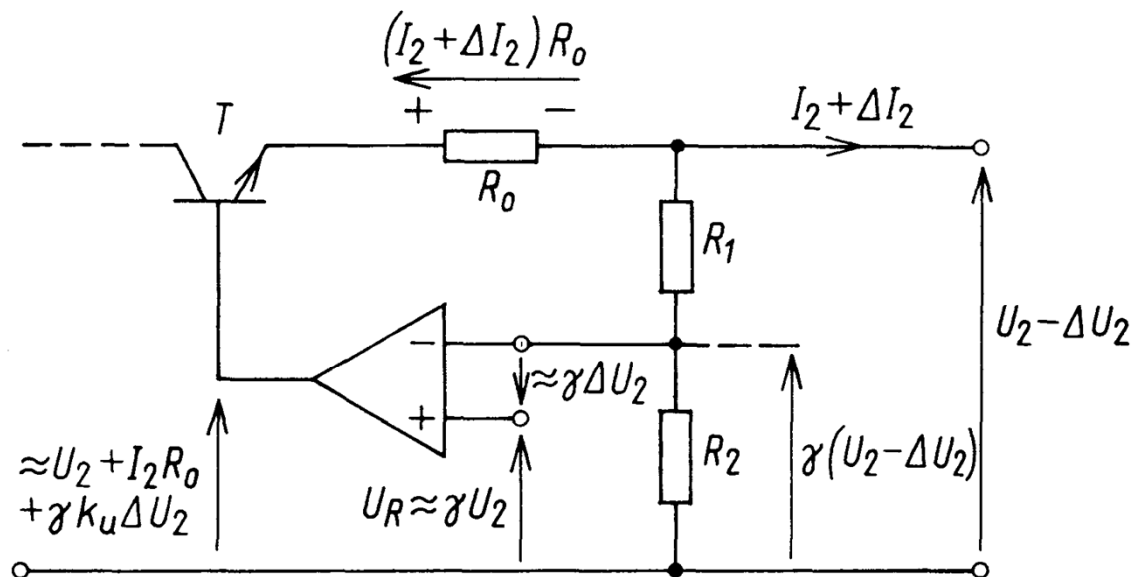
Rys. 10.7. Przykład prostego stabilizatora ze sprzężeniem zwrotnym, z jedno tranzystorowym wzmacniaczem sygnału błęd

nawet pewne możliwości kompensacji temperaturowej napięcia wyjściowego, jeżeli DZ ma dodatni współczynnik temperaturowy α_Z (złącze emiter-baza ma współczynnik temperaturowy ujemny). Dość istotną wadą tego układu jest przewodzenie DZ (w obszarze przebicia) pod wpływem prądu emitera, który podczas regulacji może zmieniać się w dużych granicach, powodując modulację wartości napięcia referencyjnego – zależność tę wyraża wzór $U_R = U_Z(0) - I_D R_Z$.

Na przykład przy $\gamma = 0,5$, $\beta_0 = 100$, $R_B = 3,3 \text{ k}\Omega$, $R_1 = 2 \text{ k}\Omega$, $R_Z = 40 \Omega$, wartość współczynnika stabilizacji $S_U = 0,03$. Jest to wartość dość duża, ale dotyczy stabilizatora bardzo prostego, dobrze też ilustruje przedostawanie się zmian napięcia U_1 przez rezystor R_B . Podobnie silny wpływ zmian napięcia wejściowego może wystąpić przy zbyt małym napięciu

Rys. 10.8. Schematy służące do wyznaczenia współczynnika stabilizacji układu z rys. 10.7: a) schemat z zaznaczonymi przyrostami napięć; b) schemat zastępczy

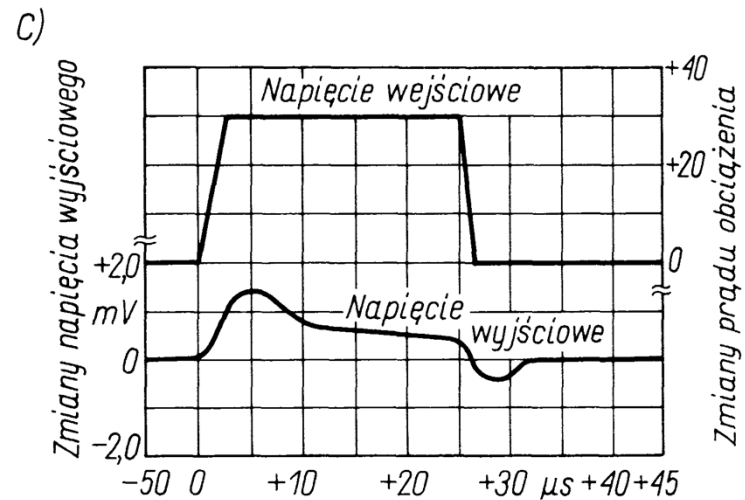
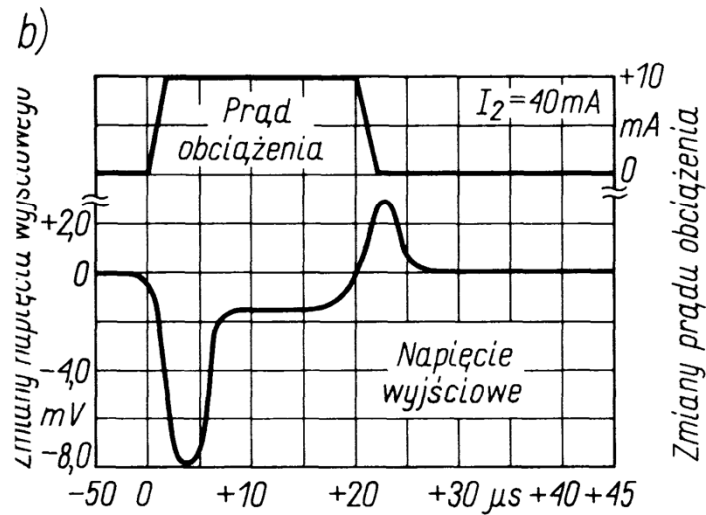
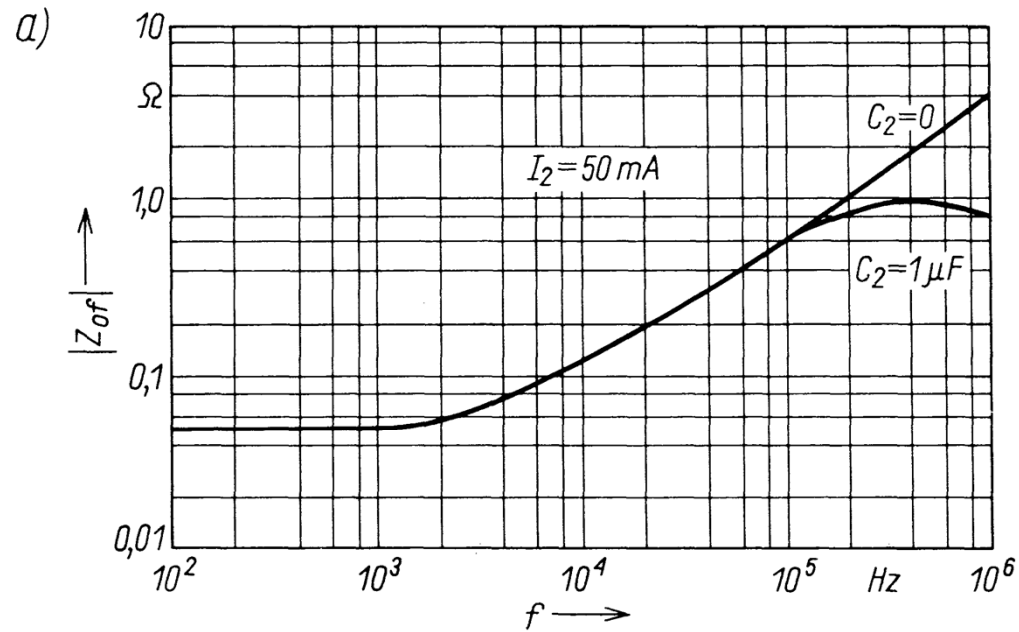
Rys. 10.9. Schemat stabilizatora z zaznaczonymi przyrostami prądu i napięcia wyjściowego, służący do wyznaczenia rezystancji wyjściowej

przeanalizowanie zagadnienia. Przyjmując dla stanu przed wystąpieniem przyrostu prądu określenie napięcia $U_2 \approx U_R/\gamma$ oraz po uwzględnieniu spadku potencjału na rezystancji R_0 jako wynikającego z przepływu prądu wyjściowego (przy pominięciu prądu pobieranego przez układ próbkujący), można ułożyć następujące przybliżone równanie wiążące przyrosty napięcia i prądu w obwodzie regulacji

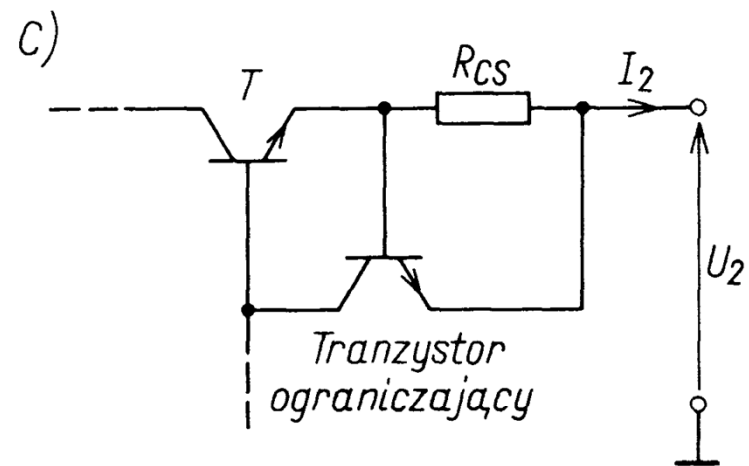
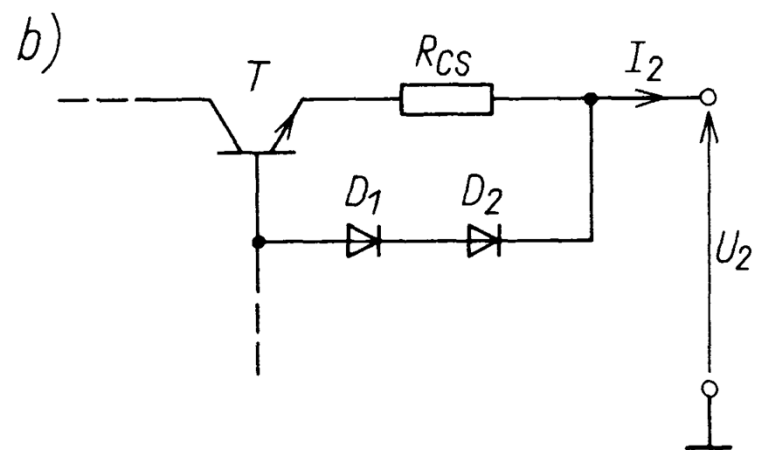
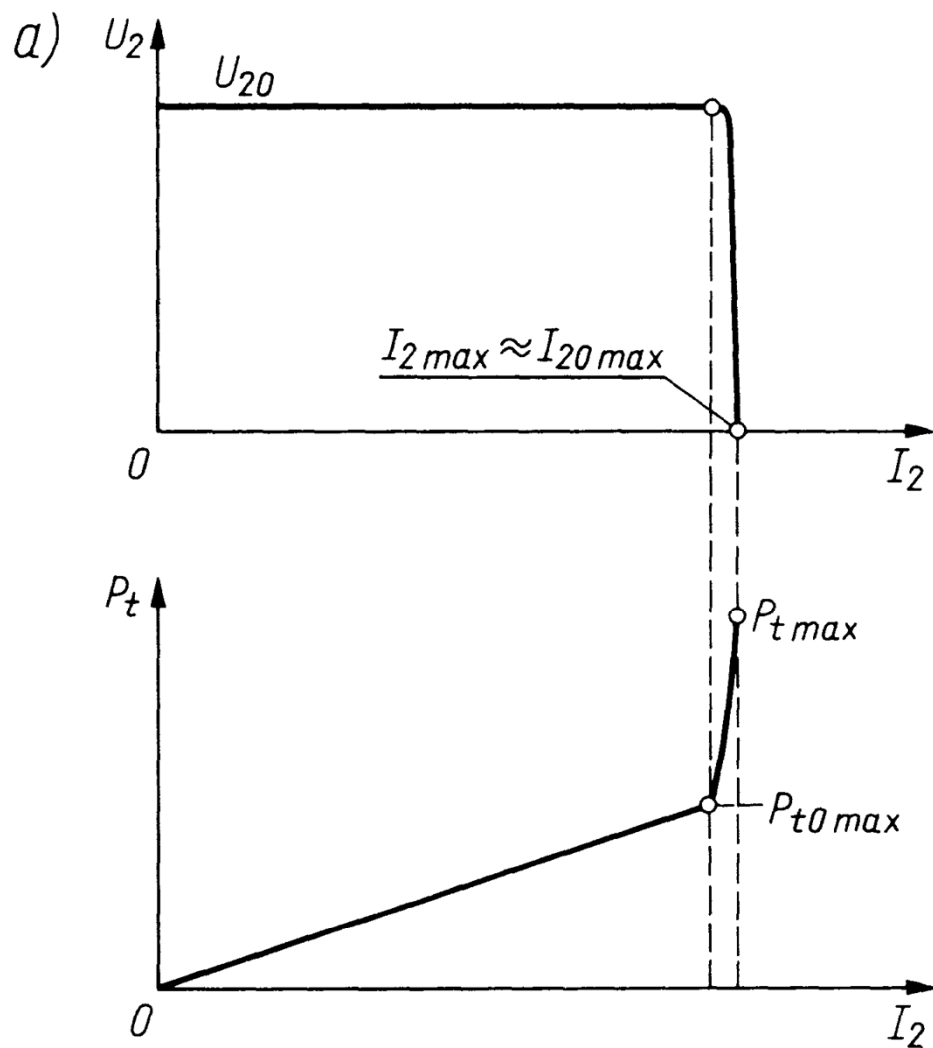
$$k_u \gamma \Delta U_2 - \Delta I_2 R_0 \approx -\Delta U_2 \quad (10.23)$$

skąd otrzymuje się

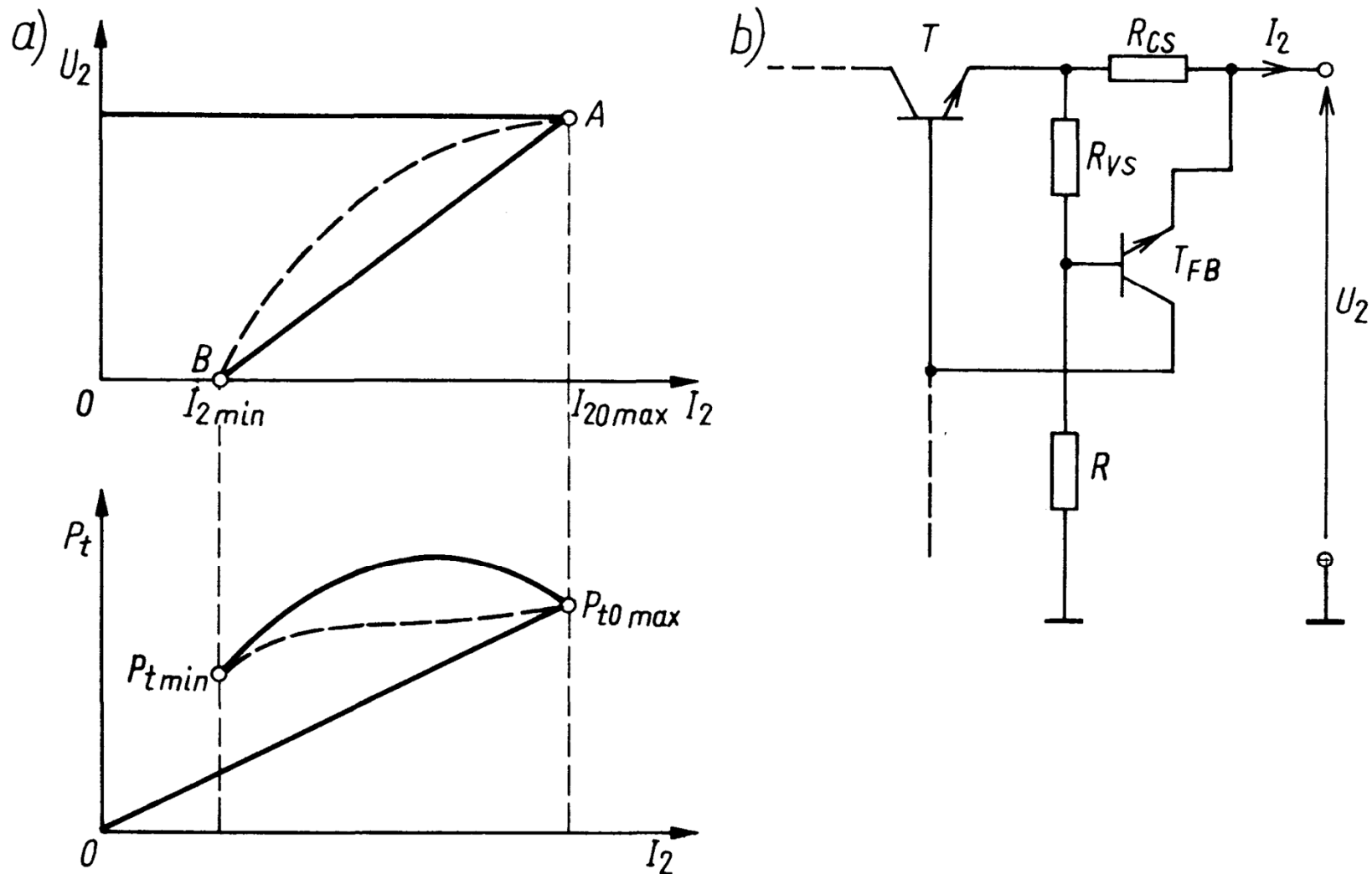
$$R_{of} = \frac{\Delta U_2}{\Delta I_2} = \frac{R_0}{1 + \gamma k_u} \approx \frac{R_0}{\gamma k_u} \quad (10.24)$$

Rys. 10.10. Wykresy charakteryzujące właściwości dynamiczne stabilizatora ($\mu A723$):
 a) impedancja wyjściowa $Z_{of}(f)$; oraz przebiegi czasowe zmian napięcia wyjściowego przy impulsowych zmianach:
 b) prądu wyjściowego; c) napięcia wejściowego

Rys. 10.11. Zabezpieczenie przed przeciążeniem: a) charakterystyki układu z ograniczeniem prądu; oraz zastosowanie obwodu ograniczającego: b) z diodami, c) z tranzystorem

Rys. 10.12. Zabezpieczenie przed przeciążeniem: a) charakterystyki zawinięte (linią ciągłą zaznaczono charakterystyki liniowe, a linią przerywaną charakterystyki nieliniowe); b) schemat układu z czujnikami R_{CS} , R_{VS} realizującymi charakterystykę liniową

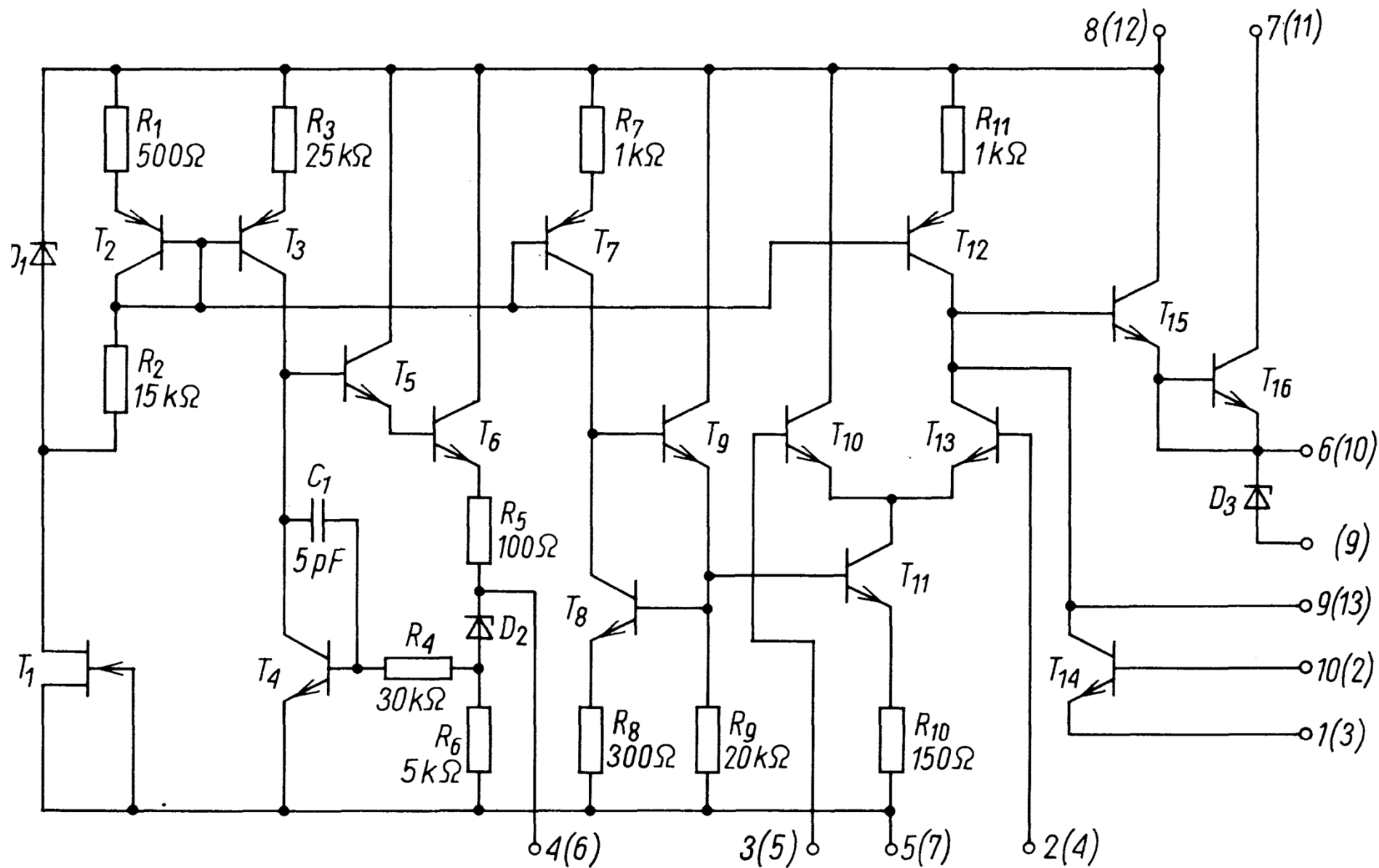
Przykład 10.3. Wyznaczyć rezystancje R_{CS} , R_{VS} , R dla stabilizatora o charakterystyce zawiniętej; przy czym $U_{20} = 10$ V, $I_{20max} = 0,1$ A, $I_{2min} = 0,04$ A, przyjmując $U_{BEP} \approx 0,65$ V.

1. $\alpha = U_{BEP}/U_{20}(I_{20max}/I_{2min} - 1) = 0,65/10 \cdot (0,1/0,04 - 1) = 0,0975$.
2. Przyjmuje się wartość jednej z rezystancji i oblicza dwie pozostałe, np. przy rezystancji dzielnika napięcia $R = 10$ k Ω : $R_{VS} = \alpha/(1 - \alpha)R = 0,0975(1 - 0,0975) \cdot 10\,000 = 1080$ Ω .
 $R_{CS} = 1/(1 - \alpha)U_{BEP}/I_{2min} = 1/(1 - 0,26) \cdot 0,65/0,04 = 18$ Ω .

Rezystancja R_{CS} tylko nieznacznie powiększa rezystancję wyjściową stabilizatora, gdyż jest mała i jest objęta pętlą sprzężenia zwrotnego. Należy jednak zauważyć, że przy pełnym poborze prądu występuje na niej spadek napięcia równy $I_{20max}R_{CS}$, który może być stosunkowo duży i musi być uwzględniony podczas bilansowania różnicy napięć $U_{1min} - U_{20}$ i wyborze warunków pracy szeregowego elementu regulacyjnego.

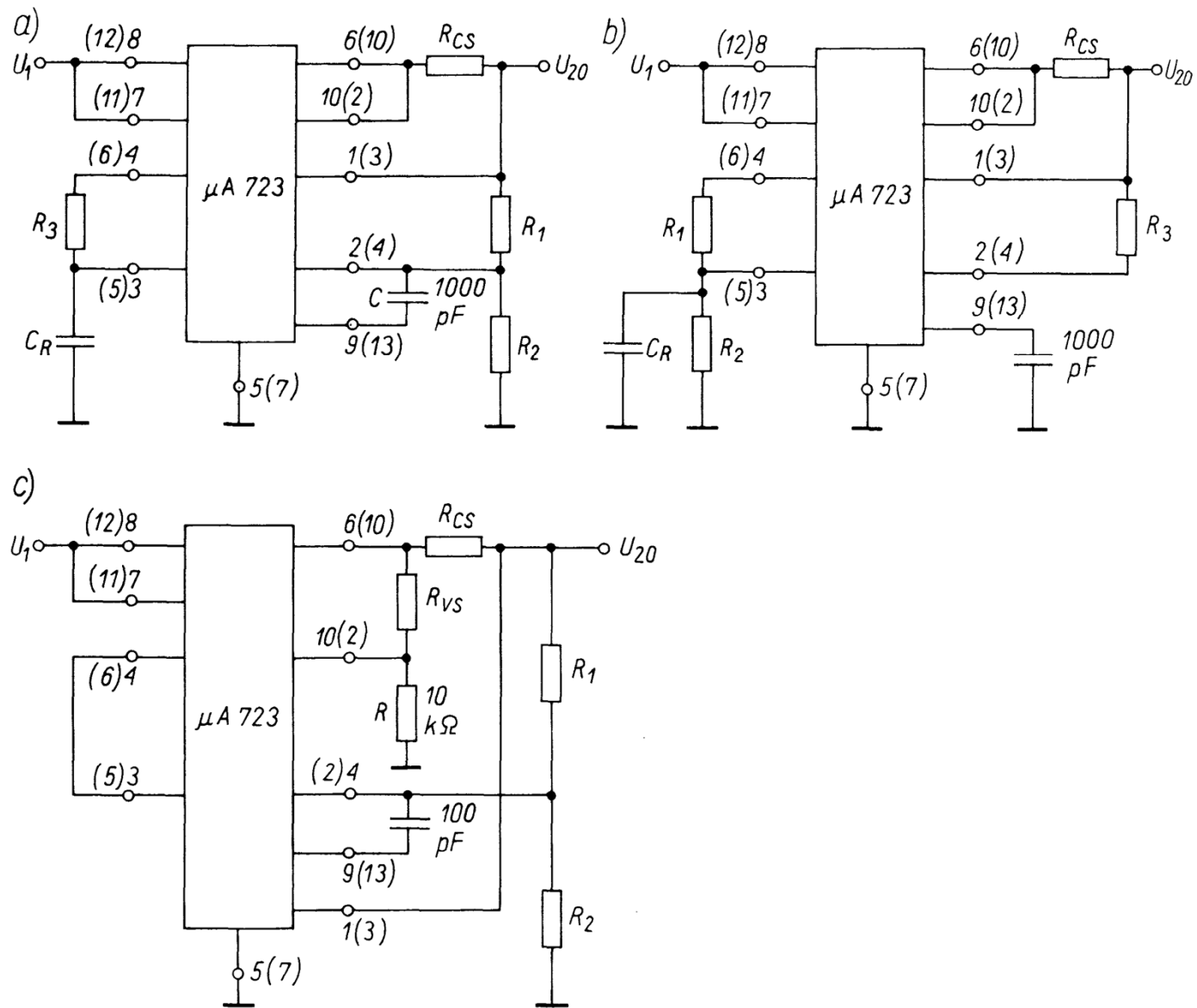
Oprócz charakterystyk typu liniowego są realizowane charakterystyki zawinięte typu nieliniowego (rys. 10.12a, linie przerywane) z zastosowaniem elementów nieliniowych. Przy tego rodzaju charakterystykach jest możliwe spełnienie warunku, aby moc $P_t = (U_1 - U_2)I_2$ tracona w układzie poza zakresem stabilizacji była co najwyżej równa mocy P_{t_0max} wydzielanej na krańcu zakresu stabilizacji, nawet przy $U_1 = U_{1max}$. Spełnienie tego warunku jest celowe zwłaszcza przy stabilizatorach dużej mocy, aby nie trzeba było stosować nadmiernie dużych radiatorów w celu odprowadzania ciepła i aby stabilizator mógł wytrzymać nawet długotrwałą pracę poza zakresem stabili-

Rys. 10.13. Schemat elektryczny stabilizatora monolitycznego $\mu A723$ (numeracja końcówek bez nawiasów dla oprawki TO100, w nawiasach dla oprawki TO116)

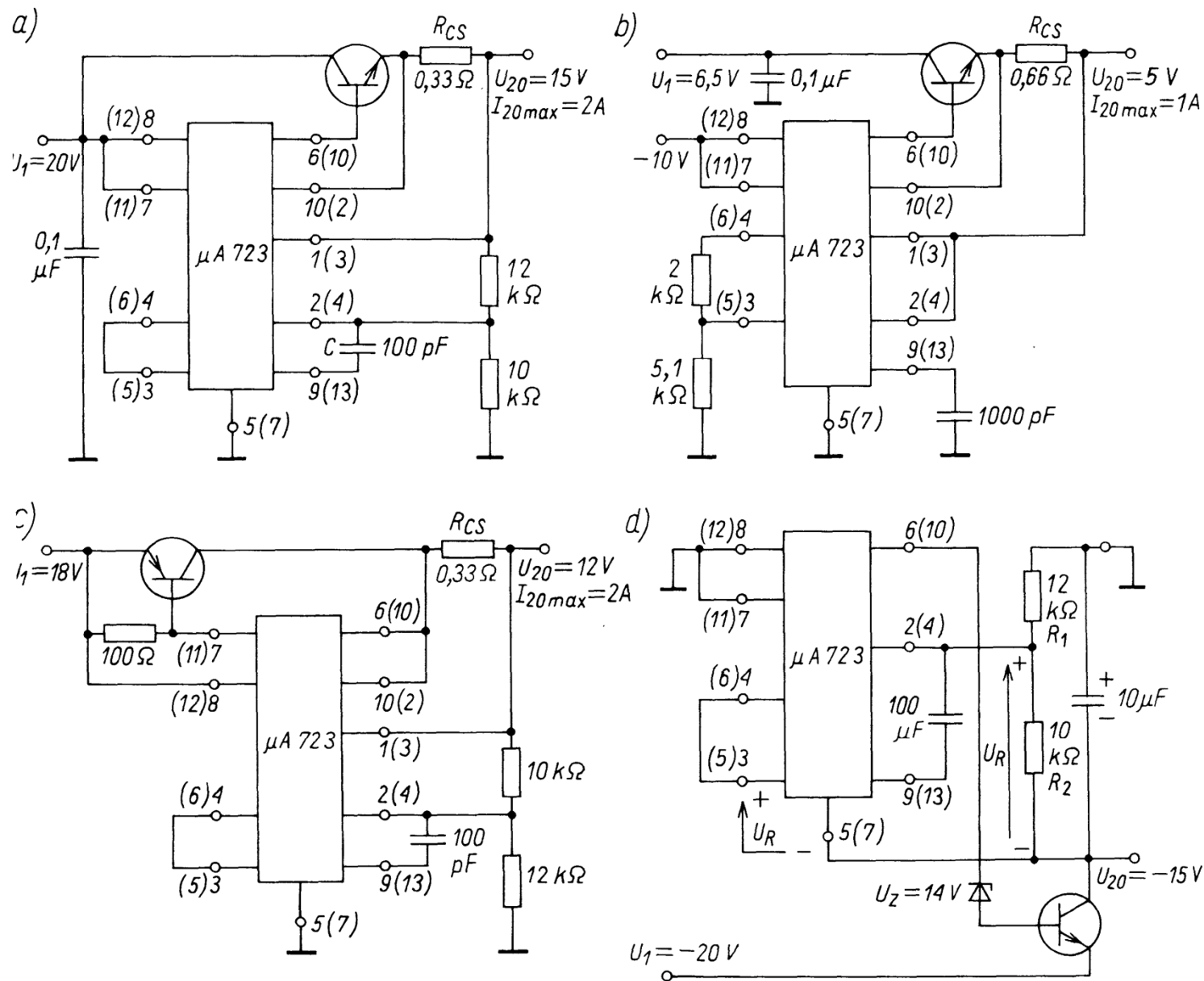
Typowym reprezentantem stabilizatorów monolitycznych jest często stosowany układ uniwersalny $\mu A723$ firmy Fairchild, którego odpowiedniki są produkowane w dużych seriach również przez inne firmy (CEMI – UL7523N, Motorola – MC1723, ITT – MIC723, Philips, Mullard – TBA281, Tesla – MAA723). Schemat elektryczny stabilizatora $\mu A723$ jest pokazany na rys. 10.13. Napięcie wejściowe może zawierać się w granicach 9,5–40 V, napięcie wyjściowe w granicach 2–37 V. Przewidziano oddzielne wejście na wewnętrzny tranzystor mocy T_{16} (o maksymalnym prądzie 150 mA), który wraz z tranzystorem T_{15} tworzy element regulacyjny w połączeniu Darlingtona. Wzmacniacz różnicowy z tranzystorami T_{10} , T_{13} współpracuje z obciążeniem dynamicznym (T_{12}) i z systemem źródeł prądowych (T_2 , T_3 , T_7 , T_8 , T_9 , T_{11}) o wydajności uzależnionej od napięcia 6,2 V stabilizowanego przez DZ (D_1). Napięcie to jest wytwarzane przy zasilaniu diody D_1 przez tranzystor polowy T_1 (FET), który w zakresie nasycenia jest równoważny źródłu prądowemu i pracuje dobrze nawet przy małym napięciu zasilania. Źródło napięcia odniesienia jest wytwarzane za pomocą drugiej DZ (D_2) objętej układem sprzężenia zwrotnego (T_4 , T_5 , T_6) w celu powiększenia stałości napięcia odniesienia (ok. 7,15 V) wytwarzanego na końcówce

Rys. 10.14. Zastosowanie $\mu A 723$: a) stabilizator napięć $U_{20} > 7\text{ V}$; b) stabilizator napięć $U_{20} < 7\text{ V}$; c) stabilizator z charakterystyką zawiniętą

4. Napięcie ze źródła referencyjnego może być doprowadzane do wejścia powtarzającego wzmacniacza (końcówka 3). Do wejścia odwracającego wzmacniacza (końcówka 2) jest doprowadzany sygnał dobierany z wyjścia, przez dzielnik napięcia. Tranzystor T_{14} służy do zabezpieczenia przed przeciążeniem, umożliwiając realizację charakterystyk z ograniczeniem prądu lub typu zawiniętego. Do końcówki 9 może być dołączona pojemność kompensująca charakterystykę częstotliwościową wzmacniacza (zbyt duża pojemność może znacznie zredukować szybkość reakcji stabilizatora).

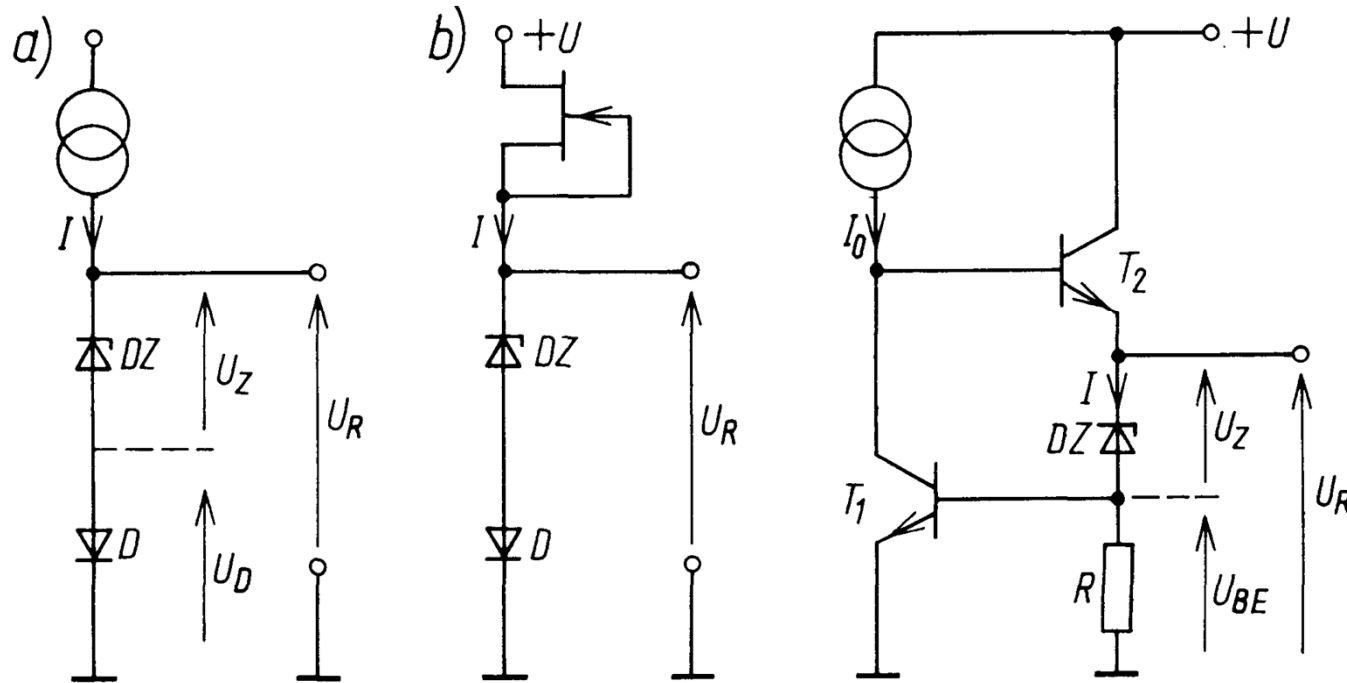
Najbardziej typowe jest zastosowanie układu $\mu A723$ jako stabilizatora napięć dużych ($U_{20} > 7 \text{ V}$, rys. 10.14a). W celu dobrej stałości napięcia wyjściowego zaleca się dobór rezystancji R_1 , R_2 w zakresie 10–100 k Ω , oraz zastosowanie opornika szeregowo z wejściem powtarzającym wzmacniacza, o rezystancji R_3 równej rezystancji równolegle połączonych oporników R_1 , R_2 – w celu zniwelowania wpływu prądów wejściowych wzmacniacza. Układ z rys. 10.14b jest przeznaczony na napięcia wyjściowe małe ($U_{20} < 7 \text{ V}$), dlatego zastosowano podział napięcia referencyjnego. W obu tych układach realizuje się typ charakterystyki z ograniczeniem prądu. W układzie z rysunku 10.14c realizuje się natomiast typ charakterystyki zawiniętej. W układach tych osiąga się współczynnik stabilizacji $S_U \approx 1 \cdot 10^{-4}$, tj. 0,01%.

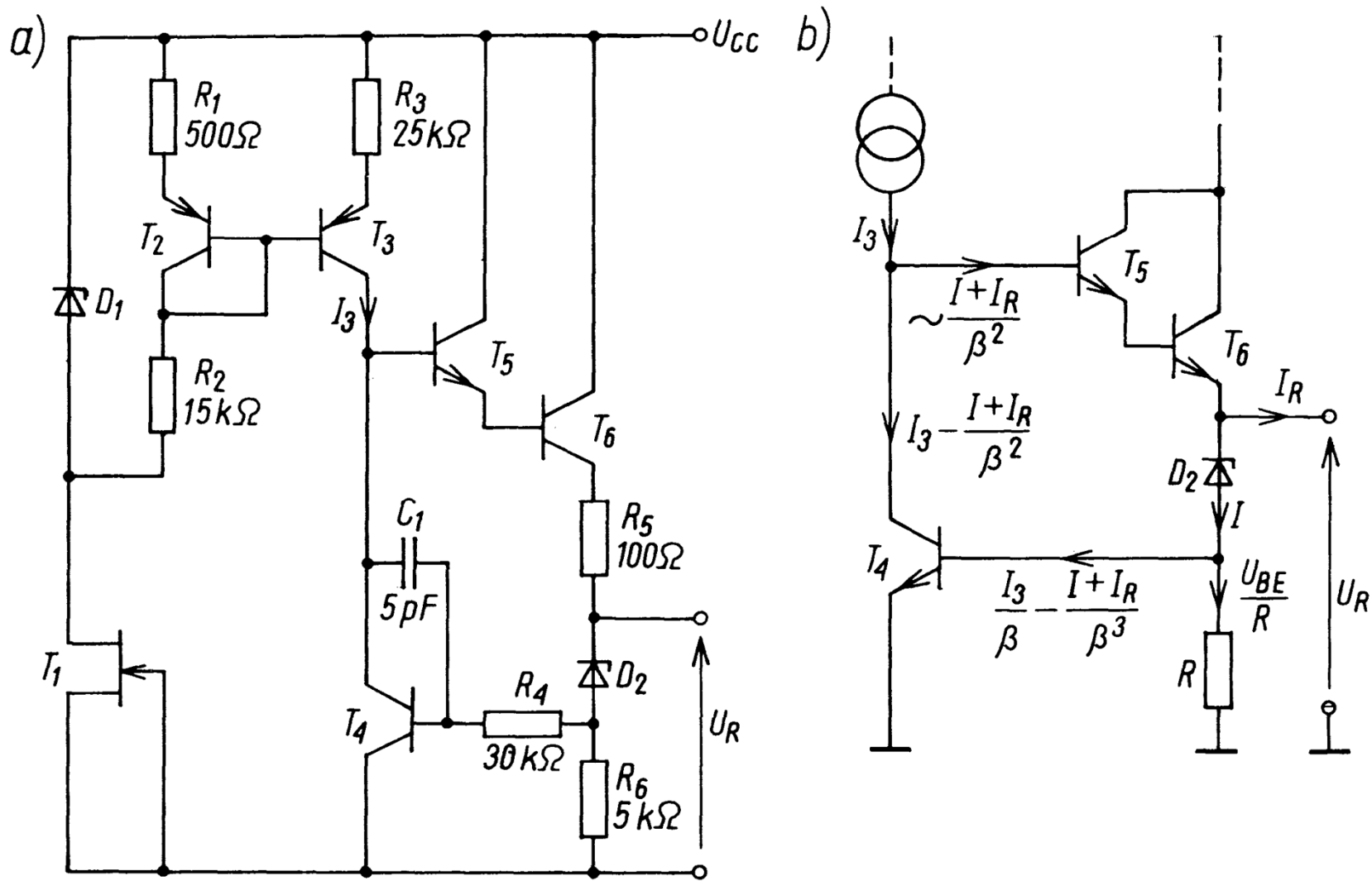
Rys. 10.15. Zastosowanie $\mu A 723$ z dodatkowymi tranzystorami mocy: a) stabilizator na duży prąd; b) stabilizator o powiększonej sprawności; c) stabilizator na duży prąd z tranzystorem typu PNP; d) stabilizator napięcia ujemnego

Na rysunku 10.15 pokazano sposoby rozszerzania możliwości układu $\mu\text{A}723$ przez dołączanie zewnętrznych elementów, głównie tranzystorów dużej mocy. Zastosowanie tranzystorów mocy typu NPN w układach z rys. 10.15a, b pozwala zwiększyć zakres prądu wyjściowego. Układ z rysunku b na napięciu 5 V i prąd ok. 1 A może mieć dużą sprawność wobec napięcia wejściowego przewyższającego napięcie wyjściowe zaledwie o 1,5 V, ale wymaga użycia tranzystora mocy zdolnego do pracy w obszarze dużych prądów i małego napięcia kolektor-emiter. W celu powiększenia prądu wyjściowego jest również możliwe zastosowanie tranzystora mocy typu PNP, pokazane na rys. 10.15c.

Układ $\mu\text{A}723$ umożliwia również stabilizację napięć ujemnych w połączeniu pokazanym na rys. 10.15d. Zawiera on tranzystor mocy typu NPN i dodatkową diodę Zenera, służącą do wyrównania różnicy potencjałów występujących na końcówce wejściowej (-20 V) i końcówce 6 (będącej nominalnym zaciskiem wyjściowym $\mu\text{A}723$, chociaż w danym połączeniu faktycznym zaciskiem wyjściowym jest końcówka 5 w połączeniu z kolektorem dodatkowego tranzystora). Ponieważ na rezystorze $R_2 = 10\text{ k}\Omega$ musi występować napięcie równe napięciu referencyjnemu U_R (ok. 7,15 V), to napięcie na zespole próbkującym o rezystancji $R_1 + R_2 = 10 + 12 = 22\text{ k}\Omega$ musi być 2,2 razy większe niż U_R , tj. musi być równe ok. 15,7 V. Napięcie to

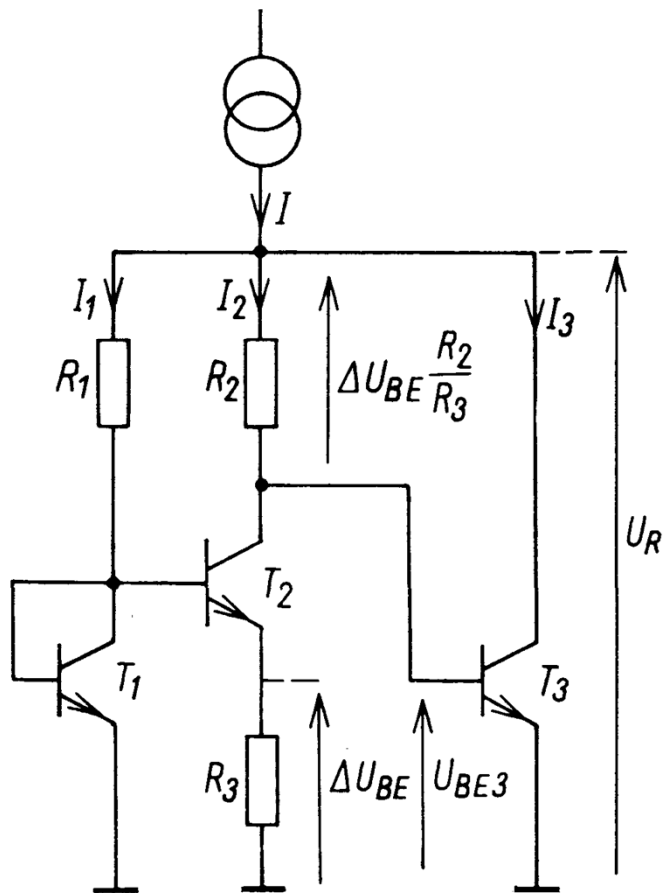

Rys. 10.16. Skompensowane źródła napięcia odniesienia z DZ: a) zasada kompensacji przewodzącą diodą D; b) zasilanie diod stałym prądem przez tranzystor polowy; c) DZ w obwodzie sprzężenia zwrotnego

Rys. 10.17. a) Układ źródła referencyjnego stabilizatora $\mu A723$; b) jego uproszczony schemat

Rys. 10.18. Źródło referencyjne niskonapięciowe bez DZ (typu *band-gap reference*)

na rys. 10.18. Tranzystor T_2 jest sterowany napięciem bazy (połączonej z kolektorem) tranzystora T_1 . Obecność rezystancji R_3 sprawia, że prąd I_2 tranzystora T_2 jest mniejszy niż prąd I_1 tranzystora T_1 , odpowiednio różnią się też napięcia U_{BE1} i U_{BE2} . Napięcie U_{BE2} , jako mniejsze, ma większy współczynnik temperaturowy (zob. wzór 2.29c), zatem różnica napięć $\Delta U_{BE} = U_{BE1} - U_{BE2}$, określająca napięcie na rezystancji R_3 , ma współczynnik

temperaturowy dodatni. Wynika to zresztą bezpośrednio z zależności logarytmicznej napięcia baza-emiter od prądu emitera (przyjmuje się, że prądy emitera są równe prądom kolektora oraz że wszystkie tranzystory układu są identyczne)

$$\Delta U_{BE} = \varphi_T \ln(I_1/I_S) - \varphi_T \ln(I_2/I_S) = \varphi_T \ln(I_1/I_2) \quad (10.34)$$

Ponieważ $I_1/I_2 \approx \text{const}$, a potencjał φ_T zależy tylko od T , to napięcie $\Delta U_{BE}R_2/R_3$ powstające w wyniku przepływu prądu I_2 przez rezystancję R_2 ma współczynnik temperaturowy dodatni. Napięcie to jest stosowane do skompensowania ujemnego współczynnika temperaturowego napięcia U_{BE3} , oba te napięcia składają się bowiem na napięcie referencyjne (rys. 10.18)

$$U_R = U_{BE3} + \Delta U_{BE}R_2/R_3 = U_{BE3} + \varphi_T R_2/R_3 \ln(I_1/I_2) \quad (10.35)$$

Zmiany temperaturowe napięcia referencyjnego wyraża wzór

$$c_R = \frac{dU_R}{dT} = c_3 + \frac{\varphi_T}{T} \frac{R_2}{R_3} \ln \frac{I_1}{I_2} \quad (10.36)$$

w którym współczynnik $c_3 = dU_{BE3}/dT$ jest określony zależnością (2.29c). Warunek kompensacji temperaturowej $c_R = 0$ sprowadza się do spełnienia następującej równości

$$\frac{R_2}{R_3} \ln \frac{I_1}{I_2} = \frac{E_{G0} - U_{BE3} + 3\varphi_T}{\varphi_T} \quad (10.37)$$

Po podstawieniu tej równości do wzoru (10.35) znajduje się ściśle określona wartość napięcia $U_R = U_{R0}$, przy której zachodzi pełna kompensacja temperaturowa

$$U_{R0} = E_{G0} + 3\varphi_T \quad (10.38)$$

Dla krzemu $E_{G0} = 1,19$ V, zatem teoretycznie $U_{R0} = 1,27$ V (przy $T = 300$ K); praktyczne układy mają napięcia $1,22 - 1,28$ V.

Rozumowanie to nie jest kompletne, nie wyjaśnia bowiem mechanizmu stabilizacji napięcia U_R ani nie ustosunkowuje się do problemu, czy jest możliwe stabilizowanie napięcia o innej wartości niż U_{R0} . Otóż wytworzenie napięcia U_R o innej wartości niż U_{R0} jest oczywiście możliwe przy niezachowaniu warunku (10.36), ale napięcie takie nie będzie termicznie zrównoważone, chociaż będzie stabilizowane przy zmianach prądu I zasilającego układ.

Działanie stabilizacyjne wynika z dołączenia kolektora tranzystora T_3 do wspólnego węzła. Tranzystor T_3 jest sterowany ewentualną zmianą napięcia U_R w sposób złożony – bezpośrednio przez rezystor R_2 oraz pośrednio przez tranzystor T_2 powodujący zmianę znaku i wartości sygnału przedostającego się na bazę T_2 przez rezystor R_1 . Wpływ sterowania bezpośredniego jest silniejszy. Dlatego przy tendencji do wzrostu prądu zasilającego I i wzrostu napięcia U_R następuje przyrost prądu I_3 powodujący odprowadzenie dużej części przyrostu prądu I ze wspólnego węzła, co w rezultacie objawia się tym, że przy wzroście prądu I napięcie U_R wzrasta stosunkowo nieznacznie.

Przyrostową rezystancję wewnętrzną układu R_O można wyznaczyć na podstawie sumy przyrostów prądów dI_1, dI_2, dI_3 w zależności od przyrostu napięcia dU_R . W przybliżonej analizie można pominąć prądy baz i stosować dla każdego tranzystora określenie parametru $h_{11b} \approx \varphi_T/I_C$, korzystając też w dalszym ciągu z założenia, że wszystkie tranzystory układu są identyczne. Tak więc przyrosty prądu dI_1 i napięcia dU_1 na bazie T_1 określają wzory

$$dI_1 = \frac{dU_R}{R_1 + h_{11b_1}}; \quad dU_1 = dU_R \frac{h_{11b_1}}{R_1 + h_{11b_1}} \quad (10.39a, b)$$

Odpowiednio, przyrost prądu dI_2 określa wzór

$$dI_2 = \frac{dU_1}{R_3 + h_{11b_2}} = dU_R \frac{h_{11b_1}}{(R_1 + h_{11b_1})(R_3 + h_{11b_2})} \quad (10.40)$$

Zmiana napięcia na kolektorze tranzystora T_2 wywołana zmianą prądu I_2 jest równa $dU_2 = -dI_2 R_2$. Napięcie to, dodając się do przyrostu dU_R steruje tranzystor T_3 przez rezystor R_2 , zatem przyrost prądu dI_3 można obliczyć następująco, posługując się określeniem prądu dI_2 :

$$dI_3 = \frac{dU_R - dI_2 R_2}{R_2/h_{21e_3} + h_{11b_3}} \quad (10.41)$$

Rezystancję wewnętrzną można wyznaczyć ze wzoru

$$\begin{aligned} R_O &= \frac{dU_R}{dI_1 + dI_2 + dI_3} = \\ &= \frac{R_1 + h_{11b_1}}{1 + \frac{h_{11b_1}}{R_3 + h_{11b_2}} + \frac{h_{21e_3}}{R_2 + h_{11e_3}} \left(R_1 + h_{11b_1} - \frac{h_{11b_1} R_2}{R_3 + h_{11b_2}} \right)} \end{aligned} \quad (10.42)$$

W grubym przybliżeniu można stosować wzór

$$R_O \approx \frac{h_{11b_3} + R_2}{h_{21e_3}} \quad (10.43)$$

Podczas projektowania układu zakłada się stosunek I_1/I_2 ok. 5–10. Do obliczeń wystarczy znać tylko jedną wartość napięcia U_{BE} przy określonym prądzie I_C w zakresie roboczych wartości prądów kolektora.

Przykład 10.4. Zaprojektować układ z tranzystorami krzemowymi zastępujący diodę Zenera o napięciu $U_R = 1,27$ V, przy zasilaniu łącznym prądem $I \leq 0,5$ mA.

1. Zakłada się wartości prądów: $I_1 = 200 \mu\text{A}$, $I_2 = 40 \mu\text{A}$, $I_3 = 200 \mu\text{A}$, tj. $I = 440 \mu\text{A}$, $I_1/I_2 = 5$.
2. Określa się napięcie $U_{BE1} = U_{BE3} = U_{BE}$ ($200 \mu\text{A}$). Jeżeli np. jest ono równe $0,64$ V, to

$$R_1 = (U_R - U_{BE1})/I_1 = (1,27 - 0,64)/0,2 = 3,15 \text{ k}\Omega$$

3. Określa się $\Delta U_{BE} = \varphi_T \ln(I_1/I_2) = 0,02585 \cdot \ln 5 = 0,0416$ V oraz $R_3 = \Delta U_{BE}/I_2 = 0,0416/0,04 = 1,04 \text{ k}\Omega$.
4. Na podstawie wzoru (10.37) określa się $R_2 = (U_R - U_{BE3})/I_2 = (1,27 - 0,64)/0,04 = 15,8 \text{ k}\Omega$.
5. Oblicza się parametry potrzebne do wyznaczenia R_O :

$$h_{11b_1} = \varphi_T/I_1 = 0,02585/0,0002 \approx 129 \Omega = h_{11b_3};$$

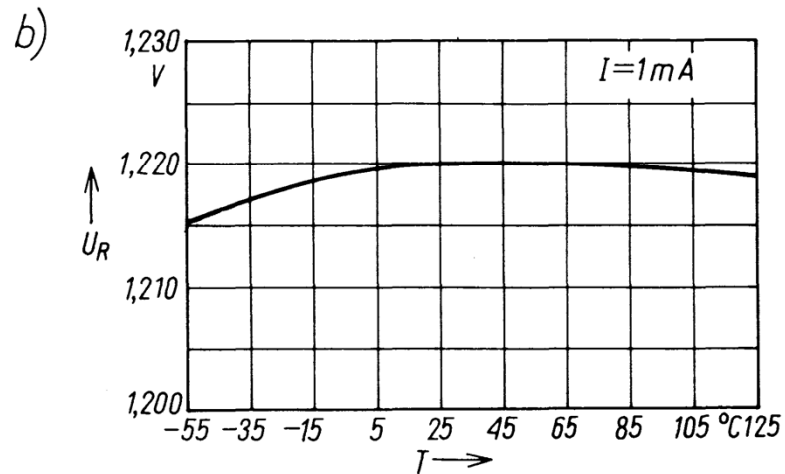
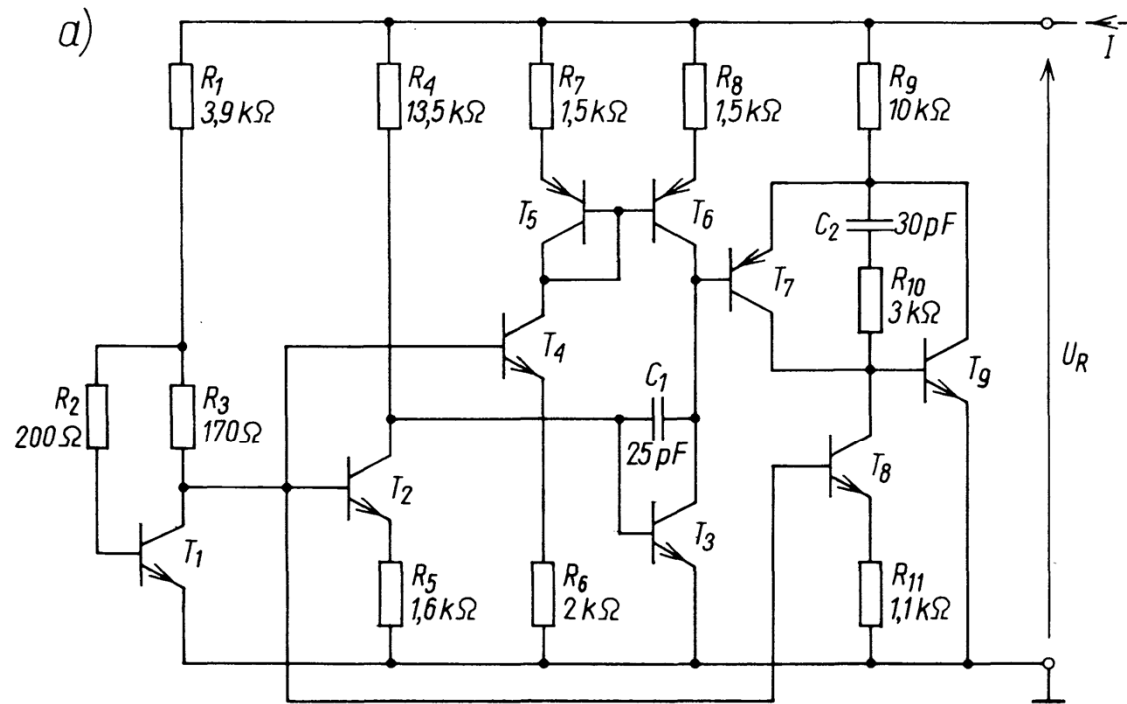
$$h_{11b_2} = \varphi_T/I_2 = h_{11b_1} \cdot I_1/I_2 = 129 \cdot 5 \approx 646 \Omega;$$

przyjmuje się dla wszystkich tranzystorów $h_{21e} = \beta_0 = 50$, zatem

$$h_{11e_3} \approx h_{21e_3} h_{11b_3} = 50 \cdot 129 \approx 6462 \Omega.$$

6. Oblicza się rezystancję wewnętrzną wg wzoru (10.42):

$$R_O = \frac{3150 + 129}{1 + \frac{129}{1040 + 646} + \frac{50}{15800 + 6462} \cdot \left(3150 + 129 - \frac{129 \cdot 15800}{1040 \cdot 646} \right)} = 389 \Omega$$

Rys. 10.19. Przykład źródła niskonapięciowego z rys. 10.18 z dodatkowym wzmacniaczem prądu: a) układ źródła referencyjnego stabilizatora LM113 (National Semiconductor); b) charakterystyka temperaturowa układu

Źródła monolityczne zrealizowane wg koncepcji przedstawionej na rys. 10.18 i rys. 10.19 (noszące ang. nazwę *band-gap reference*, gdyż ich napięcie jest bliskie ekstrapolowanej dla zera absolutnego szerokości przerwy energetycznej E_{G0}) mają zwykle współczynnik temperaturowy od $2,5 \cdot 10^{-5}$ do $1 \cdot 10^{-5}/K$.

W źródłach napięć referencyjnych, przeznaczonych do precyzyjnych przetworników analogowo-cyfrowych, z użyciem układów stabilizujących temperaturę podłoża osiąga się współczynnik temperaturowy $1 \cdot 10^{-6}/K$.

Źródła „band-gap reference” są również budowane na napięcia dwa razy większe, w tym celu szeregowo ze złączem emiterowym tranzystora T_3 (rys. 10.18) wprowadza się złącze dodatkowe (dwa tranzystory w połączeniu Darlingtona) i dobiera się warunek kompensacji dla podwójnego napięcia złączowego.

Ze względu na dobre właściwości (m.in. małe szумы), źródła „band-gap reference” są obecnie często używane i spotyka się wiele różnych modyfikacji układu podstawowego. Na ich podstawie opracowano wiele stabilizatorów nowego typu LM109, LM209, LM309 (National Semiconductor), naśladowanych i rozwijanych później przez różne firmy. Do tego rodzaju układów należą tzw. „trójpunktowe” stabilizatory serii MC7800 (Motorola) na stałe napięcia od 5 V (MC7805) do 24 V (MC7824), a również stabilizatory UL7505L, UL7512L, UL6512L (Unitra-Cemi) na napięcia 5 V i 12 V. W układach MC7800 (rys. 10.20) stosunkowo duże napięcie referencyjne $U_R = 5 V$ (4 razy

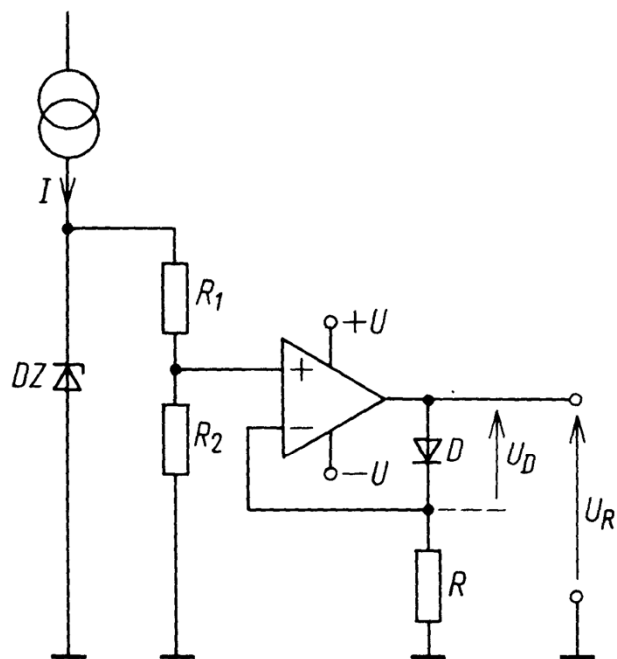
większe niż w układzie podstawowym z rys. 10.18) wytwarza się za pomocą układu Darlingтона z tranzystorami T_3 , T_4 (zamiast pojedynczego tranzystora T_3), rezystancji R_2 oraz szeregowo połączonych złączy emiter-baza tranzystorów T_5 , T_6 . Ponieważ stosunek prądów I_1 , I_2 płynących przez rezystancje R_1 , R_2 jest równy $I_1/I_2 = R_2/R_1 = 20$, to napięcie na rezystancji R_2 jest równe $\varphi_T R_2/R_3 \ln(I_1/I_2) \approx 0,026 \cdot 28 \cdot \ln 20 = 2,18$ V. Dodatni współczynnik temperaturowy tego napięcia (ok. +7,27 mV/K przy $T = 300$ K) kompensuje ujemny współczynnik temperaturowy czterech napięć złączowych tranzystorów T_3 , T_4 , T_5 , T_6 , składających się łącznie z napięciem na rezystancji R_2 na wartość napięcia referencyjnego ok. 5 V.

Działanie stabilizacyjne układu polega na oddziaływaniu napięcia wyjściowego na prąd dostarczany ze źródła prądowego T_9 do tranzystorów regulacyjnych T_{16} , T_{17} . Na przykład przy wzroście napięcia wyjściowego próbkowanego przez dzielnik R_{20} , R_{19} zwiększa się wypadkowy prąd tranzystorów T_3 , T_4 sterowanych przez tranzystory T_6 , T_5 , w rezultacie powiększa się prąd tranzystora T_{11} i następuje odprowadzenie części prądu z obwodu sterującego tranzystory regulacyjne T_{16} , T_{17} .

Stabilizatory serii MC7800 mają dodatkowe obwody spełniające ważne funkcje pomocnicze. Tranzystor T_{12} oraz dioda Zenera D_1 umożliwiają zadziałanie całego systemu bezpośrednio po włączeniu napięcia zasilania, zapewniając przewodzenie tranzystora T_{13} , którego prądem jest sterowane źródło prądowe T_8 , T_9 w obwodzie sterowania tranzystorów regulacyjnych T_{16} , T_{17} . Gdy na wyjściu pojawi się napięcie zbliżone do nominalnego napięcia

wyjściowego, tranzystor T_{13} zostaje odcięty (na jego emiterze pojawia się napięcie ok. 3,5 V – większe niż na bazie), a zasilanie tranzystora T_8 przejmuje tranzystor T_{10} . Tranzystor T_{14} służy do zabezpieczenia cieplnego tranzystorów T_{16} , T_{17} . Jest on wstępnie spolaryzowany napięciem ok. 0,45 V wytwarzanym na rezystancji R_7 , przy dużych temperaturach podłoża zaczyna silnie przewodzić, ograniczając dopływ prądu ze źródła T_9 do tranzystorów regulacyjnych. Tranzystor T_{15} ogranicza natomiast prąd sterujący zespołu regulacyjnego wtedy, kiedy tranzystorom regulacyjnym grozi przekroczenie maksymalnie dopuszczalnej mocy strat. W tym celu tranzystor T_{15} jest sterowany kombinacją napięć z czujnika prądowego R_{11} oraz z dzielnika nieliniowego napięć z diodą Zenera D_2 . Zastosowanie tego układu powoduje zabezpieczenie zarówno przed dużymi prądami (większymi niż ok. 1,5 A), jak i przed dużymi napięciami na tranzystorze T_{17} (większymi niż ok. 10 V). Te i inne układy pomocnicze noszą różne nazwy związane z zabezpieczeniami obszaru bezpiecznej pracy (ang. *safe operating area protection, output transistor safe-area compensation, internal thermal overload protection, internal short-circuit current limiting*).

Rys. 10.21. Układ źródła referencyjnego z DZ i ze wzmacniaczem operacyjnym

Poza opisanymi, są stosowane jeszcze inne źródła napięć referencyjnych np. skompensowane źródło z diodą Zenera i ze wzmacniaczem operacyjnym zawierającym przewodzącą diodę w pętli sprzężenia zwrotnego, przedstawione na rys. 10.21. Napięcie odniesienia wytwarzane w tym układzie

$$U_R = U_Z \frac{R_2}{R_1 + R_2} + U_D \quad (10.44)$$

a jego współczynnik temperaturowy

$$c_R = \frac{dU_R}{dT} = \alpha_Z U_Z \frac{R_2}{R_1 + R_2} + c \quad (10.45)$$

Zależnie od parametrów DZ i wartości U_R dobiera się wartości R_1 , R_2 ta aby uzyskać najmniejszą wartość współczynnika c_R .